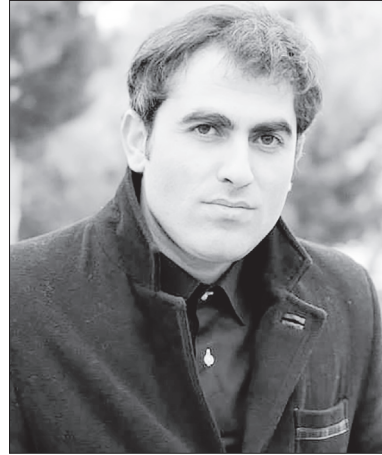

Elşad BARAT

MƏHBUS

♦ *Povest*

O günləri düşünəndə yastığımın qoxusu burnuma gəlir, elə bil içində siçan ölmüşdü. İllərin yastığı idi. Üzərinə o qədər ağız, burun suyu yaxılmışdı ki, kirdən parıldayırdı. Beşmərtəbəli binanın yalnız birinci mərtəbəsi istifadəyə verilmişdi. Yerdə qalanları yaşamalı deyildi. Pəncərələr şüşəyə həsrət qalmışdı. Elə birinci mərtəbədə də vəziyyət eyniydi. Amma qalın, yun kilimlər pəncərələrin üzünü ağ eləmişdi. Qar yağanda odun sobası yandırıldılar. Bəzi vaxtlar müdirəmiz ona da icazə vermirdi. Köklüyündən nəfəsi çatışmırdı. Ağır çəkili adam idi. Həmişə ondan qərribə iy gəlirdi. Sifətinə baxanda əcaib bir varlıqla üz-üzə dayandığını hiss edirdin, sanki bu dəqiqə parçalayacaqdı səni.

Yemək yeyirdik, tanımadığımız yekəqarın bir kişi gəldi. Hündür boyu, şələ bıığı, uzun sifəti, qalın qaşları var idi. Təkcə səsindən bütün uşaqların tük tökdüyü müdirəmiz də onunla gəlmişdi. Əl-ayaqdan gedirdi. Nəsə demək istəyirdi ki, yekəqarın kişi onun sözünü ağzında qoyub, qalın səsle “Orxan kimdir?” dedi. Orxanın başı sup yeməyə qarışmışdı, yaman acgöz uşaq idi. Neçə dəfə məni döymüşdü. Kişi bir də qışqırdı. Orxan lap o başdan qalxıb əlini yaxasına silə-silə “mənəm” dedi. Deyəsən, qarnı dolmamışdı, səsi zəif çıxırdı. Yekəqarın kişi Orxanı yanına çağırırdı, aşağı əyilib, lök dodaqlarını onun üzünə söykəyib çəkdi. Zəminə xalanı da yanına çağırıb iki dənə yaşıl kağız verdi. Zəminə xala uşaq evinin xadiməsi olsa da, bütün işlərə gedirdi. Yemək bişirir, paltarlarımızı yuyur, yataq otağımızın və mətbəxin döşəməsini silirdi. Hərdən küçəni də süpürürdü. Mülayim, xoşsifət qadın idi. Yekəqarın kişi Orxanı qucağına alıb getdi. Müdirəmiz cəld onun dalınca çıxdı.

Yatmağa hazırlaşırıdık. Zəminə xala döşlüyünün cibindən bir alma çıxarıb gizlincə mənə verdi. Sağa-sola boylanıb, birini də verdi ki, bacıma verim. Yorğanı başıma çəkib, almaya taraz diş vurandan sonra Orxanın hara getdiyini soruşdum. Zəminə xala qayıtdı ki, bəs, Orxanı atası apardı. Rusiyadan təzə gəlib, oğlunu axtarıb tapıb. O vaxt başa düşdüm ki, hər uşağın atası olur.

Müdirə gəldi, hamını ayağa qaldırıb sıraya düzdü, xeyli danladı, bir-iki nəfəri də döyəndən sonra yatmağa icazə verdi.

İllər keçmişdi, yekə uşaqların çoxu getmişdi deyə, mənə döyənlərin sayı azalmışdı. Bir neçəsi ilə dostlaşmışdım. Müdirəmizin tapşırığına görə, yekə uşaqlar kiçik uşaqlara yazıb-oxumağı öyrədər, bilməyənləri döyərdilər. Zəminə xala da bizə yazıb-oxumağı öyrədər, əsas da bacım Nazlıya. Nədənə, Zəminə xala Nazlıya da, mənə də fərqli yanaşar, bizə başqa uşaqlardan bir az çox qayğı göstərər. Bacım məndən üç yaş böyük olsa da, yazıb-oxumağı elə də yaxşı bilmirdi, heç vurma cədvəlini də ağıllı-başlı öyrənməmişdi. Amma Zəminə xala həmişə Nazlıya deyirdi ki, sən Tahirdən böyüksən, ondan muğayat ol. Hamı mənə Cırtan deyir, təkcə bacımla Zəminə xala Tahir deyə çağırırdılar. Bir dəfə vərəmə qarşı iynə vurulurdu, həkim də mənə Tahir deyə çağırmışdı, çox sevinmişdim. Mənə Tahir deyiləndə xoşuma gəlirdi. Nazlı kök olduğu üçün mən ona gombul deyərdim. Müdirəmiz isə ona qəhbə deyirdi.

2002-ci ilin qışında qar dizə çıxmışdı. Kilimli pəncərə ilə üz-üzə dayanıb hərdən qarın necə yağdığına, hərdən də sınıq şüşədə özümə baxırdım. Pəncərədəki mənə tanımaq, onunla dərdləşmək istəyirdim. Artıq çox şeyi başa düşmüşdüm. Uşaq evində yaşadığımı, valideynlərim tərəfindən atıldığımı və heç kəsə lazım olmadığımı qəbul etmişdim.

Nazlının on iki yaşının tamam olduğu günü xatırlayıram. Zəminə xala ona güllü don almışdı. Müdirə Zəminə xalaya dişinin dibindən çıxanı demişdi. Onu nə qədər danlasaydılar da, başını qaldırıb bir söz deməzdi. Mən isə buna dözmürdüm. Elə ona görə də Zəminə xalaya acığım tuturdu. O niyə gedib başqa yerdə işləmirdi? Yoxsa o da bizim kimi atılmışdı?

Səhərin gözü açılmamış, müdirəmiz hay-küy saldı. Elə bil gecəni də yatmırdı. Gəlib bizi sıraya düzdü, allahın könlü olunca danladı, gün ərzində görəcəyimiz işləri tapşırmağa başladı. Hər kəsə bir iş tapşırırdı, mənim qarşıma çatanda bir anlıq susub gözlərimə baxdı. Nədənə mənə iş tapşırma-
dı. Amma bu sözləri dedi: “sən də bundan sonra bir gözünü kor elə, bir qulağını kar”. Başa düşmədim nə demək istədiyini. Nazlıya çatanda əlini onun saçlarına toxundurub “birazdan mənim otağıma gələrsən” – dedi. Bu sözləri deyəndə üzündə qəribə bir təbəssüm var idi.

Az sonra Nazlı müdirənin otağından çıxanda ona nə dediyini soruşdum. Üzümə baxıb nəse yadına saldı, sonra heç nə deməyib hamama tərəf getdi. Həyəcanlı görünürdü. Bir saata yaxın hamamda qaldı, sonra müdirənin maşını ilə harasa getdilər. Suallar içimi yeyirdi. Axı, müdirə ona nə dedi? Nazlı hara getdi?

Axşam Nazlı gəlib çıxdı. Hiss etdim ki, xeyli ağlayıb. Gözləri şişmiş, qı-zarmış, rəngi solmuş gülə oxşayırdı. İçimdə qəribə hisslər var idi, çox narahat idim.

Yatmağa hazırlaşırıdım, böyük oğlanlar nəse pıçıldaşıb gülürdülər. Qulağım bir cümlə qapdı: “İndi növbə mənimdir”. Gecəni yarıya qədər Nazlının hara getdiyini, müdirənin səhər tezdən mənə dediklərini, böyük oğlanların pıçıltılarını düşündüm. Ağılıma çox şeylər gəlirdi.

Səhər açılmışdı, hərə öz işinin üstündəydi. Nazlıya yaxınlaşdım:

- Dünən hara getmişdin?
- Müdirənin evinə.
- Nə etdiz orda?
- Evini təmizlədik.
- Sonra?
- Heç nə, gəldik.
- Bəs niyə gözlərin şişmişdi? Niyə ağlamışdın?

Nazlı susdu. Xeyli suallar verib bezdirdim, suallarına cavab almadığım üçün əsəbiləşmişdim. Elə Nazlının da əsəbləri yerində deyildi.

– Gedib üç kişi ilə yatdım, başa düşdün? Sevişdik. Sonra bahalı restoranına gedib yemək yedik.

– Sən nə danışırısan?

– Başa düşmədin ki? Üç kişi ilə bir yataqda yatdım. Sənə nə? Özüm bilərəm. Sən get öz işinlə məşğul ol.

Bədənimdə qəribə bir gizilti var idi, heç nə demədim, çıxıb getdim. Öz-özümə düşündüm ki, mənə nə? Özü bilər. Amma bədənimin giziltisi içimdə böyüyürdü. Qarnım sancılanırdı.

Bu hadisədən bir neçə ay keçmişdi. Bir az qəddar, bir az da sərt olmuşdum. İtirəcək heç nəyi olmayan, heç nədən qorxmayan biri kimi idim. Bütün gündüzləri, gecələrin də yarısını olub-bitənlər haqqında düşünürdüm. Hər həftə ya iki, ya da üç dəfə bacım müdirənin qara maşını ilə seviməyə gedirdi. Hərdən yekə oğlanlar da onu hamama aparırdılar.

Zəminə xalanın hər gün gizlində ağlaması, Nazlının tez-tez kişilərlə görüşməyə getməsi, bütün olanlar məni qızıqsındırırdı. Artıq müdirəmizi öldürmək qərarına gəlmişdim. Amma qorxurdum. Hər gün qurduğum planı növbəti gün dəyişirdim. Özümə təsəlli veriyim bir şey var idi ki, Nazlıdan başqa bir neçə qız da müdirənin maşını ilə kişilərlə yatmağa gedir. Müdirəmiz Nazlıgilin seviməyi kişilərdən çoxlu pul alırdı. O pullarla guya bizə yemək, geyim alıb gətirirdi.

Elə indi də təsbehdən xoşum gəlmir. Heç bilmirdim onu niyə düzəldirdim. Bəlkə də boş vaxtım çox idi. Ya da darıxmamağa çalışırdım. Hər kəs televizora baxırdı. Müdirəmiz hər gün bir saat “televizor vaxtı” ayırırdı, başqa zaman baxmaq olmazdı. Gündə bir saat, onda da erotik film. Məqsədli şəkildə belə edilirdi. Erotik filmdən sonra keçirilən hisslər hamıya tanışdır. Biz elə bilirdik ki, televizorda yalnız sevimə səhnələri olur, başqa heç nə. O da gündə bir saat.

(Red: – Nazlının bu işlərə məcbur edildiyi üstüörtülü, xəlvəti verilməlidir. İşlər xəlvəti aparıldığı kimi. Sətiraltı. Onda daha təsirli olur. 2-ci – qardaşı kiçik yaşdadırsa, hadisələr də onun gördüyü, onun anladığı şəkildə təsvir olunmalıdır.)

Təsbehi barmaqlarımın arasında oynada-oynada televizor olan otağa gəldim. Bəlkə də hər kəsə təsbehimi göstərmək istəyirdim. Mənə baxan olmadı. Hamı öz marağını “52 ekran” televizorda tapırdı. Çılpaq qızın hamam vannasında öz bacarıqlarını göstərməsi mənim təsbehimdən maraqlı idi. Ekran hərdən pozulurdu, çılpaq qızın görüntüləri qara xətlərlə əvəz olunurdu. Uşaqlardan biri o saniyə televizorun yan tərəfindən bir-iki

dənə ilişdirəndən sonra televizor özünə gəlir, mənzərə yenidən canlanırdı. Həmişə televizor saatından sonra, böyük oğlanlarla böyük qızlar növbə ilə hamama girib-çıxırdılar. (Red: – Bütün hekayə bu üslubda yazılmalıdır. Uşaq hadisəni danışır, amma nə olduğunu tam olaraq dərk etmir, anlamır.)

Televizor saatinin bitməsinə az qalmışdı. Kimisi yerdə bardaş qurmuş, kimisi ayaq üstə dayanmış, kimisi də stolda oturmuşdu. Hətta bir stolda iki nəfər də otururdu.

Nazlı bu gün televizorçular arasında yox idi. Heç Orxan da görünmürdü. Əslində, Orxan bir neçə il əvvəl uşaq evini tərk etmişdi, daha doğrusu, atası gəlib aparmışdı. Amma o, hərdən gəlirdi. Müdirəmizə pay-parça da gətirirdi. Atası ona yastı, qırmızı rəngdə maşın almışdı. Nazlını da arada maşınına mindirib harasa aparırdı. Elə başqa qızları da.

Birdən qışqırıq səsi gəldi, Nazlının səsiydi. Səs gələn tərəfə qaçdım. Hamı mənim arxamca səsə gəldi. Bu səs televizordan daha çox diqqətçəkən idi. Birinci mərtəbənin daş pilləkənlərinin yanında başından, ağzından qırmızı su axan bir qız uzanmışdı – Nazlı. Onun uzun, qapqara saçları üzünə yarımçıq səpələnmiş, ağzının qanına bələnmişdi. Başını qaldırıb dizimin üstünə qoydum. Ağzını açıb-yumurdu. Sanki nəse demək istəyir, amma deyə bilmirdi. Gözləri bir yerə baxırdı. Hər kəs başımın üstündə dayanıb susurdu. Bəlkə də, onlar üçün növbəti televizor saati idi. Nazlının son dəqiqələrini izləmək onların xoşuna gəlirdi. Yaxın gələn yoxuydu. Qışqırmaq istəyirdim. Lap uca səsle qışqıraraq “ölmə, bacı” demək istəyirdim. O, ilk dəfə on iki yaşında ölmüşdü.

Pilləkənlərdən həyəcanlı, peşman, bir az da qorxmış halda düşən Orxanı gördüm. Bacım ölmüşdü artıq, ya onu beşinci mərtəbədən Orxan atmışdı, ya da onun ucbatından Nazlı özünə qıymışdı. Bütün bədənimdə mənə tanış olmayan titrəmə var idi. Zəminə xalanın gəlib çıxması, başına-dizinə döyə-döyə ağlaması, Orxanın arxa qapıya tərəf getməsinə qədər yadımdadır. Qaçıb mətbəxdən bıçaq götürməyimi, Orxana arxadan özümü çatdırıb bıçaqlamağımı və səs-küyə gələn müdirəmizin başını kəsməyimi xatırlamıram.

Yekə kişi idim, on beş yaşım çoxdan tamam olmuşdu. Həbsxananın ən kiçik dustağı kimi bütün qayda-qanunları öyrənmişdim. Kimin nə sözü olurdu, mənə buyururdu. Mən isə heç kimin sözünü qəribliyə salmırdım. Başqa yolum da yox idi.

Artıq özümü tanımağa başlamışdım, böyük şeylər düşünürdüm. Bütün uşaqlığımı əlimdən alan uşaq evini də unutmuşdum. Təkcə Zəminə xalanın qayğısı, sevgisi unudulmurdu.

Xeyli dostlar qazanmışdım, hələ həbsxanaya təzə gələndə bir neçə qoca kişi alnımdan öpüb, kürəyimə də bir-iki bəmbə vurub “halaldır” demişdilər deyə, özümü çox rahat hiss edirdim. Düzünü desəm, uşaq evindənsə, həbsxana daha maraqlı gəlirdi. Gündə 3 dəfə yemək, isti paltarlar, maraqlı söhbətlər və daha nələr. Lap əvvəl gələndə balaca uşaqlarla bir yerə salmışdılar məni, ora heç xoşuma gəlmirdi. Uşaq evini xatırladırdı. Təxminən bir aya yaxın orda qalandan sonra necə oldusa, gətirib məni böyük kişilərlə bir yerə saldılar.

Bütün günü ora-bura qaçmaqdan yorulub əldən düşürdüm. Birinə stol, birinə qayçı, birinə üzqırخان gətirirdim, sonra onları yerinə qaytarmaq da mənim boynumun yükü idi. Hətta əlləri əsən yaşlı kişilərin üzlərini də mən tərəş edirdim. Yaşlıların içində bir kişi də var idi, Mərdan. Mən ona Mərdan dayı deyirdim. Yaşlıları isə onu kor Mərdan deyə çağırırdılar. Bir dəfə Mərdan dayı məni yanına çağırıb dedi ki, səni oğulluğa götürürəm. Düzü, bir az qərribə gəldi mənə. Bu günə qədər atasız yaşa, bu gün də kor bir qoca, əlləri əsən yad bir kişi durub səni oğulluğa götürsün. Amma mənim seçim imkanım yox idi. Həm də üzərimdə ata nəfəsi hiss etmək istəyirdim. Yad ata olsa da, bunu istəyirdim. Sonra Mərdan dayı bildirdi ki, sən bundan sonra burada heç bir iş görməyəcəksən, heç kim sənə iş tapşırmayacaq, sadəcə, mənim üçün kitab oxuyacaqsan. Qorxduğum bir şey var idi, yaxşı oxuya bilmirdim. Oxuyurdum, amma kəkələyə-kəkələyə. Həm də gündə beş saat kitab oxumalıydım. Ona dünyanın bir çox ölkələrindən məktub, ərzaq, paltar, qalın-qalın kitablar gəlirdi. Deyəsən, böyük adam idi. Bəs, burda nə gəzirdi? Elə olurdu ki, bir gündə 10-12 saat kitab oxuyurdum. Daha çox elmi, dini, fəlsəfi mövzularda olan kitabları əvvəllər hərifləsəm də, sonradan sərbəst şəkildə oxumağa başlamışdım. Hətta elə olurdu ki, bir qalın kitabı bir günə bitirirdim.

Axşamçağı, həbsxananın sakit vaxtı, şənbə günü idi. Günlük kitaboxuma planımı yerinə yetirmişdim. Otağın küncündə oturub darıxırdım. Amma kiminçün, nə üçün darıxdığımı bilmirdim. Darıxmağa bir adam yox idi. Bəlkə də, özümçün darıxırdım.

Çavuş gəldi ki, Tahir, yanına bir xanım gəlib. Ürəyim əsdi. Yadıma Zəminə xala düşdü, məni düşünəcək, həbsxanaya yanıma gələ biləcək tək xanım, tək doğma hesab etdiyim insan o idi. Bəli, həqiqətən də Zəminə xala idi. Söhbətləşdik, o danışır, hərdən də ağlayır, mən isə həm onun gətirdiyi yeməklərdən yeyir, həm onu dinləyir, həm də hərdən onun fikrini təsdiqləyərək, bir qısa söz deyirdim. Bildirdi ki, uşaq evindən uzaqlaşıb. "Elmlər Akademiyası" metrosunun yaxınlığında kirayə ev tutub. Köhnə "xlebzavod"un yanında, "Favorit" marketdə xadimə işləyir, birtəhər dolanır. Sonra yerimin narahat olub-olmadığını, məni incidib-incitmədiklərini soruşdu. Hər şeyin yaxşı olduğunu bildirdim. Bir az da Nazlıdan danışdıq, məzarını axtarmış, amma tapa bilməmişdi.

Mən buna məhbus həyatı deməzdim. Təmiz kef eləyirdim, yeyib-içib bir-birindən maraqlı günlər keçirirdim, günümün çoxu da kitab oxumaqla keçirdi. Mərdan dayının bir az tələbkər olması hərdən bezdirirdi məni. Ona gələn kitabların arasы kəsilmirdi ki, bir az istirahət edim. Elə olurdu ki, bir gündə 15 saatdan çox kitab oxuyurdum, hərdən əsəbiləşirdim ki, bu yaşlı kişi bu gün-sabah ölüb gedəcək, neynir bu kitabları? O vəziyyətə gəlmişdim ki, bir kitabı gözümlə səhifələrdən çəkmədən bitirirdim.

Bir dəfə təzə kitab gəlməmişdi, oxunmamış kitab da qalmamışdı. Mərdan dayı mürgüləyirdi, mən isə bir ayağı sınıq stolda oturub darıxırdım. Durub ayağa, sakitcə Mərdan dayıya yaxınlaşdım, yatağının ayaq tərəfində oturdum. Onunla söhbət etmək istəyirdim. Söhbət etməyə başqa adam yox idi. Hamı öz otağında nə iləsə məşğul idi. Mərdan dayının bu yaşda hansı

səbəbdən burda olması mənə maraqlı gəlirdi. Bu barədə söhbətimiz olmamışdı. Özümü topladım:

– Mərdan dayı, bura niyə düşmüşsüz?

Paltosunun xəz boyunluğunu üzündən çəkib mənə baxdı və sərt səsle:

– Demək ki, belə olmalıymış.

Yenə boyunluğunu üzünə çəkdi, boşluq yaranmasın deyər, danışmağa başladım.

– Bilirsiniz, mənə maraqlıdır sizin gəncliyiniz, nə işlə məşğul olduğunuz, bura necə düşməyiniz. Sizi daha yaxından tanımaq istəyirəm.

Heç nə demədi, susdu. Qalxıb getmək istədim. Birdən paltosunu üstündən tamam çəkib atdı, dikəlib oturdu, yatağın bir küncündəki dəsmalı götürüb burnunu silə-silə:

– Eh, Tahir, Tahir, yaman dəcəl oğlansan. Mən də uşaqlıqda sən kimi dəcəl idim. Bir az da inadkar. Böyüdükcə, hər səhvimdən bir nəticə çıxardım. Hər dəfə başım əhlət daşına dəyəndə, bir az da böyüyürdüm. Əslində, mən böyümək istəmirdim, həyat məni böyütdü, əzdi, üyütdü, bu formaya saldı. Maraqlı gəncliyim olub, bir gülləyə beş quş vurardım.

Suallarım ona pis təsir etmişdi, həyəcanlı görünürdü. Qalxıb oyan-buyana getməyə başladı, balaca otaq ona dar gəlirdi, əllərini arxasında cütləmişdi, elə bil öz-özünə danışdı.

– Sonra illər keçdi, qocalmağa başladım. Bura düşməmişdən qabaq böyük bir şirkətdə işləyirdim, vitse-prezident idim, təsəvvür edirsən, vitse-prezident. Yeni şirkətdə ikinci adam. Böyük işlər görür, böyük insanlarla oturub-durur, böyük sözlər danışırıq. Şirkətimizin prezidenti Rafiq adlı bir dostum idi. Elə oldu ki, Rafiqin doğma qardaşı ona xəyanət etdi, böyük xəyanət, dözülməsi mümkün olmayan xəyanət. O da dözə bilmədi, ürəktutmasından öldü.

Stolun üstündən yarisınacan su ilə dolu istəkanı götürüb başına çəkdi. Deyəsən Rafiq adlı dostunun ölümü onu çox üzmüşdü. Ağlamaq istəyirdi, ağlamırdı.

– Məni isə bura göndərdilər, bu cəhənnəm. Bilirəm, Rafiqə xəyanət etmiş qardaşının işi idi, qardaşa xəyanət edən mənə nə baxır. İndiki zəmanədə kimin verəcəyi rüşvət çoxdursa, o qazanır, bala. On beş ilə yaxındır ki, burdayam. Bu xarabada.

Dərindən ah çəkib, oturdu. Elə bu vaxt qapı döyüldü, polis paltarında bir nəfər içəri girdi, hər çiyində bir ay, iki ulduz yan-yanı düzülmüşdü. Dimdikli papağının ortasında da ay-ulduz var idi. Mərdan dayıya yaxınlaşıb ikiəlli görüşdü, hal-əhval tutub dedi ki, sizin tapşırığınız məsələni araşdırıq, doğru imiş. Sonra çıxıb getdi.

Mərdan dayı oturduğu yerdə dirşəklərini dizlərinə, əllərini isə üzünə sıxıb susdu. Qəfildən ayağa qalxıb mənə tərəf çevrildi, mən də qalxdım ayağa, gözlərimin içinə baxırdı. Elə bil ki, bütün ümidləri, xəyalları, azadlığı mənim gözələrimin dərinliyində gizlənmişdi, baxışlarıyla axtarırdı. Göz yaşları yanağındakı ağ, xırda tükərlərin arasıyla çənəsinə tərəf süzülürdü. Məəttəl qalmışdım. Heç nə anlamırdım. O gələn polis nəyin doğruluğunu təsdiq etmişdisə, çox önəmli məsələ idi. Uzun qollarını açıb məni bəğrinə basdı, hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Bir şey başa düşmədim, kövrəldim.

İki gün keçmişdi, hələ də bir şey başa düşməmişdim. Elə şərait də olmamışdı ki, soruşum. Amma fürsət idi, Dostoyevskinin “Cinayət və cəza” adlı kitabını bitirib:

– Mərdan dayı, srağagün niyə məni qucaqlayıb ağlayırdız? Polis sizə nə dedi? Nə doğru imiş?

Həmin gün Mərdan dayı çox danışdı, məsləhətlər verdi. Mən də o gün bildim ki, onun Rafiq adlı dostu mənim atam olub. Bu xəbər məni çox incitdi, həmin gün otağın divarları üstümə gəlirdi, sanki fırlanırdım, gözüm qaralırdı. Heç nə düşünə bilmirdim. Axı, mən onu görməmişdim. Bir gün gələcəyinə inanırdım.

Bir neçə gün keçmişdi, üzünü görmədiyim atamın yasını saxlayırdım. Yemək yeməyə, kitab oxumağa, kiminləsə söhbət etməyə həvəsim yoxuydu. Mərdan dayıdan da zəhləm gedirdi. Üzünü belə görmək istəmirdim. Əslində, onun heç bir günahı yoxuydu, amma mən heç kimi görmək istəmirdim.

Günlər keçdikcə, bacımın dəfələrlə gözümün qarşısında zorlanması, anamın yoxa çıxması, atamın yolunu gözləyərkən ölüm xəbərinin gəlməsində özümü günahkar hesab edirdim. Doğulduğum üçün, yaşadığım üçün, ölmədiyim üçün özümə nifrət edirdim. Niyə, kimin üçün yaşadığımı bilmirdim. Ağlıma gəldi ki, Mərdan dayıdan anamın adını soruşum. Heç olmasa adını bilim ki, burdan çıxanda axtarıb tapım. Bir az da qorxurdum ki, anam da ölmüş olar, axtarıb məzarını taparam.

Özümde güc toplayıb Mərdan dayının otağına girdim. Qaçdım üstünə, yatağından yığılmışdı, yerdə vurnuxurdu, səsi çıxmırdı. Başını qaldırdım, istəyirdim yatağına uzadım. Xışıltılı səslə “gözlə” dedi.

– Oğlum, yaxşı ki, gəldin. Sənin qollarında rahat ölə bilərəm. Sol cibimə bax.

Tez cibini eşələdim, bir məktub çıxdı, özünə vermək istədim, sağ əliylə məktubu əlimə sıxdı.

– Bu məktubu özündə saxla, itirmə. Açıb oxuma, azadlığa çıxdığın gün oxuyarsan.

Qorxurdum, əllərim əsirdi, nə edəcəyimi bilmirdim. Yadıma düşdü ki, anamın adını soruşum, soruşdum da. Amma Mərdan dayı cavab vermədi. Həmişə ona sual verəndə bir az susar, düşünər, sonra cavab verərdi. Bu dəfə birdəfəlik susdu. Gözlərini divara zilləmişdi, üzü sarı rəngə boyanırdı, sağ əlimi boşladı. Nazlı kimi gözlərini bir nöqtəyə dikib öldü.

Onun ölümü məni içimdən yıxdı, axı, tək sirdaşım o idi. Ata qayğısı gördüyüm bir insanı itirdim o gün, keçmişimi itirdim. Özümü bədbəxt, uğursuz sanırdım. Hər yerdə ölümlər məni izləyir, amma mənə çata bilmirdi.

Soyuq həbsxana otağının paslı pəncərəsinin qarşısında oturub düşünməklə keçirdi günlərim. Mərdan dayının ölümündən beş ay keçsə də, hələ də tənhalıq yaxamı buraxmamışdı. Özümə gələ bilməmişdim. Axşama az qalmışdı, çavuş gəldi ki, bir xanım səninlə görüşmək istəyir. Gözlərim yaşardı. Məni hələ də düşünən, axtaran biri var idi, Zəminə xala. Əvvəllər

hər ay əmək haqqı alıb fəslə uyğun paltarlar, isti xörəklər, mer-meyvə gətirərdi. Mərdan dayının ölümündən sonra heç gəlməmişdi. Məncə, gəlməyə məcbur da deyildi, amma gəlirdi, mənə körpəliyimdən tanıyırdı. Bəlkə də ovcunda böyümüşdüm, onu öz anam qədər sevirdim. Mənə göstərdiyi doğmalığ xoşuma gəlirdi. Özümü önəmli, dəyərli hiss edirdim. Qorxurdum ki, onu da itirərəm.

Danışmağa dil, yatmağa göz, düşünməyə isə baş razı deyildi. Dua etmək kifayət idi, başa düşdüyüm kimi dua edirdim. Atamın, bacımın ruhu ilə danışmışam o gecə. Hiss edirdim ki, onlar mənim yanımdadır və mənə eşidirlər. Yaşadığını bilmədiyim anamın zahiri görünüşü haqqında düşünürdüm, yəqin bacım ona oxşayardı. Yəqin onun da uzun, qalın saçları varmı. Bəs o hardadır? Ölüb, yoxsa, yaşayır? Məni niyə atıb? Suallarla dolmuşdum, əlimdən gələn qədər ağlamışdım. Bəlkə də göz yaşlarımın yarısı sevincdən axırdı. İyirmi il həbs cəzası almış bir gəncin dörd il altı ay on üç gündən sonra əfv olunması qədər sevincli, anasını axtarıb tapmaq şansı olan gəncin xoşbəxt olduğu qədər xoşbəxt idim.

Səhər saat 10-11 arası Zəminə xala hardansa eşidib özünü çatdırmışdı. Sevinc yaşları töküldü. Gələcək üçün çoxlu planlar qurduq, ağladı, mənə də kövrəldib getdi. Gedəndə də “çıxan kimi bu nömrəyə zəng vur” deyib bir kağız verdi.

Həmin gün həbsxana həyatımın ən uzun günü idi, çox gözlədim, buraxmadılar, sənəd işlərində problemlər var idi. Yəqin ki, kimsəsiz olduğum üçün ad məsələsində çaş-baş qalmışdılar. Çünki soyadım, ata adım yox idi. Zəminə xala isə demişdi ki, sənəin soyadın Qarayevdir.

Tədricən işıqlanan pəncərəyə günəş şüaları düşdükcə sevinirdim, həyəcanlanırdım. Dəqiq yadımdadır, o gün 2011-ci ilin dekabr ayının 28-i idi. Hava küləkli, qəzəbli, mən isə həyəcanlı idim. Elə bütün məhbuslar həyəcanlı idilər, kimi evinə gedir, kimi evinə gedəni yola salırdı. Səbail rayonu 14 nömrəli Cəzaçəkmə Müəssisəsi istifadəyə verilən gündən belə həyəcan yaşamamışdı. Əfv olunanlar hazır idi getməyə, mən də çamadanımı sürüyə-sürüyə qapıya yaxınlaşdım. Mərdan dayıdan qalmışdı həməni ikitəkərli çamadan.

Nəhayət, qapıda sənədlərimi özümə verib, “azadsan” dedilər. Qərribə hiss idi azadlıq. Papağımın ucunu bir az da gözümlə üstünə çəkdim, gizlətməyə çalışırdım göz yaşlarımı. Onsuz da hamı ağlayırdı, daha çox məhbusları qarşılamağa gələn insanlar sevinc yaşlarını saxlaya bilmirdilər. Mənim üçün nə göz yaşını, nə də özünü gizlətməyə çalışmaq istəyən adam var idi. Bir az ayaq saxladım, bəlkə kimsə mənə qarşılamağa gələr deyər, amma heç kəs üzümə baxmırdı. Bir daha dərk etdim kimsəsizliyimi. Üzümlə “it hürən tərəfə” tutdum. İnsanların sevincini bir daha görmək üçün çevrilib geri baxdım, əslində, düşündüm ki, bəlkə kimsə mənə gözləyir. Necə də xoşbəxt görünürdü hər kəs. Yağış da bu xoşbəxtliyə şərik idi, deyəsən. Hara gedirdimsə, özüm də bilmirdim, amma dayanmadan getmək istəyirdim, lap uzaqlara, heç kimin olmadığı yerlərə. Balaca gölməçələri, təcrübəsiz sürücüləri ilə yad idi mənə Bakı küçələri. Bir az aralanmışdım həbsxanadan, arxadan səs gəldi:

- Tahir, dayan! Demişdim axı, zəng edərsən, niyə etmədin?
- Telefonum yoxdur, həm də unutmuşam.
- Bəs, hara gedirdin?
- Bilmirəm.
- Gəl bu tərəfə, ver çamadanını.
- Hara?
- Gedək bizə, bilirdim zəng etməyəcəksən, ona görə işdən icazə alıb gəldim.

Bir az könülsüz idim onunla getməyə, amma düşünəndə ki, gedəcəyim yerim yoxdur, razılaşdım. Gəlib çatdıq balaca, bir otaqlı, elə də şəraiti olmayan bir evə. Nə qədər şəraitsiz olsaydı da, uşaq evindən və həbsxanadan çox yaxşıydı. Ömrümdə ilk dəfə idi ki, bir evə girirdim.

Zəminə xala çay dəmlədi, öncədən hazırladığı yeməkləri qızdırdı, hiss edirdim ki, çox acam. Doyunca yedim, sonra bir az dərdləşdik. İki gün idi ki, yatmırdım. Zəminə xalanın yatağına uzandım.

Nə çavuşun səsi gəlirdi, nə də məhbusların. Tez qalxıb oturdum. Yadıma düşdü ki, azadlıqdayam. Təkyataqlı, balaca otaqda! Bəs, Zəminə xala gecəni harada yatmışdı? Stolun üzərində yazılı bir kağız var idi: “Oğlum, yemək soyuducudadır, qızdırıb yeyərsən. Stolun üstündəki bankada pul var, bir yerə getmək istəsən, götürərsən. Sənin üçün paltar da almışam, rəfdədir. Hamam istidir, yuyunub təzə paltarlarını geyinərsən. Evdən çıxanda açarı qapının üstünə qoyarsan, amma gecikmə”.

Zəminə xalanın mənə belə davranışına narahat idim, düşünürdüm ki, onu da narahat edirəm. Amma başqa yolum yox idi. Evdən çıxıb, gedəcəyim yeri bilmədən yüngül addımlarda yeriməyə başladım. Hündür binaların arasında, dar küçələrlə “Elmlər Akademiyası” metrosunun qarşısına çıxdım. İnsanların sıx hərəkəti, maşınların signal səsləri, havanın küləkli olması məni dərin xəyallardan ayıra bilmirdi. İnana bilmirdim azadlıqdayam, keçən günlərim gözümün qarşısından film kimi keçirdi. Metronun çıxışına yaxın, “Rebus” kitab evinin qarşısında dayandım. Metrodan çıxan insanlara baxırdım. Onlar çox xoşbəxt görünürdülər. Ən azı, bir ailələri var idi. Hamısı harasa tələsirdi, getdikləri yerdə onları gözləyən kimlərsə var idi, ya da gəldikləri yerdən kimlərsə yola salmışdı. Məqsədli şəkildə tələsirdilər, qərarlı görünürdülər. Bəs, mənim məqsədim, qərarım nə idi?

Azadlığa çıxandan sonra ilk işim anamı tapmaq olacaqdı. Nədənə, həvəsim yox idi buna. Anasız yaşamağa öyrəşmişdim. Bəlkə də ana qayğısını, ana sevgisini bilmirdim. Ya da Zəminə xalada tapmışdım deyə, doğma anamı axtarmaq istəmirdim.

Güclü yağış başladı, tut ucundan çıx göyə. İslanmamaq üçün qarşıdakı binanın sallamasının altına qaçdım. Yuxarı “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası” yazılmışdı. Hüseyn Cavid parkı qəşəng görünürdü. Parkda harasa tələsən insanlar var idi, mən isə yağışın dayanmasını gözləyirdim. Binadan iki qadın çıxdı, biri orta yaşlı, o biri gənc. Yağışın daha da gücləndiyini görüb gözləməyə qərar verdiklərini hiss etdim. Gənc xanımın əlində iki kitab gördüm, biri Viktor Hüqonun “Seçilmiş əsərləri”nin 1-ci cildi,

digəri isə Hüseyn Nihal Atsızın “Bozqurdlar”ı idi. Gənc qız əlindəki kitabları yuxarı qaldırdı, yəqin maraqlı kitablar olduğunu deyirdi. Orta yaşlı xanım isə Viktorun külliyyatını əzbər bilən adam kimi başını yelləyirdi. Hiss edirdim ki, heç biri bu kitablardan məlumatlı deyil. Amma özlərini oxumuş kimi aparırdılar. Elə bil alim idilər. Ürəyimdən keçdi ki, yaxınlaşım bu xanımlara, o müəlliflərin bütün kitablarının mündəricatını əzbər deyim, amma yağışın səngidiyini görüb getdilər. Mən də bir az gözlədim, yağış tam kəsəndən sonra evə tərəf addımlamağa başladım. Yol boyu həbsxana həyatını, Mərdan dayını düşündüm. Başa düşdüm ki, Mərdan dayının mənə bəzən məcbur oxutdurduğu, bəzən də könüllü oxuduğum kitabları həm də özüm üçün oxuyurmuşam. Elə indi də hamısı bir-bir yadımdadır.

Zəminə xala işdən qayıdıb, pürrengi çay dəmləmişdi. Nə gözəl insan idi! Heç kim belə etməzdi. Hal-əhval tutdum, işinin ağır olub-olmadığını soruşdum. Razi idi işindən.

– Zəminə xala, sənin övladların, həyat yoldaşın, yaxın qohumların yoxdur?

Zəminə xalanı sanki elektirik vurdu, sualım ona ox kimi dəydi. Özüm də peşman oldum sual verməyə. Əlindəki işi saxlayıb astaca divanda əyləşdi. Meyit sifəti almışdı. Qabları sildiği əsgə parçasını əlində bərk-bərk sıxmışdı. Çox gərgin görünürdü.

– Mənim övladım da, doğmam da sənsən, Tahir.

Belə desə də, mənə inandırıcı gəlmədi, bildim ki, nələrisə gizlədir.

– Zəminə xala, olar özün haqqında bir az danışasan?

Bir az susdu, nəse düşündü, sonra təbəssümlə:

– Görürəm əl çəkməyəcəksən, gəl, sənə hər şey deyim. Bəli, mənim ailəm var idi. Xoşbəxt ailə idik. Bir gün həyat yoldaşım bizi atıb getdi. Sonra böyük oğlum atdı bizi, sonra qızım çıxıb getdi həyatımızdan və sonra kiçik oğlum...

– Kiçik oğlunuz hara getdi?

– Heç yerə, sən mənim elə kiçik oğlumsan. Səni çox istəyirəm, çayını iç.

Yenə də suallardan yayındı, keçmişindən danışmaq istəmirdi. Sanki keçmişində faciə var idi. Yadına salmaq istəmirdi.

– Mən istəyirəm anamı axtarım.

– Məsləhət görmürəm.

– Niyə?

– Yaxşı ana olsaydı, səni atmazdı uşaq evinə.

– Bəlkə, məcburiyyətdən edib.

– Heç bir ana məcburiyyət qarşısında balasını atmaz. Mən əsl anadan danışiram. Elələri var ki, doğmamış uşağını öldürtdürür. Eləsi də var ki, doğur, sonra öldürür, uşaq evinə atmaq da öldürmək deməkdir.

– Əslində, düz deyirsən, nə bilim, hərdən axtarmaq istəyirəm, hərdən yox.

– Oğlum, sən anan mənəm, mənim də oğlum sən. Artıq birlikdə yaşayırıq, işləyirəm də. Sən institut oxuyarsan, sonra bir şirkətdə çalışarsan. Sonra da sənə bir qız seçərəm, evlənərsən.

– Yox, Zəminə xala, özümü boşluqda hiss edirəm. Yaşamaq üçün bir səbəbim yoxdur. Kimsəsizliyim gözümə girir. Küçədə gedəndə elə bilirəm hamı mənə kimsəsiz kimi baxır. Hamı tanıyır məni.

– Daha pis şeylər düşünmə, artıq 19 yaşı var, gənc oğlansan, müstəqil, savadlı, həm də yaraşıqlısan. Sənin kimi oğlan şah qızının əlinə düşmür. Uşaq evi də, həbsxana da qaldı geridə. Keçmişini unut, gələcəyini düşün. Təsəvvür elə ki, oxumusan, böyük bir yerdə işləyirsən, evlənmişən, balaca uşaqların var. Toppuş-toppuş...

Zəminə xala danışdıqca bir az kefim açılırdı. Yaşamağa marağım yaranırdı. Yadıma uşaq evindəki günlər düşdü. Zəminə xalanı çox incitmişdim. Ondan üzr istəmək istəyirdim.

– Zəminə xala, yadımdadır, uşaq evində sən bizim yataq otağını siləndə vedrəyə bir təpik vurdum, suyu üstünə dağıldı. Vallah mənim fikrim deyildi, yekə uşaqlar öyrətmişdilər məni. Bağışla.

Ağlamaq onun əlində heç nə idi, yenə başladı. Birtəhər ovundurdum.

– Tahir, sən mənim doğma oğlumsan.

Bir qədər susdu, yerə baxırdı. Başını qaldırıb, – yəni, səni doğma oğul bilmişəm həmişə, – dedi.

– Mən də səni doğma anam bilirəm, daha anamı axtarmayacam. Bu evdə sən ana, mən oğul, birlikdə yaşayacağıq. Mən işləyəcəm, sən isə evdə qalacaqsan, işləməyəcəksən. Sonra səni hələ qaynana da edəcəm.

Bir az zarafatlaşdım ki, ürəyi açılsın. Bir-iki tikə yemək də yeyib yatdıq. Amma yatmamışdan əvvəl bir az dalaşdıq. O deyirdi sən divanda yat, mən yerdə. Mən deyirdim, yox, sən divanda yat, mən yerdə. Axırda mən qalib gəldim, o, divanda yatdı, mən də yerdəki mitilin üstündə. Belə baxanda, həbsxana yataqlarından min dəfə yaxşı idi. Yuxum gəlmirdi, yerimin içində vurnuxurdum, amma səhər iş axtarmağa gedəcəkdim, yatıb dincəlməliydim.

Hava mülayimləşirdi, buludların arasından baxan günəş dünənki yağışdan, küləkdən əsər-əlamət saxlamamışdı. Bir dəfə Mərdan dayı mənə demişdi ki, sən hava ünsürlü adamsan. Guya hava xoş keçəndə mənim əhval-ruhiyyəmə də yaxşı olur. Həqiqətən, elə idi. Yeni həyata başlamış, yeni ünsiyyət, yeni dostlar, iş axtarışına çıxmışdım. “Elmlər Akademiyası” metrosunun qarşısında divara yapışdırılmış çoxlu elanlar var idi. Həmsi də “Tiens” adlı beynəlxalq şirkətin iş elanları. Hələ birinə zəng edib xanımla danışdım, camaatı aldadıb iş adıyla vaxtlarını alırdılar. Zəminə xalanın verdiyi köhnə telefonla çoxuna zəng etdikdən sonra başa düşdüm ki, bu zənglər mənasızdır. Qərara gəldim ki, gedib şirkətlərlə şəxsən danışım.

Günortaya yaxın idi. Dövlət Neft Şirkətində mənə elə sözlər dedilər ki, Azərbaycanda doğulduğum üçün özümdən zəhləm getdi.

Bir həftəyə yaxın iş axtardım. “Gördüm” deyən olmadı. Hələ rüşvət sözünü eşitməyimi, başıma gələn macəraları demirəm. Axır gəldim elə yaşadığım evin yanında, düz “Elmlər Akademiyası” metrosunun girişi ilə üzbəüz yolun qarşısında yenicə tikilən binada işə düzəldim. O qədər sevinirdim ki, gəl görəsən. Fəhlə işi tapanda da adam sevinir. Zəminə xala da sevinirdi. Gündəlik on beş manat verəcəkdilər. Bu məbləğlə kirayə pulunu da, gündəlik dolanışığımızı da qarşılamağa imkan var idi.

Zəminə xala işdən çıxdı, xoş günlər, aylar yaşamağa başladıq.

Bir neçə ay keçmişdi, həyatımdan razı idim. Normal dolanır, Zəminə xalayla gəzməyə də çıxırdıq. Bir dəfə Bulvarda bizdən bir çaydan çaya görə on manat pul aldılar. O qədər gülmüşdük ki! Hələ o günü evə ayaqla gəlmişdik. Gözəl günlər keçirirdik.

Bir gün işdən çıxıb "Memar Əcəmi" metrosuna gedirdim, Zəminə xalanın telefonunu düzəltmək üçün bir ustaya vermişdim. Onu götürəcəkdim. Metroya girdim, keçiddən keçmək üçün bir xanımdan xahiş etdim, iyirmi qəpik də uzatdım, almadı. Xanım məni keçirib, özü də keçdi. Təsadüfən eyni istiqamətə gedirdik. "Əcəmi"yə getmək üçün hansı vaqona minəcəyimi də ondan soruşdum. Gözəl xanım idi, qapqara saçları kürəyinə səpələnmişdi, gözləri alma boyda. Üzünə baxmağa belə qorxurdum, adam həyəcandan ölə bilərdi. Gedib telefonu alıb qayıtdım. O qızı da xəyalımda evə gətirdim.

Səhəri gün məni hansısa qüvvə işdən sonra metronun qarşısına gətirmişdi. Amma o qüvvə özü yox idi. Çox gözlədim, gəlib çıxmadı. Kefsiz idim, evə getdim. Zəminə xala halımı görüb üstümə düşdü, çox dedi, az eşitdim. Axırda açıb hər şeyi danışdım:

– Zəminə xala, dünən bir qız gördüm, məni metroya pulsuz keçirdi, gözəl-göyçək bir qız. Dünəndən ağılımdan çıxmır. Əslində, gülməlidir. Bu gün də metroda çox gözlədim, gəlmədi.

– Oğlum, boş ver, o qədər gözəl var ki, axırı birini toruna salarsan.

– Yox, Zəminə xala, o qız başqaydı. Səncə, yenə metroya minəcək?

– Bilmirəm. Amma bir də qarşılaşsan, yaxınlaş, adını soruş, telefon nömrəsini al.

Zəminə xala bəlkə də içində mənə gülürdü, o, mənim tək dostum idi, sirrimi açacaq tək insan idi. İşdən sonra hər gün gedib dayanırdım metronun qarşısında, əbləhin qızı gəlmirdi ki, gəlmirdi. Qərara gəldim ki, səhər tezdən gedim dayanım Hüseyn Cavid parkının giriş tərəfində. Bəlkə də, bu qız tələbədir, hər gün dərsə gedib-gəlir. Əgər belə olsa, mütləq görərəm. Elə də etdim.

Səhər yeməyi də yeyə bilmədim həyəcandan, evdən çıxıb qaçdım parka. Təxminən bir saata yaxın gözləmişdim ki, gördüm bir uzun saçlı qız gəlir, amma metro tərəfdən yox, parkın o biri hissəsindən. Qızı ürəyim çaldı, həmin qıza oxşayırdı da, oxşamırdı da. Lap yaxınlaşanda gözlərindən tanıdım. Hə, bu, o idi. Gəlib yanımdan elə keçdi ki, elə bil bir həftə öncə məni metroya pulsuz keçirməmişdi. Heç yolu da başa salmamışdı. Bir az pis oldum, sonra özümə təsəlli verdim ki, neynəməliydi, gəlib boynuma sarılmalıydı? Düşdüm qızın dalınca, o getdi, mən getdim, o getdi, mən getdim. Gəlib çıxdıq hündür bir binanın qarşısına. Binaya girdi, mən də dalınca, amma girişdə dayanan gözetçilər məni buraxmadılar. Dedilər ki, tələbə bileti göstər, buraxaq. Çox yalvar-yaxar elədim, xeyri olmadı. Çıxıb binanın qarşısında dayandım, həsrətlə baxırdım binaya. Yuxarı "Bakı Dövlət Universiteti" yazılmışdı. Suyum süzülə-süzülə geri qayıtdım. Deməli, bu qız tələbə bileti göstərüb ki, onu buraxıblar, tələbə bileti göstərərsə, deməli, tələbədir. Həm də harda? Bakı Dövlət Universitetində.

Səhərin gözü təzə açılmışdı. Parkda dayanıb onu gözləyirdim. Dünənki saatda gəldi. Bahalı maşından düşdü. Həm də onu gətirən adam qapını açdı ki, o düşsün. Hər gün daha gözəl görünür, daha cəlbədici gəlirdi mənə. Dünən uzun don, bu gün qara şalvar geyinmişdi. Saçlarını da yığmışdı, daha belinə səpələnmişdi, parıldamırdı. Mənim isə fəhlə paltarında özümə baxmağa vaxtım yox idi. Mən ona baxır, o isə sanki məni görmürdü. Yenə də yanımdan sakitcə keçib getmək istədi. Amma buna icazə verə bilməzdim, özümdən asılı olmayaraq salam verdim. Çevrilib bir paltarına, bir də gözlərimə baxdı. Bir anlıq dayanıb susdu. Deyəsən, məni tanıyırdı. Amma salamımı almadı. Əvəzində “buyurun” dedi.

- Məni tanımadız?
- Yox.
- Keçən həftə metroya pulsuz keçirmişdiz məni.
- Hə, olsun da, nə var ki burda?
- Heç, elə-belə.
- Nə isə sözlünüz varsa, buyurun.
- Yox, sözüüm yoxdur.

Mən onun gözlərinə baxırdım, dilim danışdı. Heç nə deməyib getdi. Üzündən elə görünürdü ki, məni dəli bilir. Bəlkə də, paltarımdan xoşu gəlmədi. Sonra peşman oldum ki, o, “nə sözün var” deyəndə gərək mən də “səni sevirəm” deyəydim. Yox, belə də olmur. Onda yüz faiz əmin olar ki, dəliyəm. Bəlkə də, o gedib universitetə çatmışdı, mən hələ yerimdə dayanıb düşünürdüm. Key kimi idim. Qayıdıb işə getdim. Bütün fəhlə və ustalar işə başlamaq üçün köhnə paltarlarını geyinirdilər. Məni görüb, hamı üzümə baxırdı. Niyə saraldığımı soruşdular. Heç nə demədim. Çox dedilər, az eşitdim, axırda məcbur olub bir az əvvəl olanları danışdım. Sonra Sərdar usta təklif etdi ki, qız dərsdən çıxanda elçiliyə gedək. Hamı razılaşdı. Nə qədər yalvarıb-yaxardım, eşidən olmadı. Günorta hamı işi saxladı. Birinin əlində balta, birində çəkil, birində mişar, birində laqunda, birində bel, birində çalov, yığışib elçi getdilər. Hamısı da köhnə paltarda, it günündə. Metronun yanında gül satan dayıdan qıpqırmızı bir qızılgül aldı Şakir usta. Bakı Dövlət Universitetinin düz darvazasının yanında dayandıq. Bir az gözləmişdik ki, onun gəldiyini gördüm. Yanımdakılara demək istəmədim, amma özümdən asılı olmayaraq, biruzə verdim. O, darvazadan çölə çıxanda, bütün fəhlə, usta heyəti əlindəki aləti göyə qaldırıb oxumağa başladı. Deyəsən, sözləşmişdilər oxumağa.

Qız gözlərimin içinə baxırdı, arxadan fəhlələrin səsini eşitmirdim, amma onlar dayanmadan oxuyurdular. Yenə bədənəm gizildəyirdi, o, mənə doğru gəldikcə daha çox gizildəyirdi. Gəlib çatdı, gülü də almadı, gözlərimə baxıb sağ tərəfimdə dayanan qara maşına mindi, gül əlimdə solurdu, maşına mindəndən sonra da gözlərimə və gülə baxırdı. Bilmirdi nəyə baxsın, gah gözlərimə, gah da gülə. Sürücüsü maşını sürüb getdi. Oturub ağlamaq istəyirdim, amma dostlarım qoluma girib gülə-gülə, zarafatlaşa-zarafatlaşa iş yerinə gətirdilər. Düşündüm ki, bu qız bir də mənim üzümə baxmaz. Yorulmuşdum.

Səhəri tezdən parkda, həmin yerdə, həmin saatda gözləyirdim. Gəldi, üzündə təbəssüm var idi. Salam verdim, o isə salamın yerinə dedi ki, bəs

dostların hanı? Nə deyəcəyimi bilmədim. Dayandı düz qarşımda, onun gözlərinə baxmaq gözəl idi. Saatlarla baxa bilərdim. Bir neçə dəqiqə susaraq bir-birimizə baxdıq. Sonra çıxıb getdi. Sanki ayaqlarım tutulmuşdu, onunla gedə bilmədim. Beş-on dəqiqə yerimdən tərpənə bilmədim, yəqin ki, xoşuna gəlmişdi dostlarımin mahnısı. Əgər iş olmasaydı, səhərə kimi həmin yerdə gözləyərdim.

Skamyada oturmaq istəyirdim, çox yorulmuşdum, amma düşündüm ki, kostyumuma toz dəyər. Zəminə xala almışdı həmin qara kostyumu mənə. Hava mülayim idi, mən isə həyəcanlı. Qoca palıd şahid idi ürəyimdəki sevgiyə. Saçlarımı da sulayıb daramışdım. Səhər çağı idi deyə, hələ çox adam yox idi parkda. Bu park üçaylıq sevgimə, davalarımıza, barışmalarımıza şahid kimi ürəyimdə öz yerini tutmuşdu. Əlimdəki qızılgüldən heç iy də gəlmirdi, amma qəşəng görünürdü. Ya Ülkər gecikirdi, ya mən tez gəlmişdim. Bazar günündən başqa hər gün elə o palıdın altındakı skamyada oturub gözləyirdim onu.

Ayaqlarıma yazığım gəldi, oturmaq istəyirdim ki, gördüm gəlir. Yox, o deyildi. Bütün qızları ona oxşadırdım. Hamıya onun kimi baxırdım. Yəqin ki, çatmaq üzrə idi, sürücüsünü də tələsdirmişdi. Məni sevən tək və ilk qız o idi. Çox sevirdi məni. Bunu dəfələrlə hiss etmişdim. Özü də dəfələrlə demiş, həm də yazmışdı. Hətta bir dəfə ona demişdim ki, mən fəhlə babayam, sən isə tanınmış iş adamının qızı, universitetdə təhsil də alırsan. Mənim nəyimi sevirsen? O da məni iki gün danışdırmamışdı. Demişdi ki, mən sənin özünü sevirəm, fəhlə olmağın mənim üçün maraqlı deyil. Zəminə xalanı da sevirdi, elə Zəminə xala da onun xətrini çox istəyirdi. Dəfələrlə birlikdə görüşmüşdük, gəzmışdik, söhbət etmişdik. Mən isə onun ailəsini tanıyırdım. Demişdi, tez bir zamanda qonaq çağıracaq evlərinə, atası, anası ilə tanış edəcək.

Lap uzaqdan qara, uzun donlu, uzun saçlı nigarım gəlirdi, özümü yığışdırdım, üst-başıma əl gəzdirdim. Həmişə onu görəndə çaşqınlıq olurdu məndə. Yanında pəzəvəng, musqullu bir oğlan da var idi. Elə baxırdı ki, sanki çatan kimi məni vurub aşırıdacaqdı. Aşırmadı, heç salamımı da almadı, aman vermədi ki, Ülkərlə də doyunca salamlaşım, kənara çəkdi məni. Bir əlimdəki gülə, bir də mənə baxıb, Ülkərdən uzaq durmağımı bildirdi. Əks halda, mənim üçün çox pis olar dedi. Sonra çıxıb getdi. Ülkərdən nə baş verdiyini soruşdum. Üzündəki narazılıq xoşuma gəlmədi, mənə yox, o yekəpərin bura qədər gəlməsinə narazı idi. Bildirdi ki, o oğlan mənim əmim oğludur. Adı da Ceyhundur. Körpə olanda ailəsini itirib, bizim evdə yaşayır.

Gülü əlimdən alıb təşəkkür etdi, boynuma sarılıb üzümdən, gözümdən öpməyə başladı. Onu qollarımın arasına alanda özümü buludlardan yuxarıda üzürmüş kimi hiss edirdim. Dodaqlarına toxunmaq, öpmək mənim üçün özündən getmək kimi bir şey idi.

Dərsə az qalırdı deyə, getməli olduq. Onu aparıb Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsi olan binasına ötürdüm.

İşə getmək üçün dərsə gələn tələbələrin arasıyla, ona-buna dəyə-dəyə universitetin həyatından çıxdım. Bayaqqı yekəpər düz qarşımda dayan-

mışdı, izləyirmiş bizi. Yəqin ki, öpüşməyimizi də görmüşdü, üzündəki sərtlik tükürpədiydi. Yanında iki nəfər də özü kimi musqullu var idi. Çatar-çatmaz bir kəllə ilişirdi, yanındakı gədələr də yerdəki halsız bədənimi təpikləməyə başladılar. Allahın könlü olunca döydülər məni, haya gələn də olmadı. Təzə kostyumum qızıl qana boyanmışdı. İki qaldırıp ayaq üstə tutdu məni, Ceyhun isə yaxınlaşıb ağzını qulağıma söykədi:

– Sənə demədim o qızdan uzaq dur?!!

Dodaqlarım keyimişdi, üzümü də hiss etmirdim. Dilim söz tutmur, sağ gözüm toranlıq görür, sol gözüm isə heç görmürdü.

– Mən Ülkəri sevirəm, sən kimsən? Məni döyməklə onu məndən ayıra bilməyəcəksən.

– Adə, Allaha-tarıya bax, özünü öldürtmə mənə, get özünə fəhlə qızı-zadı tap, özünə uyğun birini sev.

– Səndən qorxmuram.

– Yaxşı, qorxma, amma budu deyirəm, səni bir də Ülkərlə görsəm, vay halına! Ondan sonra day məndə günah görmə!

Son sözlərini deyib, məni də bir ağaca söykəyib, çıxıb getdilər. Bir az özümə gəlib xırda-xırda yeriməyə başladım. Ayaqlarım sözümə baxmırdı, məcbur yeriyirdim. Evə çatıb qapını açmaq istəyirdim ki, Zəminə xala qarşıma çıxdı.

Buz gözümü açdı, ağzımın, burnumun qanı dayanmışdı, özümə gəlirdim. Sırın-sırın ağrlarım var idi, yavaş-yavaş keçib gedirdi. Qarşıda Zəminə xalaya hesabat qalmışdı.

– Bala, nə oldu sənə? Kim səni bu hala salıb?

– Zəminə xala, otur, danışacam.

Ufuldaya-ufuldaya danışmağa başladım. Hadisə necə olmuşdusa, beş də üstünə qoyub danışdım. Ülkərin əmisi oğlu olduğunu, onu sevdiyini, yekəpər olduğunu, kostyumumu batırdığını, hər şeyi bircə-bircə danışdım.

– Elə Ülkərin yanında? Vay sizin əlləriniz qırılsın, ay bala!

– Yox, Ülkəri dərsə ötürüb qayıdırdım.

– Ülkər onu sevirsə, səni niyə dolayıb?

– Ay Zəminə xala, kim dedi Ülkər onu sevir? O, Ülkəri sevir dedim. Ülkər məni sevir. Ceyhun isə Ülkərlə evlənib var-dövlətə sahib çıxmaq istəyir, bunu mənə Ülkər danışdı. Deyir, Ceyhundan zəhləsi gedir, əclafın biridir.

Zəminə xala ağzını yarımçıq açıb, gözünü də bərəldib, nəse yadına düşmüş kimi, nəyisə elə o an başa düşmüş kimi, Ülkərin atasının adını soruşdu. Mən deyəndə ki, Tağı, gözləri doldu, əlləri əsməyə başladı, durub mətbəxə qaçdı. Daha heç nə demədi. Sonra, mətbəxdən səsləndi ki, Ceyhunun sol qulağına tərəf yanağında qara xalı var? Dedim ki, bilmirəm, diqqət eləməmişəm. Onun qarşısında dayananda adam qorxusundan üzünə baxa bilir ki? Amma bunu demədim Zəminə xalaya. Çaş-baş qaldım, sanki, onları tanıyırdı Zəminə xala, Tağı kişini də, Ceyhunu da, Ülkəri də lap əvvəllərdən tanıyırdı. Mənə elə gəldi. Nə qədər soruşdum, heç nə demədi.

Ülkər dərsdən çıxmışdı, dayanmadan zəng edirdi, açmırdım. Açıb nə deyəcəyimi bilmirdim. Niyə onu evə ötürməyə getmədiyimi deyə bilməzdim.

Mənim də bir qürurum var, necə deyəydim ki, əmin oğlu məni ölümünə döydürüb? Zəminə xala stolun üstündə dayanmadan bağıran telefonumu götürüb açdı:

– Qızım, Tahir işdə ayağını əzib, ona görə tez gəlib evə, indi yatıb.

– ...

– Narahat olma, elə də əzilməyib, xırda şeydi.

Zəminə xala o qədər uzaqgörən insan idi ki, harda nə deyəcəyini yaxşı bilirdi. Sağ olsun, yenə məni pis durumdan xilas etdi.

Üç gün yataqdan qalxmadım, daha doğrusu, qalxa bilmədim. Gözbaşımın şişi yatmışdı. Azacıq izlər var idi, amma elə də bilinmirdi.

Səhər yatağımdan qalxıb həm həyəcan, həm də sevinclə hazırlaşmağa başlamışdım. Sevinirdim ki, onu görəcəm. Evlərinə qonaq çağırmışdı məni. Ceyhunun qorxusu ilə Ülkərin sevgisi arasında qalmışdım, sevgi öz sözünü demişdi, qonaq gedəcəkdim. Zəminə xalanı da çağırmışdı, amma o, getmək istəmirdi, çox yalvardım-yapışdım, getmədi. Atasına da, anasına da mənim haqqımda yaxşı şeylər danışmışdı, çalışdığım qədər yaxşı görünməli, mərifətli davranmalıydım. Ceyhundan qorxan kim idi? Ülkərin sevgisi ölümə də aparardı məni. Sürücü göndərmişdi dalımca, gedəndə yoldan bir dəstə gül də almışdım. “Gəncliy”ə tərəf getdik, varlılar məhləsi deyilən yerə. Sürücü maşını saxladı, hündür bir evin qarşısında idik, maşından düşüb qapını örtdüm, villanın şəkli maşının qapısının üstünə düşmüşdü. Ailədə üç nəfər idilər, bir də bu yekəpər, olsun dörd nəfər, bu boyda evdə necə yaşayırlar. Öz-özümə düşünürdüm. Yəqin bir-birini itirirlər otaqlarda. Bəs, görəsən, bu otaqları kim təmizləyir? Ülkər. Yazıq qız. Necə də zəhmətkeşdir.

Həyətdə hasarın dibinə, səkiyə düzülmüş suvenirləri yığıb satsaydın, yaşadığım uşaq evinin atılmış uşaqlarını on dörd il yedirdib-içizdirərdin. Adamın şəkli düşürdü yerə. Alışb yanırdı hər tərəf. Ceyhun qapının ağzında dayanıb gözləyirdi. Deyəsən, vəziyyət dəyişmişdi, dünən məni ölümümə döyən, bu gün qonaq kimi evində qarşılayırdı. Amma beləsinə etibar etmək olmaz. Namərd hər yerdə namərddir. Yanından keçib getmək istəyirdim, əlini uzatdı, “xoş gəlmisən” dedi. Bir anlığa düşündüm ki, qeyrətə gəlib, sonra yumşaq səslə “gedib məzarını qazarsan” dedi. Başa düşdüm ki, ehtiyatlı olmalıyam. İçəridəki otağın qapısının ağzında, qapının tininə söykərib dayanmışdı Ülkər. Gülümsəyirdi, baxışları sevinirdi gəlişimə. Qara, uzun donunun yaxası çox açıq idi, bütün sinəsi görünürdü, saçları sol tərəfinə yığılmışdı, yarısı çiyinə, yarısı sinəsinə dağılmışdı. Ayaqqabılarımı soyunmaq istədim, amma Ülkər içəri otaqda ayaqqabılı idi, Ceyhun da ayaqqabısını soyunmamışdı. Düşündüm ki, bunlarda yəqin adətdir, evdə də ayaqqabılı gəzməlisən. Ya da mən gəlmişəm deyə, belə edirlər, mənə hörmət əlaməti olaraq. Soyunmadım ayaqqabılarımı, eləcə keçdim içəri.

Qonaq otağına getdik, futbol meydançasına oxşayırdı. Yadıma uşaq evi düşdü, bacım Nazlıya demişdim ki, sənün üçün bir ev tikdirəcəm ki, zalının küncündə futbol meydançası olacaq. Əslində, zarafat etmişdim, amma Ülkərgilin qonaq otağını görəndə xəyalımın mümkünlüyünü dərk etdim.

Ülkərin atası Tağı kişi hündürboy, qaraşın adamıydı, həm də idmançıya oxşayırdı. Əynində cins şalvar, futbolka köynək varıydı, köynəyinin üstünə böyük hərflərlə "Comero" yazılmışdı. Masanın başındakı yekə kreslodə oturmuşdu, mənə görüb qalxdı, salamlaşdıq. Adını da dedi, sanki mən bunun adını bilmirdim. Ülkərin anası da gəldi, salam verib atasının sağ tərəfindəki kreslodə oturdu. Ülkər ona oxşamırdı heç, elə bil ana-bala deyildilər.

Uşaq evində yediyim yeməklərdən tutmuş, birlikdə çalışdığım fəhlələrin adlarına qədər hər şeyi soruşdular. Bütün sualları cavablandırıdım. Daha çox Ülkərin anası Mələhət xanım sual verir, hərdən Tağı kişinin sözünü ağzında da qoyurdu. Çay da içdik. Bütün söhbət boyu Ceyhun qıraqda oturub qatil kimi baxırdı. İki saatdan çox söhbət etdik, daha doğrusu, sual-cavab getdi. Sonra Ülkər öz sürücüsü ilə mənə evə yola saldı. Sms-lər başladı, "atam səni bəyənib", "anam deyir tərbiyəli oğlandır", "atam deyir ki, sanki bir neçə universitet bitirib".

Belə olmamalıydı, mən buna dözə bilməzdim, amma dözürdüm. Gün ərzində ağır işim yox, fikirlər mənə yormuşdu. Beş gün onunla danışmaq? Yorğun idim, evə özümü birtəhər çatdırdım. Səhərdən yemək yeməmişdim. Ülkərin telefon zənglərini açmaması, sms-lərimə cavab yazmaması, heç feysbuka da girməməsi mənə çox narahat edirdi. Bir o qalmışdı ki, gedim evlərinə, qapılarını döyüm, ağzıma gələni deyib qayıdım. Zəminə xala yenə həmin dadlı supdan bişirmişdi. Həmişə iki boşqab içir, amma doymurdum. Bu dəfə birini, onu da yarımçıq içmişdim ki, telefonuma zəng gəldi. Həvəsim yox idi açmağa, Zəminə xala stolun o başından telefonu götürüb mənə verdi. Tanımadığım nömrə idi, açdım.

- Sürücümü göndərirəm, bizə gəl.
- Niyə? Nə olub?
- Gəl, danışarıq.
- Yaxşı.

Bu, Ülkər idi, başqa nömrədən zəng etmişdi. Görəsən, nə olmuşdu ona? Tələsir, evin içində nə etdiyimi bilmir, ora-bura qaçır, əynimi geyinmək istəyir, amma bir az öncə çıxardığım pencəyimi tapa bilmirdim. Həyətdə maşın signalı adamın beyninə işləyirdi, pencəyimi geyinə-geyinə aşağı düşdüm. Düşə-düşə də Zəminə xalaya narahat olmamasını, Ülkərgilə gəldiyimi və tez qayıdacağımı deyirdim. Sürücü də tələsirdi, deyəsən, Ülkər tapşırırmışdı. Yollarda maşınları sürətlə ötüb keçirdik. Hərdən qarşıdan gələn maşının işığı gözümü qamaşdırırdı.

Nəhayət, gəlib çatdıq həmin villanın yanına. Küçələrdə parıldayan işıqlar, sakitlik, ayağımın altında xışıldayan yarpaqlar həyəcanlandırırdı mənə. Onu görməyə tələsirdim. Qapının ağzında bir mələk dayanmışdı, o qədər gözəl idi ki, gözümə ondan başqa heç nə görünmürdü. O gözəllik adamı kor edə bilərdi. Bu dəfə ağ və uzun don geyinmişdi. Niyə? Axı, o həmişə qara don geyinirdi. Ağ don ona daha yaxşı yaraşırdı. Gəlinliyə oxşayırdı, deyəsən, tələsirdi gəlinlik geyinməyə. Sarıldı boynuma, ağlamağa başladı. Mən də əllərimi qaldırıb onun kürəyindən möhkəm sıxdım özümə, saçlarının ətri burnuma dolduqca xoşallanırdım.

– Evdə heç kim yoxdur, atamın dostunun oğlunun toyudur, hamı ora gedib. Fərsət idi.

– Niyə? Görüşməyə icazə vermirlər? Dərsə də qoymurlar?

– Sən gedəndən sonra evimizdə söz-söhbətlər oldu. Otur, danışacam hər şeyi.

– Nə söhbət? Bəs deyirdin atamın da, anamın da xoşuna gəlmisən, nə tez fikirlərin dəyişdilər?

– Elə deməyə məcbur idim, Tahir, başa düş məni, qurban olum.

– Yaxşı, danış.

– Sən bizdən gedəndən sonra, atam anamın fikrini öyrənmək istəyirdi. Anam dedi ki, Tahir qəşəng oğlandır, savadlıdır, tərbiyəlidir, amma, uşaq evində böyüyüb. Biz kimsəsiz bir adama qız verməyəcəyik, Tağı. Adımız-sanımız var, qohum-əqraba nə deyər bizə?

– Atan nə dedi?

– Atam hələ susmuşdu, Ceyhun səni xeyli pislədi. Anam çox pis adamdır. Elə Ceyhun da əclafın biridir. İkisi də qoşalaşdı səni ağ yuyub, qara sərdilər. Axır ki, atam dilləndi.

– Nə dedi?

– Dedi ki, Ülkəri istənilən varlığın oğluna verə bilərəm, əsl-nəcabəti olan ailəyə. Amma, Tahir yaxşı oğlandı, yetimdir, kimsəsizdir. Necə desək, elə də razılaşıcaq. Varlı birini idarə etmək çətindir.

Tağı kişinin söhbəti bir tərəfdən xoşuma gəlmişdi ki, Ülkəri mənə verməyə razı idi, digər tərəfdən zəhləm getdi ki, məni idarə etmək fikri var. Ülkərin özünə layiq olmayan ailəsi var idi. Onu bu ailədən alıb götürmək keçdi içimdən həmin gecə. Qorxdum. Adam qaçıрмаğa görə iş düşür. Yenidən həbsxana? Yox!

– Mən heç kimin idarəçiliyində yaşamaram. Yetimxanada böyüyəndə nə olar ki? Elə başıqapazlı olmalısən?

– Tahir, qurban olum, sən sakit qal, əsas odur ki, məni sənə verməyə razı olsunlar. Sonrası bizim işimizdir, görərik kim kimin əmrində olacaq. Əks halda mənim üzümə həsrət qalacaqlar.

– Ceyhun nə dedi bəs?

– Söhbətin qarışıq yerində qayıtdı ki, əmi, Ülkəri mən də sevirəm. Sözü ağzında qaldı, atam ona bir sillə ilişdirdi ki, gəl görəsən. Dedi ki, ay oğraş, Ülkər sənə bacındır. Ceyhun neçə gün idi hamıdan küsmüşdü, heç xəstəxanaya da gəlmədi.

– Xəstəxanaya? Xəstəxanaya niyə?

Ülkər xəstəxanada olduğunu mənə demək istəmirdi, amma özü də bilmədən ağzından çıxdı. Artıq gec idi, danışmalıydı hər şeyi.

– Hə, bilirsən, başqa yolum yox idi. Gördüm bunlar məni sənə verməyəcək, bir ovuc köhnə dərman içdim.

– Sən nə danışırısan? Başın xarab olmuşdu?

– Narahat olma, bildirdim ki, dərmanların təsiri öldürücü deyil. Atamgili qorxutmaq üçün içdim.

– Vallah, sən dəlisən. Sonra nə oldu, xəstəxanaya apardılar?

– Hə, özümü itirmişəm, aparıblar. Həkimlər də papadan pul qoparmaqdan ötrü deyiblər qızın vəziyyəti çox pisdır.

– Yaxşı da...

– Həm də deyiblər ki, ölə bilər. Yaşamaq şansı azdır. Bir az da gec gətirsəydiz, öləcəkdi.

Mən gülməkdən dayana bilmirdim, elə o da gülə-gülə danışdı, o güləndə çox gözəl olur.

– Hələ qulaq as, gör nə olub.

– Hə, nə olub?

– Həkimlər ki, papanı qorxudublar, papa əlini qaldırıb göyə, deyib ki, ay Allah, sənə qurban olum, qızımı mənə sağ-salamat qaytar, kimə desə, ona da ərə verəcəm.

– Ha-ha-ha-ha...

– Evə gələndən sonra da, bayaq danışdığım söhbətlər oldu. Atam məni sənə verəcək, tez bir müddətə toyumuzu da özü edəcək.

– Nə toy? Nə danışsən sən? Mən toya hazıram ki, sən toy haqqında düşünürsən? Hələ işləməliyəm, toya hazırlıq görməliyəm. Bu uzun çəkəcək.

– Tahir, neçə aydır pul yığıram, al bunu, heç kim bilmir, get, toyumuza hazırlıq işlərini başla.

– Yox, lazım deyil, mən borc taparam birindən.

– Tahir, məni sevirsən?

– Hə, bu nə sualdır?

– Əgər məni sevirsənsə, al bu pulu.

Başqa yolum yox idi, Ülkər elə adam idi ki, doğru olmayanı eləməzdi. Dedi ki, fikir doğru idisə və sən onunla razılaşmasaydın, inciyərdi. Pulu aldım, on səkkiz min manat. Özü dedi məbləğini, mən saymadım.

Evə gəldim, Ülkər nə danışmışdısa, hamısını Zəminə xalaya danışdım. Mən danışdıqca o kövrəlirdi, sanki bu ailəni yaxından tanıyırdı.

Səhəri gün işə gedib Şakir ustaya, Əli ustaya və Nadirə vəziyyəti olduğu kimi başa saldı, hərəsinə də min manat pul verib ailəvi toya hazırlaşmalarını, özlərinə normal əyin-baş almalarını və xonça düzəltmələrini istədim. Sözümlə yerə salmadılar. İlk dəfə Ülkərə elə onlar elçi getmişdilər. Düzdür, pulu almaq istəmirdilər, məcbur verdim.

Hələ axşam olmamışdı, Zəminə xalanı da götürüb birbaşa Sədərək Ticarət Mərkəzinə getdim. Dünən axşam tutduğumuz siyahıda nə varıydısa, hamısını aldım. Özümə də qara kostyum seçdik, Ceyhungil məni döyəndə pis vəziyyətə düşən kostyumumdan da qəşəngini, hələ qırmızı qalstuk da aldım. Zəminə xalaya da güllü don götürdük.

Toy günü gəlib çatdı, həyəcədən öləcəkdim az qala. Zəminə xala Sədərəkdən aldığımız güllü donunda alışıb-yanırdı, əlindəki xonça kimi parıldaırdı. Şakir ustanın həyat yoldaşı, Əli ustanın qızı (arvadı rəhmətə getmişdi deyə, qızını gətirmişdi), bir də Nadirin həyat yoldaşı. Zəminə xalaya qoşulub maşına tərəf gəlirdilər. Gəldikcə əllərindəki xonçalar böyüyürdü. Zəminə xala maşında qabaq yerdə oturmuşdu, öz-özünə sevinirdi, əvvəl toya getmək istəmirdi, yalvar-yaxar razı salmışdım, həm də bundan sonra ona “ana” deyəcəkdim.

“Karvan” Şadlıq sarayı deyildi ki qədər də böyük imiş. Həm də deyirdilər ki, orada ancaq varlılar toy eləyir. Kasıbların başı üçün deyil. Hamı zala keçdi, təkcə mən maşında oturub Ülkəri gözləyirdim. Nəhayət ki, gəlib çıxdı, çox gözəl görünürdü, nədənsə mənim gözümə xoş gəlmədi, süni gözəlliklər onun öz gözəlliyini gizləmişdi. Yaxşı deyiblər ki, qadının ən gözəl məqamı övladını dünyaya gətirdiyi andır, yalnız o zaman qadın özü olur, süniliyə zamanı və fürsəti olmur.

Arxa qapıdan zala girdik, hamı ayağa qalxıb bizi alqışlayırdı, elə bil Qarabağı azad edib gəlmişdik. Biz şarların arasıyla getdikcə onlar partlayır, içindən rəngbərəng zərlər tökülürdü, alov buraxan borular da var idi.

Əyləşdik, hələ camaat ayaqüstə əl çalırdı. Bu qədər hörmətli olduğumu bilmirdim. Gözüm heç kimi görmürdü, elə ümumi baxırdım hər yerə. Zəminə xalagil, Ülkərin ailəsi harda oturmuşdu, bilmirdim. O qədər adam var idi ki, iynə atsaydın, yerə düşməzdi.

Zalda mənə ən doğma insan Zəminə xala idi. Çox gözəl görünürdü. Sədərdən aldığımız don ona həqiqətən də yaxşı yaraşırdı. Bir az kefsiz idi, bilmirdim niyə. Sakitcə oturub üzü mənə tərəf baxırdı, yəqin ki, sevinirdi.

Ülkərin atası Tağı kişi yaman yeyib-içən oğlanmış, hər stola yaxınlaşıb badə qaldırırdı. Bəzi stollarda badə əlində, gülməkdən uğunub gedirdi. Onun həyat yoldaşı Mətanət xanım isə Tağı kimi sevincək deyildi, elə bil Sakit okeanda gəmiləri batmışdı. Elə əvvəldən o arvaddan xoşum gəlməmişdi, ifritənin biri idi. Zəminə xalaya qanlı-qanlı baxırdı, elə bil, indicə gedib arvadı parçalayacaqdı.

Ceyhun toyun sonunda gəldi, içib gəlmişdi, aşırı. Yanında da iki nəfər, mənə döyən əclaflar. Gəlib küncdə bir stolda oturub içməyə davam etdilər. Yırtıcı heyvan kimi baxırdı mənə.

Çoxlu şəkillər çəkildi, tostlar deyildi, çıxışlar oldu, məşhur muğənnilər oxudu. Hamı mikrafonu alıb Tağını tərifləyirdi. Hələ bir nəfər Namiq Qaraçuxurlunun oxuduğu yerdə mikrafonu əlindən zorla alıb “Tağı mənim atamdır, onun sağlığına içirəm” deyib badəni başına çəkdi.

Ülkər xoşbəxt idi, bəlkə də həyatında ən xoşbəxt günü idi. Tələbə yoldaşları oturan stola nəsə işarə edib gülürdü. Hamı gəlib onunla şəkil çəkdirirdi, mən yadıma düşəndə qoluma girirdi.

Toyun sonunacan Zəminə xala susdu. Nə ağ dindi, nə qara. Bir tikə də ağzına qoymadı. Çox narahat görünürdü. Sanki dünya boyda sirlərin sahibiydi. Ancaq susurdu.

Birotaqlı evdə Zəminə xala, Ülkər və mən. Ülkər əvvəllər bir-iki dəfə gəlmişdi bizə, özünü rahat hiss edirdi. Zəminə xala çay düzəltdi. Ülkərlə içə-içə toydakı hadisələrdən danışib gülürdük. Zəminə xala fikirli idi.

– Ana, niyə susursan? Fikrini bildir, toy necə keçdi?

– Tahir, Ülkər sənəmin qızıdır.

– O nə deməkdir? Ülkər artıq mənim həyat yoldaşımdır.

– Yox, mənə qulaq as.

– Zəminə xala nə olub sənə? Özünü pis hiss edirsən?

– Nə qədər ki, bir yastığa baş qoymamırsız, bir-birinizə əliniz dəyməyib, hər şeyi bilməlisiz.

Ülkər dözmədi:

– Ana, sizə nəşə olub? Bəlkə yorğunsuz, yatmaq istəyirsiniz?

– Yox, qızım, özümü lap yaxşı hiss edirəm. Hər şeyi danışmağa da özümdə güc tapmışam.

– Zəminə xala, nəyi danışmaq istəyirsən, eşidirəm səni.

– Bu danışacaqlarım ikinizə də aiddir, diqqətlə qulaq asın. Lap başdan hər şeyi danışacam sizə. Hacı Qədir adlı bir kişi var idi, böyük şirkət rəhbəriydi. Yetimlərə, kimsəsizlərə əl tutar, hər bayram maşın-maşın yardımlar göndərirdi. Qocaldıqca daha da xeyirxah olurdu, ürəyi yuxa kişi ydi. İki oğlu vardı. Oğlanlarının birinin adı Rafiq, digərinin adı Tağı idi. Bir dəfə Qədir kişinin şirkəti ziyana işləyirdi, işçilərin pulunu belə verə bilmirdilər. Şirkətdə bütün işləri saxladılar, buna məcbur oldular. Çox keçmədi ki, həmişə var-dövlət, şan-şöhrət içində yaşayan Qədir kişi ürək tutmasından dünyasını dəyişdi, az sonra onun böyük oğlu Rafiq əziyyətlərə qatlaşdı, başqa şirkətlərlə müqavilələr bağladı, həmin şirkəti ayağa qaldırdı, işçiləri işə qaytardı, hamının borcunu verdi, hər şeyi yoluna qoydu. Kiçik oğlu Tağı isə elə pul dağıtmağı bilir, hər gecə restoranlarda yeyib-içirdi.

Ülkərlə ağzı açıq dinləyirdik Zəminə xalanı. O isə tez-tez kövrəlib bur-nunu çəkirdi.

Bir gün səhər tezdən Rafiq işə gedir. Önemli görüşmələri olduğu üçün tələsirmiş. Amma öz şirkətinə onu buraxmırlar. Deyirlər ki, şirkətin prezidenti kənar şəxsləri içəri buraxmamağımızı tapşırıb. Rafiq gülümsəyib və deyib ki, bu şirkətin prezidenti elə mənəm də. Qapıda dayanan polis bildirib ki, xeyr, bu şirkətin prezidenti siz yox, Tağı müəllimdir. Rafiq başa düşüb ki, burda nəşə var. Qayıdıb evə gəldi. Mən onun niyə belə tez qayıtdığını soruşdum, heç nə deməyib paltarlarını soyundu və yatağına uzandı. Sən demə, Rafiqin kiçik qardaşı Tağı vəkil tutub, bütün şirkəti öz adına keçirt-dirib, qapıçılara da tapşırıb ki, Rafiqi bu şirkətə buraxmayın. Rafiq yataqdan qalxmadı, elə uzandığı yerdə rəhmətlik atası kimi ürək tutmasından dünyasını dəyişmişdi. Qardaş xəyanəti ona ağır gəlmişdi, dözmədi. Sonra elə oldu ki, Tağı Rafiqin ailəsini, yəni bizi evdən qovdu. Mən o zaman çox pis vəziyyətdə idim. Təsəvvür edirsiniz? Üç uşaq la küçəyə atıldım.

– Üç uşaq?

– Hə, Nazlı, sən və Ceyhun. Sənin böyük qardaşıdır Ceyhun.

– Sən nə danışırısan, Zəminə xala?

– Hələ dalına qulaq asın. Bir gecə küçədə qaldıq, səhəri ağılıma gəldi ki, uşaq evinə gedim. Gedib müdirə ilə danışdım. Sən başını kəsdiyin müdirə ilə. O mənə belə şərt qoydu ki, uşaqlar böyüyənə qədər orda maaşsız xadimə işləyim. Razılaşdım. Başqa əlacım yox idi. Elə oldu ki, Nazlını itirdik. Ceyhun isə bir həftə uşaq evində qalandan sonra qaçıb gəldi Tağının yanına. O elə əvvəllər də Tağı gildə qalırdı gecələr. Tağının oğlu yoxdu deyə, Ceyhuna oğlu kimi baxırdı. Ceyhun da onun pis xasiyyətini, pis əməllərini götürüb, görmürsüz?

– Ana, sizin bu danışdıqlarınız doğrudur?

– Qızım, məgər bu boyda yalan olar?

Mən nə deyəcəyimi bilmirdim, sadəcə, donub qalmışdım.

– İndi hər şeyi başa düşdüz?

– İndi Ülkər mənim doğma əmim qızı, sən isə mənim doğma anamsan?

– Hə oğlum, mən sənə doğma ananam.

Təsəvvür etmək çətindir, əmim atamın qatilidir. Və arvadımın atasıdır.

Tək qalmaq istəyirdim. Narahat olmamalarını bildirdim, evdən çıxdım.

Üşüyürdüm, penceyimin boynunu yuxarı qaldırıb, düymələdim.

Yarıdan keçmiş gecə sıxırdı məni, Hüseyn Cavid parkı daralmışdı sanki. Küçələrdə sakitlik ulaşırdı. Sanki bütün küçələr susub mənim nə edəcəyimi gözləyirdi. Bəs mən nə edəcəkdim? Yavaş-yavaş gedib çatdım parka, Ülkərlə həmişə görüşdüyümüz palıdın altındakı skamyada oturdum. Özümdən aslı olmayaraq gözümdən yaş süzülürdü. Atamın qatili əmim idi, doğma qardaşım məni döyüb ölümə hədələmişdi, sevdiyim qıza göz dikmişdi. Anam, yazıq anam, illər idi ki, yanımdan ayrılmırdı, mən isə onu Zəminə xala kimi tanımışdım. Nazlının faciəli ölümü dayanmışdı gözümün önündə. Atamın ruhundan utanırdım. Sanki hardansa məni izləyirdi. Ağılıma qorxulu şeylər gəldikcə daha da qorxurdum. Gedib Tağıni öldürmək istəyirdim. Elə Mətanəti də. Elə Ceyhunun da başını kəsmək istəyirdim, amma qorxurdum. Ülkəri itirməkdən, anamı itirməkdən, yenidən həbsxanaya düşməkdən, hər şeydən qorxurdum.

Düşündükcə daha da dərinliyə gedirdim, düşüncə dərinliyinə. Başımı qaldıranda qarşımda yaşlı bir kişi gördüm. Uzun paltoda, əllərini cibinə soxmışdu, başında qara, qulaqlı papaq varıydı, üzünü çətinliklə görmək olurdu. Onu hardansa tanıyırdım, hardasa görmüşdüm. Amma, harda? Salam verib yanımda oturdu.

– Oğlum, sənə danışmalıyam, cox vacib məsələdir. Toydan çıxandan sonra səni izlədim, necə yaxınlaşacağımı bilmirdim, amma lazım gələsəydi, səhərə qədər gözləyirdim qapınızda. Mən səni tanıyıram, Rafiq kişinin oğlusan.

– Siz toyda çıxış edən adamsız, yadıma düşdü. Nə danışmaq istəyirsiniz?

– Mənim adım Vaqifdir, düz iyirmi il bundan qabaq bir səhv iş tutmuşam. Vicdan əzabı çəkəcəyim bir səhv, bu illər ərzində nələr çəkdiyimi tək Allah bilir. Şərəflə çalışıb, vicdanla qərar verən insan idim, məni günaha Tağı saldı. Oğlumu öldürəcəyini deyib hədələdi, bu işi görməsəydim, oğlum öləcəkdi.

– Açıq danışın, yoxsa, deyəcəksiz ki, sənə atan mənəm?

– Yox, atan mən deyiləm. Rəhmətlik Rafiqdir sənə atan. Çox gözəl kişi idi, mərd, xeyirxah. O vaxt Tağı məni məcbur elədi saxta sənədlər hazırlayım, şirkəti Rafiqin adından çıxarıb onun adına keçirim. Başqa yolum yox idi.

– Bunu siz etmisiz, həm də ölmüş birinə. İndi məndən nə istəyirsiniz?

– Səndən məni bağışlamağını istəyirəm, oğlum. Bağışla məni, şirkətin əsl sənədlərinin də yerini bilərəm.

– Hardadır?

– Həbsxanada bir nəfər var, adı Mərdandır, o, sənə atanın bütün işlərini idarə edərdi, onu Tağı tutdurub. Əsl sənədlər elə ondadır.

Yadıma düşdü ki, Mərdan dayı öləndə mənə bir məktub vermişdi, demişdi ki, həbsxanadan çıxandan sonra açarsan.

– Mərdan dayı öldü.

– Nə vaxt? Sən onu tanıyırsan?

Mərdan dayıyla illərimi bir otaqda keçirdiyimi deyib ondan ayrıldım. Düz evə gəldim. Sənəd-sünədlə dolu köhnə sandığı eşələməyə başladım. Və axtardığımı tapdım. Vəqif kişinin danışdığı hər şey orda yazılmışdı. Əlavə bir neçə sənəd var idi, şirkətin əsl sənədləri. Mərdan dayı bütün şirkəti, şirkətə aid olan hər şeyi mənim adıma keçirtmişdi. Parkdakı adamın danışdıqlarını Ülkərlə anama danışdım.

Şəhərin açılmağına az qalırdı. Stoldaca mürgüləmişdim. Ayıldım ki, Ülkər mətbəxdədir, anam harasa getmişdi, günortaya gələcəyini deyib çıxmışdı evdən.

Günəş pəncərədən içəri dolduqca bədənime istilik gəlirdi, həm də ömrümdə ilk dəfə idi ki, bir xanımla bir otaqdaydım. Dünyanın ən gözəl xanımıyla bir yatağa girmək xoşbəxtlikdir. Yaşadığım ən gözəl gün idi o gün! Ülkərin ağ, zərif bədəninə toxunduqca əsir, titrəyirdi. Gözlərini yumub inildədikcə mən qızıışırdım, günəş tam dolmuşdu otağa.

Oyandıq ki, günortadır. Az sonra qapı döyüldü. Anam bizi gözləyirmiş elə bil.

– Ana, hara getmişdin?

– Uşaq evinə.

– Niyə?

– İllər öncə, uşaq evinin həyətinə Rafiqin öləndə mənə verdiyi məktubu basdırmışdım. Demişdi ki, Ceyhunla Tahir böyüyəndə verim. Amma yadımdan çıxmışdı, Mərdan qardaşın məktubun sən oxuyanda yadıma düşdü.

– Nə yazılıb məktubda?

– Al, özün oxu.

Məktubda məktubluq qalmamışdı, illərin qarı, yağışı çırpıb saraltmışdı. Sapsarı kağızda bir neçə cümlə:

“Mənim əzizlərim, Ceyhun və Tahir! Əgər bu məktubu oxuyursuzsa, deməli, məzarımda rahat yatıram. Sizin əminiz Tağı mənə xəyanət edib, şirkəti öz adına keçirtirib, saxta sənədlərlə. Əsl sənədlər isə mənim qırx illik dostum Mərdandadır. Gedib o məktubu alın. Öz mirasınıza sahib çıxın. Mən yaxşı ata olmadım sizə. Bağışlayın məni. Sizi sevirəm. İmza: atanız”

Məktubu oxuduqca gözlərim yaşarırdı, kaş ki o vaxt böyük oğlan olardım, atam da ölməzdi. Artıq gec idi, olan olmuşdu. Bir də ona yanıram ki, bu illər ərzində boşuna əziyyət çəkmişik. Əgər anam savadlı olsaydı, məktubu oxuyar, şirkətə sahib çıxardı. Nə bilim, deməli, belə olmalıymış. Bir qərara gəlmək lazım idi, nə edəcəyimi bilmirdim. Ülkər dilləndi:

– Tahir, atam öz qardaşının qatilidir. Qardaş qatilindən hər şey gözləmək olar. O, məni də gözüyumulu öldürə bilər. Mən sənənləyəm. Nə desən, razılaşacam.

Ülkərin bu sözləri mənə güc verdi, anam da bütün gücüylə arxamdaydı. Evdən çıxdım, bir neçə saat şəhərdə gəzdim, həm düşünür, həm də vəkil

axtarırdım. Axır ki, bir vəkillə razılaşdım. Bütün olanları ona danışib sənədləri də verdim. Əslini yox, surətini. Hər kəsdən ehtiyat edirdim.

Əslində, var-dövlət gözümdə deyildi, bu, başqa məsələsiydi. Vəkillə hər şeyi danışdıq. Sonra əmim Tağının evinə getdim. Ailəvi səhər yeməyinə oturmuşdular. Təpəltiylə evə girdim. Məni görüb çaşmışdılar, toyun səhərisi bəy nə gəzirdi qayınata evində? Hamı üzümə baxırdı, nə deyəcəyimi gözləyirdi.

– Tağı, sən saxta adamsan, saxta sənədlərlə atamın şirkətinə sahib çıxmısan, atam Rafiqin qatilisən. Anamı da üç uşaqla küçələrə atmısan. Əslində, iki uşaqla, özün kimi şərəfsiz böyütdüyün Ceyhun sənənin yanına qayıdıb, həm də anasının üstünə şər atmaqla, ona qəhbə deməklə. Bu ev də, o şirkət də artıq mənimdir. Ülkər də hamınıza nifrət edir. Üzünüzü belə görmək istəmir daha. Hər şeyi danışmışam ona da. Sizdən atamın qisasını almayacam. Əllərimi qana bulamaram. Sizə iki gün vaxt verirəm, bu evdən də, şirkətdən də rədd olun, hara gedirsiniz, gedin.

Bu sözlərimi onların üzünə dedim, bir az sakitləşmişdim, ürəyimi boşaltmışdım. Qardaş qatili Tağı, oturduğu yerdə meyit rəngi almışdı, sadəcə, baxırdı. Mətanət çoxdan özündən getmişdi. Ceyhun isə dirseklərini stola dayayıb əlini üzünə sıxmışdı.

Sözümü bitirib evdən çıxdım, Ülkərin sürücüsü məni gözləyirdi, qatil Tağının maşını toydan sonra mənim əmrimdə çalışırdı. Atamın pulları idi, onun əməkhaqqısı da. Öz malımdan cəhizlik vermişdi mənə.

Evə gəlib hər şeyi anamla Ülkərə danışdım, çox pis vəziyyət yaranmışdı. Ülkər ağlayırdı, ya atasının əclafılığına, ya da ailəsini itirdiyi üçün.

Vəkil bircə günə sənədləri hazırlamışdı, hətta növbəti həftənin ikinci gününə məhkəmə olacaqdı. Deyəsən, təcrübəli adam idi, ya da təklif etdiyim məbləğ xoşuna gəlmişdi. Sənədlər əlinə keçdiyi gündən bütün hesabları dondurmuşdu.

Məhkəmə günü gəlib çatdı. Tağı lap qabaqda oturmuşdu, qalib kimi görünürdü. Vəkilinin əlində çoxlu sənədlər varıydı. İyrənc əməlləri ilə qardaşı oğluna da qalib gələcəyini düşünürdü. Mənim vəkilim sənədləri məhkəməyə təhvil verib, şirkətin mənə aid olduğundan danışdı. Mətanət istehzayla yanında oturan Ceyhuna nəsə xısıldayıb mənə baxırdı. Həyatın qəribə üzləri var, qardaşım mənə qarşı çıxmışdı. Ülkərlə anam lap arxada əyləşib olanları izləyirdilər. Əlavə insanlar da var idi, Tağının it-pişikləri. Söz Tağının vəkilinə verildi.

– Hörmətli məhkəmə! Haqqında danışdığımız şirkət Tağı müəllimin rəhmətlik atası Qarayev Qədir Zahid oğluna məxsus olub. Bundan əlavə, Qarayev Qədirin ölümü müəmmalıdır. Şirkətin Rafiq Qədir oğlu Qarayevin adına keçməsindən məlum olur ki, Qarayev Qədir Zahid oğlunu onun böyük oğlu Qarayev Rafiq Qədir oğlu öldürüb. Sonra Rafiq Qarayev bu vicdan əzabına dözməyib, intihar edib. Nəzərə alsaq ki, şirkət Qarayev Qədir Zahid oğluna məxsus idi və onun yeganə oğlu Qarayev Tağı Qədir oğlu idi, o

zaman şirkət şübhəsiz ki, Qarayev Tağı Qədir oğlunun adına keçməliydi. Bu, belə də olub. Biz heç bilmirik ki, şirkət mənimdir deyən Tahir adlı gənc Rafiq Qarayevin oğludur, ya yox. Lazımdırsa, həkimə müraciət edilsin, qan analizləri verilsin. Sizə əsl sənəd kimi təqdim olunan sənədlərin saxta olmamasını hardan bilirik? Yox, əgər biz bu sualların cavabını tapmışıqsa, o zaman Rafiq Qarayevin şirkəti onun iki oğlu arasında bölünməlidir. Həm də burada Tağı müəllimin, onun qızı Ülkər xanımın, həyat yoldaşı Mətanət xanımın haqqı var.

Məhkəmə fasilə elan etdi, hamı bayıra çıxmışdı. Tağı dəstəsini başına yığib dəhlizdə dayanmışdı, nəse danışib gülürdülər.

Ülkər və anam narahat idilər, yanımda dayanıb susmuşdular. Mən isə heç narahat deyildim, qalib gələcəyimə inanırdım. Zəng səsinə hamı zala keçdi, məhkəmə başlandı. Hiss etdim ki, məhkəmə qərar vermək istəyir, qərarı isə mən istədiyim kimi olmayacaqdı. Məhkəmədən qabaq Tağı dəstəsinə şirkətdən heç bir pay düşməməsinə görə çox çalışmışdım. Məsələ var-dövlətə sahib çıxmaq deyildi, onlardan pul almağın can almaq kimi bir şey olduğunu dəqiq bildirdim. Telefonu çıxarıb sakitcə sms yazdım: gəlin. Qərar oxunacaqdı, hər kəs ayağa qalxdı. Bu zaman Şakir usta, Əli usta və Nadir zala daxil oldular. Şakir usta tengnəfəs:

– Hörmətli məhkəmə! Sizə sözü olan bir insan var.

Hamı çevrilib qapıya baxdı, Şakir ustaya. Şakir usta qapıdan çölə işarə etdi. Bir yaşlı kişi içəri daxil oldu. Bu, Hüseyn Cavid parkında gördüyüm kişi idi, ona bağışlanmağı üçün şans vermişdim. Tağının bütün çirkin işlərini o görmüşdü. Çox yaşlıydı, elə bil yıxılıb öləcəkdi.

– Mənim adım Vaqifdir. 37 il vəkil işləmişəm. Uzun illər bu oturan adamın vəkili olmuşam, – barmağını Tağıya uzatdı. Yaşlandığım üçün məni şirkətdən qovdu. Şirkət onun deyil, mən özüm saxta sənədlər hazırlayıb onun adına keçirmişəm. Rəhmətlik Rafiqin ölümündə günahkar Tağı və onun həyat yoldaşı Mətanətdir. Kişinin ürəyini partlatdılar.

O anda Tağının və Mətanətin üzündəki ifadələr mənə atamın qisasının alındığını deyirdi.

– Əslində, o vaxt şirkət batmışdı, təkəcə adı qalmışdı. Rafiq min bir əziyyətlə şirkəti təzədən qurdu. Tağı görəndə ki, hər şey qaydasındadır, məni oğlumun ölümü ilə hədələyib şirkəti öz adına keçirtirdi, təbii ki, saxta sənədlərlə. Mən bu səhvi etmişəm, günahkaram. Gəlmişəm ki, Tahir məni bağışlasın. Siz isə mənə ən ağır cəza verin. Tağının iyrənc əməllərindən biri də Rafiqin köməkçisi Mərdan qardaşı şərleyib narkotik üstündə tutdurmasıdır. Bu işdə də mənim əlim var. Mən çox günah işlər görmüşəm, Mərdan qardaşı da gətirə bilərsiz bura, amma o, deyəsən, rəhmətə gedib.

Məhkəmə beş dəqiqəlik fasilə etmək üçün Vaqif kişinin sözünü kəsdi. Keçdilər başqa otağa, nəse danışib gəldilər.

“Şirkətin Qarayev Qədir Zahid oğluna aid olduğu müəyyən olundu. Onun ərizəsi ilə şirkət Qarayev Rafiq Qədir oğlunun adına keçməsi, Qarayev Rafiq Qədir oğlunun adından isə Qarayev Tahir Rafiq oğlunun adına keçməsi öz təsdiqini tapmışdır. Beləliklə, şirkət Qarayev Tağı Qədir

oğlundan alınıb Qarayev Tahir Rafiq oğlunun adına keçirilsin. Digər ölüm hallarının araşdırılması üçün bir ay sonra növbəti məhkəmə olsun”.

Məhkəmə hökmünü oxuyub bitirməmiş, Tağının ürəyi tutdu, yerində keçindi. Ürəktutması atamda da, babamda da var imiş. Yəqin ki, məndə də var.

Evə gəldik, həm sevincək idik, həm kədərli. Nə də olmasa, Ülkərin atası ölmüşdü gözünün önündə. Ona atasının yasına getməsinə dedim, getmədi. Vəkilim şirkətə getdi ki, yarımçıq işlərini bitirsin. Hansısa sənədlərə imza atmağım üçün məni çağırdı, səhər gələrəm deyib, telefonu söndürdüm. Ülkəri tək qoya bilməzdim.

Səhəri gün şirkətə gedib bütün sənədləri imzaladım, Tağı yaşayan ev də şirkətin əmlakına aid imiş. Yasa görə bir həftə vaxt verilməsini tapşırdım. Strukturda da dəyişikliklər etdim, bütün tağısifət adamları işdən xaric edib fəhlə dostlarımı işlə təmin etdim.

Çox dəyişmişdim, özümü tanımırdım, qəddarlaşmışdım. Mətanəti və Ceyhunu evdən atdırdım. Çox çəkmədi ki, atamın ölümündən və başqa cinayət hadisələrindən təqsirli bilinib həbs olundular. Bu, mənə ləzzət edirdi.

Bir neçə ay keçmişdi, acı günlərimizi unudub yeni həyata başlamışdıq.

Bir gün səhərin gözü açılmamış, telefonum çaldı. Götürdüm.

– Salam.

– Salam.

– Siz Tahir bəysiz?

– Bəli, buyurun.

– Siz Qarayev Ceyhun Rafiq oğlunun nəyisiz?

Ağır sual idi, nə deyəcəyimi bilmədim. Axı, qardaşı idim. Anabir, atabir qardaşı. Özümü topladım.

– Sizə nə lazımdır?

– Bu gün səhər Qarayev Ceyhun həbsxanada dünyasını dəyişib.

– Necə? Ölüb?

– İntihar edib. Cənazəsini kimə verəcəyimizi bilmirik. Burada Ceyhunun anası olduğunu iddia edən bir xanım var, düzdür, ona inanmaqla səhv etmiş ola bilərik, çünki bir həftədir ki, dəli olub, başına hava gəlib. O bildirir ki, siz Ceyhunun qardaşısınız, sizə zəng etsək, gəlib cənazəni aparıb dəfn edərsiz. Siz Ceyhunun qardaşısınız?

– ...

– Alo.

– Bəli, qardaşıyam.

♦ P o e z i y a

Kəmaləddin QƏDİM

SEÇİM YANLIŞ OLUB...

Bir ömür sürmüşəm yaxşı-yamanlı,
Çox da işim-gücüm çalışmaq olub.
Çox da ki, oğulun-qızın yanında
alnım açıq olub, üzüm ağ olub.

Seçim yanlış olub, seçim, bəlkə də,
Gərəkmiş üstündən keçim bəlkə də.
Ən böyük günahım, suçum bəlkə də
bu bəxtlə, talelə barışmaq olub.

Ha sev sevdiyini sev, gedən, artıq
saçımda, başımda sevgi dən artıq.
Eh, mənim sevgim də, sevgidən artıq
birinə öyrəşib, alışmaq olub.

Hərdən olmamışam özümdə, Tanrı,
Yox olub bu dünya gözümdə, Tanrı.
Bağışla şeirim də, sözüm də, Tanrı,
Sənin işlərinə qarışmaq olub.

ÇƏTİNLƏR BU QƏDƏR ASAN SEVİLMƏZ...

Yarımaz dünyaya hər gələn adam,
Dünyaya hər ayaq basan sevilməz.
Gözdən uzaqlarda köhnələn adam,
Qaydan bəyənilməz, yasan sevilməz.

Zaman bir başqadı, qardaş, sən başqa,
Torpaqda dən başqa, saçda dən başqa.
Üstündə kağızdan, qələmdən başqa
bir şey tapılmayan masan sevilməz.

Söylə, görmədinmi darda, çətində
nələr zahirdəydi, nələr bətdə?
Sevilməz Yezidlər səltənətində,
sevilməz, Hüseyn, Həsən sevilməz.

Çox da korun-korun əriyən şamsan,
Nolacaq əriyib dibinə damsan?
Hələ də deyirlər çətin adamsan,
Çətinlər bu qədər asan sevilməz..

KİMİNSƏ UNUDUB GETDİYİ ADAM

Bir ac sərçəsinə dən imişəm mən,
Bir tox sərçəsinə ögeyəm, yadam.
Bu yolayrıcında mən imişəm, mən,
Kiminsə unudub getdiyi adam.

Həsrətə halım yox, dərddə tabım yox,
Dözümü hardasa qoyub gəlirəm.
Bitməyir özümlə haqq-hesabım, yox,
Özümü hardasa qoyub gəlirəm.

Baxın, bu qurağa axan su mənəm,
Özüyəm, qurağın özüyəm ya da.
Dəyişik salmayın mənəm, bu mənəm –
özünü hardasa axtaran adam.

Bir qadın sevmişdim, şirin, çox şirin,
Şəkərdi, unutdum, baldı, unutdum.

Gözlərim ardınca yeriyib getdi,
Əllərim əlində qaldı, unutdum.

Nə hələ gün düşür o çəkən dağa,
Nə hələ o adlı yaram sağalıb.
Vallah, Əzrayıl da tapmır almağa,
Canım o qadının yanında qalıb.

Bir ac sərçəsinə dən imişəm mən,
Bir tox sərçəsinə ögeyəm, yadam.
Bu yolayrıcında mən imişəm, mən,
Kiminsə unudub getdiyi adam.

ALLAHIN TUTMAĞA YAXASI YOXDU

Dinirsən, gözünün yaşı əlində,
Heç səndən ürəyi yuxası yoxdu.
Çox da ki, “çuxam, ye” zamanasıdı,
Əynində ki, Bəhlul çuxası yoxdu...

Bir qarnı tox oldun, bir qarnısa ac,
Tərk elə bu bəxti, qaç, qaçdıqca qaç.
Bu cənab Əzrayıl, bu çilingağac;
Oyuna girdi var, çıxası yoxdu.

Üzü dərgahına durub adamlar,
Bezdirib adamlar, yorub adamlar.
Çəkib, yaxasını cırıb adamlar,
Allahın tutmağa yaxası yoxdu.

OYUN BİTDİ, PƏRDƏ DÜŞDÜ...

Vaxt nərduxta, zalım fələk as imiş,
Cütlədiyi zər də düşdü, vəssalam.
Yas ardınca yas gətirən yas imiş,
Şər ardınca şər də düşdü, vəssalam.

Sarayların başucunda hərəmlər,
Ciyərlərdə daşa döndü vərəmlər.
Sevgisində dərs olmadı Kərəmlər,
Oda düşən bir də düşdü, vəssalam.

Havalandı, havalardan yıxıldı,
 Dosdoğmaca davalardan yıxıldı.
 Nə fərqi var, adam hardan yıxıldı,
 Yıxıldıqca dərdə düşdü, vəssalam.

Köhnələrlik, köhnələrlik köhnədə,
 Div də həmin divdi həmin dəhnədə.
 Nə oyunlar oynanıldı səhnədə,
 Oyun bitdi, pərdə düşdü, vəssalam...

URUDSUZ GƏLMİŞDİ, URUDLU GETDİ

Qonşumuz Urudlu Aynışan xala yuxuma gəlmişdi

Yuxuma gəlmişdi Aynışan xala,
 Umudsuz gəlmişdi, umudlu getdi.
 O qədər şad xəbər dedim ki, vallah,
 Dərdini-qəmini unutdu, getdi.

Bir az yaş gəlmişdi yaşının üstə,
 Qırıqlar artmışdı qaşının üstə.
 Dedim ki, Şuşanın başının üstə
 sən deyən o qara buluddu, getdi.

Sonunda gücümüz gəldi kara, bax,
 Sağaldı, korşaldı o bəd yara bax.
 Artıq azad olub külli Qarabağ,
 Gözünün yaşını qurutdu, getdi.

Gördüm ki, danışmır nəşə, Uruddan,
 Qıymadım bir az da susa Uruddan.
 Bir şeir oxudum Musa Uruddan
 Urudsuz gəlmişdi, Urudlu getdi.

MƏN ELƏ SONRAKİ AĞIL KİMİYƏM

Diksinməz ahıma, naləmə Tanrı,
 Çatsın adamlara naləm çətin ki...
 Qutsaldır, and içib qələmə Tanrı,
 Büdrəsin əlimdə qələm çətin ki...

Bu şəir dedikləri minillik şərsə
 hələ çox gedəcək işimiz tərsə.

“Aləm ölər, deyir, alim ölərsə,”
Alim ölüb gedir... aləm çətin ki...

Əlimin bayrağı, ələmi dərddən,
Bağrıbadaş olur beləmi, dərddən?
Eşq ilə tutmuşam şələmi dərddən,
Çətin ağır gələ şələm, çətin ki...

Bir az son kimiyəm, axır kimiyəm,
Bir az rəya kimi, nəgıl kimiyəm.
Mən elə sonrakı ağıl kimiyəm,
Qayıdıb başıma qələm çətin ki...

ÇIXIN, İÇİNDƏN BOYANIN

Kimdi bu saxlayan məni,
Özünə bağlayan məni?
Kimdi, kim, ağlayan məni
qəbrin dalında gizlənib?..

Min ayəsi var kitabın,
Aç kitabı, haqqa tapın.
Elə, hər kəs bir hesabın,
cəbrin dalında gizlənib.

Bu şan-şöhrət, bu var, kişi,
Yaşamağa nə var, kişi?
Nə boyda laydivar kişi
səbrin dalında gizlənib...

Çıxın, içindən boyanın,
Məndən uzaqda dayanın.
Mən ölmüşəm bir həyanın,
abrın dalında gizlənib...

ÜSTÜNDƏ SƏBRİN OLMAZ?

Hər quş xəbər gətirməz,
Hər quş göyərçin olmaz.
Nə yuxular görərsən,
Birisi də çin olmaz.

Ha qoru, çək keşiyin
bu bumbuz, boş beşiyin.
Yaşarsan, ev-eşiyin,
Ölərsən, qəbrin olmaz.

Vaxt da kəskin, sərt gələr,
Əldə min cür şərt gələr.
Bir gün Qiyamət gələr,
Hesabın, cəbrin olmaz.

Gözlərində nəm artıq,
Kədər artıq, qəm artıq.
Dözə bilmirəm artıq,
Üstündə səbrin olmaz?

PIÇILDAR MƏNİ

Mənsizlik məndən sonra
əlbət pıçıldar məni.
İtirmədiyim abır,
ismət pıçıldar məni.

Tənhayam, təkmişəm ki,
Kimə gərəkmışəm ki?
O qədər çəkmişəm ki,
həsrət pıçıldar məni.

Çox qalmaram canda, çox,
Damarda çox, qanda çox.
Eldən-obadan da çox,
qürbət pıçıldar məni.

Tək adı yar evində
Nəfəsi dar evində.
Bir qadın var, evində
xəlvət pıçıldar məni.

Arıtmasa su daşı,
Göz yaşınla yu daşı.
Bu qayanı, bu daşı
tərpət, pıçıldar məni...

BİTMƏK İSTƏMİR GECƏ...

Nə təklük o təklükdi,
Nə o duyğu, hiss dəmi.
Bitmək istəmir gecə,
səhər gəlmək istəmir.

Gözlərimin önündə
səssiziliyin şəkili.
Mən çarpayı küncünə,
yuxum ərsə çəkilib.

Pəncərədən baxıram
şəhər nur içindədi.
Yumşaq, isti yatağım
nədən qor içindədi?

Qaranlıq qaraqorxu,
Şeytandı, cindi zülmət.
Aydınlıq xeyirindi,
Sözsüz, şərindi zülmət.

Bir cümə keçib gedib,
Növbəti cümə gəlir.
Qapı üzümə bağlı,
Tavan üstümə gəlir.

Masanın üstü dolu
dərmandı təkadamlıq.
Tək qaldığım palat da
zindandı təkadamlıq.

Konkor olurmu görən
validolun yerinə?
Əlim güclə yetişir
nitroqliserinə.

Telefonum sönülü,
Danışmağa izn yox.
Bundan ağır cəza yox,
Bundan ağır hüzn yox.

Çıxsın, gün çıxsın təki,
Gəlsin, canım, kim gəlsin.
Yenə hamıdan əvvəl
odama həkim gəlsin.

Nə təklük o təklükdi,
nə o duyğu, hiss dəmi.
Bitmək istəmir gecə,
səhər gəlmək istəmir.

Gözlərimin önündə
səssiziliyin şəkili.
Mən çarpayı küncünə,
yuxum ərsə çəkilib...

MƏN OLAN YERİ

Ay bəlalı başımın
duman, çən olan yeri.
Könlümün lalə, nərgiz,
yasəmən olan yeri.

Mənzil uzaq, yol uzun,
Gəlib çatmaq zor, uzun.
Tanrı özü qorusun
səni, sən olan yeri.

Saçımızda illər dən,
Yetər düşək dillərdən.
Yanaşı şəkillərdən
cır, at mən olan yeri.

...
Ələ-ayağamı dəyib, dolaşdım,
Gözəmi təcildim,
balam, görələr?
Mən bir gözdən uzaq
dağ çiçəyiəm,
Açdım, gördülərimi,
solam, görələr...

Xəyalə SEVİL

"YAXŞI Kİ VARSAN" DEDİYİM

Günəş divar saatıdı göy üzündə –
Saat üçü vurur.
Nəylə ovudum könlümü?
Qarşıda gecə durur.

Heç bilmirəm kimçün, neyçün
Bu dünyadan gen düşürəm.
Səhər durandan darıxıb
Axşama yorğun düşürəm.

Orda biri var deyirlər,
Hələ təzə bilmişəm ki,
Arzusu mənəm büsbütün.
İstəyirəm yaxınlaşım:
Darıxırsan?
Ölmüşəm ki?..

Sinəm edam kürsüsüdü,
Ürək çarmıxa çəkilsin.

...Ürəyimdə gizli-gizli
Tez-tez çəkilir adı.

"Yaxşı ki varsan" dediyim
Hardadı?

İÇİMDƏ BİR SIXINTI VAR

İçimdə bir sixıntı var,
Bir ah çəkdirir adama,
Gəl görəsən!
Buludlar ağ çiçək kimi
Açılıb göy üzündə,
İndi bir yağış yağacaq,
Səhər görəsən.
İlahi, hərdən nəfəs al,
Boğuluram bu havada.
Boynum bir nazik ipdədi,
Yıxılıram bu havada.
Anlayıram hər şeyi,
Ürəyimdə əndişə var...
Eh, bu nə ruh düşkünlüyüdü?
Seçim axı həmişə var:
Pis, yoxsa daha pis?

İNTİHARDI BU AYRILIQ

Bir göz sırım gedişinə,
Bir söz düşsün dodağımdan,
Şeir olsun.
Yenə yadıma düşmüşsən
Gecə vaxtı,
Aman, Allah, xeyir olsun.
Vaxtına çəkir həsrətin,
O gün də şər qarışanda
Gördüm, Tanrı əllərini
Üstümə tullayıb gedir.
İçimdəki quyunun
Dibindən gəlirdi səs:
Unut! Unut!
Üçüncüdə –
Sözünü ağzında qoydum,
Başını üzdüm ümitsizliyimin,
Bıçağı boğazında qoydum.
İntihardı bu ayrılıq,
İntihardı – biləcəm.
Axı biz danışmışdıq sənə,
Danışmışdıq: Çəliyəcəm!

SƏNİ HARDA BAŞLADIM?

Səni harda başladım?
Harda bitirdim səni?
Çıxdım ürəyimin qapısınacan,
Ötürdüm səni.
Yolun yaxın olmasın.
Nə doğmamsan, nə yadım,
Əllərini üz, dedin,
Ümidini kəs dedin,
Kəsdim,
Yeddi qapıya payladım.
Azın, çoxun qalmasın.
Ruh deyilsən, can deyilsən,
Həvəssən, bədəndən çıxdın.
Elə də sevmədim səni.
Ürəyimin zirvəsinə
Hərdən çıxdın...
Eh! Mənim də gizli-gizli
Darıxmağım olmasın.

SOYUYURAM HƏR ŞEYDƏN

Soyuyuram hər şeydən,
Tamam ruhdan düşürəm.
Göyün mavi üzündə
Qalan ruhum qəribdi.
Bir quşun dimdiyində
Yerə düşən dən kimi
Yetişibdi əllərim,
Tanrı mənim əllərimi dəribdi.
Bekara qayğılar başımı qatır,
İş-güc, ev-eşik, bir də –
Nə yaxşı var – uşaqlar.
Ömrüm boyu darıxdığım
Kimdir, nədir – bilmədim,
Yanağımın divarından asılıdı uzaqlar.

QƏFİL ÜRƏKTUTMASITƏK...

Necə dəyişmişəm?
Ürəyincəmi?
Bu ruhsuz, duyğusuz
Halım necədi?

İndi, yoxsa öncəmi?..
 Qəfil ürəktutmasıtək
 Tutmuşam ürəyimi.
 Hara qoyum?
 Küncəmi?
 Təzə-təzə sevinirdim,
 Təzə-təzə sevirdim.
 Dağıtmısan,
 Qoparmısan qönçəmi.
 Özünü bir özgəsiylə
 Nə vaxt dəyişir insan?
 Nə vaxt?
 "Böyüyüncəmi?"

ÜRƏYİMİ TULLAYIRAM BİR KÜNCƏ

Üzə vurmadığım məyusluğumu
 Ürəyimin başına vururam gecələr.
 Kim nə bilir?..
 Qollarım qol-boyundu,
 Qoynumda dincəlir.
 ...Ürəyimi tullayıram bir küncə,
 Bədənimə yük olmasın.
 Yenə sağ ol!
 Xırdaladın özünü
 Unudum –
 Böyük olmasın.

ÖMRÜ QARALAMA QOYDUM

Gördüm yaman darıxıram,
 Dedim bir azca dərd çəkim.
 Əlimi sinəmə qoydum
 Ki, hissimə sərhəd çəkim.

Olmur e, belə də olmur,
 Yenə həvəsdən düşdüm mən.
 Vaxtımı aldı yaşamaq,
 Yoxsa çoxdan ölmüşdüm mən.

Niyə orda gizlətmisən
 İlahi, o cür üzünü?..
 Ömrü qaralama qoydum,
 Sən götür köçür üzünü.

Musa ASLANXANLI

**İNDİ O QIZ HARDA,
O DAĞLAR HARDA**

İndi o qız harda, o dağlar harda,
Hardasa getmişəm xəyalə bəlkə...
Dağlarda qalıbdı darağı, billəm,
Keçir o daraqdan şəlalə bəlkə...

Gözümdən gizlənib kövrək ömür-gün,
Duman da dərəyə, çökəyə yatıb.
O gözəl gözümdən yayınmaq üçün,
Çəni ovucdayıb gözümə atıb...

Könlündə zənginlik – bir göy qurşağı,
Nələri arayar, soraqlayardı...
O birdən inciyər kimdənsə axı, –
Lalələr dizini qucaqlayardı...

Bulağa baxardı, sular təzə-tər
O sular daşlardan süzülən duyğu.
Bulaq daşları da xoşhal, bəxtəvər,
Bir üzündə çiçək, bir üzündə su...

Gələr xatirimə yenə yaylaqlar...
“Üç qardaş” deyərdik orda “Üç təpə”...
Amansız sellərə düşməsin deyə
Evləri belinə şəllənmiş təpə...

İndi o qız harda, o dağlar harda,
Hardasa getmişəm xəyalə bəlkə.
Dağlarda qalıbdı darağı, billəm,
Keçir o daraqdan şəlalə bəlkə...

SÜLH NECƏ YARANIR

Sülh necə yaranır, hələ nələr var,
Qalmaz yad hökmündə obalarımız...
Qan ki ədalətlə, haqla bağlanar,
Belə qan bağlayıb babalarımız...

Çox olub dar gündə el elə arxa,
Mən bir də üz tutdum uzaq illərə –
Çoxları saxlancın ailəsini
Əmanət edibdi bizim ellərə...

Yadın əlindəki silah nədir ki,
Bizi də xar etməz, billəm, varımız...
Haqsızın önündən qaçmayıb heç vaxt,
Biləyi bəlgəli babalarımız...

Sınan soydaşının önünə çıxıb,
Göstərib, tanıdıb yolu babalar...
Sınıq bir ordunu qalib eləyib
Sərkərdə babalar, ulu babalar...

Sülh necə yaranır, hələ nələr var,
Qalmaz yad hökmündə obalarımız...
Qan ki, ədalətlə, haqla bağlanar,
Belə qan bağlayıb babalarımız...

XATİRƏLƏRDƏN

Varmı dost ünvanı, bir soraqlayım
Uzaq – unudulmuş xatirələrdən...

Bəlkə bir dəyərdi, uzaqlaşmışıq,
Yazaq unudulmuş xatirələrdən...

Gör, çaşıb, kimlərdən gözlədim yardım,
Haradan yol aldım, haraya vardım?..
Gəlsə, ötənləri xatırlayardım,
Qonaq, unudulmuş xatirələrdən...

Axşam kölgələr var, enər evlərə,
Qayğılar, fikirlər, sinər evlərə...
Gecə bir ruhtəkin dönər evlərə
Çıraq unudulmuş xatirələrdən...

Ömürmə gəzirdin sən çiçək-çiçək,
Burnumun ucundan keçən kəpənək.
Dönmüsən, gəlmisən, bu sənsən demək –
Soraq unudulmuş xatirələrdən...

* * *

Qələmə bağlanmısan,
Sabaha ümidlisən...
Kaş ki, bu ümidlərə
Baxıb gülən olmasın.

Mühit yaddısa... kini,
Küncə sıxacaq səni.
Qoru, yaşat sevgini,
Qoru, bilən olmasın...

Var dolaşığı neçə iz,
Eniş-yoxuş, yenə biz...
Elə yaşa, dəyərsiz
Yükün, şələn olmasın.

Duran kimdi qəsdinə,
Qərəzi nə, qəsdini nə?
Yollara çıx, üstünə
Tindən gələn olmasın...

SÖZÜN OLDU YOL YOLDAŞIM

Yol gedirdim addım-addım
Öndə uçqun – bircə addım...
Bir sözündən tutub qaldım,
Sözün oldu yol yoldaşım.

Çəkəmmədi məni dərə,
Dönüb baxdım bu günlərə.
Döndüm üzü üfüqlərə,
Sözün oldu yol yoldaşım.

Sözün boyda ol deyirəm,
Oldun qanad, qol deyirəm,
Daha yolda tək deyiləm...
Sözün oldu yol yoldaşım...

AYDINLARIMI

Dünyada şər ocağı az da deyil, istəmirəm
Çəkələr hər ocağa, hər oda aydınlarımı.
Bəhrəsiz bağlarımın dərdi böyük, unuttummu? –
Ulu bağbanlarımı, mən ata aydınlarımı...
Sevmirəm o mühiti, yağılaşa, eldən edə,
Bir çörək dərdi ilə sızlada aydınlarımı.
Ağlını itirdinmi, sərsəm dövrən, ey yad mühit,
İstədin döndərəsən sən yada aydınlarımı?..
Nə qədər yaxşı əməl var, təməl üstündə durur,
Sal yada o təməli, sal yada aydınlarımı...
Zərrəsi nur olanım, zülməti yar, dünyaya bax...
Sən nurlu dünyanı sev, dünyada aydınlarımı...

Nadir YALÇIN

Nina Nikolayevna

◆ Hekayə

...Yer yerindən silkələndi, darvaza şaraq-şaraq şaqquldadı, toyuq-cücə çəpər başına tullanıb qonşu həyətinə keçdi, ağacın ətək budaqlarında sallanan gilaslar əsim-əsim əsdi, yazıq anamın yerindən dik atılmağı ilə həyətə qaçmağı bir oldu, dedəm necə diksindisə, mürğüsünə daş bağlandı. Qorxumdan tutun başına dırmaşdım.

Nənəm bu istinin cırhacırında qızmar Günəşlə əlbir olub ocağımıza od ələyirdi.

Elə yana-yana haray çəkirdi! Deyirdin, yaylığındakı yarpaqlar yerlə bir olacaq.

– Ana, nolub, nə hay-həşirdi, qonum-qonşunun dincələn vaxtı niyə qıy-qışqırıq salmısan? – atam gözlərini ovxalaya-ovxalaya pilləkənlərdən düşdü.

– Mərdan, evimi murdarladılar, həyətimə qara xal saldılar, başıma daş düşdü, bala. Qardaşın gəlib.

Atamın çiçəyi çırtladı. Elə həmin vaxt da sevinci gözündə qaldı. Anasının neçə illərdi həsrət çəkdiyini yaxşı bilirdi. Bəs olmuşdu axı?

– Ənvərdən ötrü gecə-gündüz ah-vay edən sən idin də, indi nolub?

– Bir kafir qızını da yanına salıb, bala, sarı pişiyə oxşayır. Dinim-imanım yandı...

O gündən nənəmin əhlət ağacından da ağır olan boxçası evimizdə qərar tutdu. Zəhər tuluğu idi, alqışına alqış çatmazdı, aman-aman qarğıışından...

Anamı hirsəndirəndə çalmasını açıb qaçırdım. Dalımca əlli söz deyirdi. Hərdən yazığımı da gəlirdi. Qara yaylığının ucunu gözüne sıxıb gecələr as-tadan ağlayırdı. Əlhəmini çaşdırmışdı, qınamırdım... Anama tapşırırmışdı:

“Nə Ənvəri, nə də yanındakı xaxolu üstümə qoymarsız...”

Nənəmin həmin hay-küyündən sonra həyətlərinə götürüldüm. Əmimi heç görməmişdim, həmişə atam ondan ağız dolusu, fərəhlə danışardı. Əmimdən çox, yanında gələn adamı görmək üçün səbirsizlənidim, axı nənəmi kim belə cin atına mindirmişdi?

– Bizə nə gözəl oğlan gəlib! – əmim Ənvər dedi.

Onu ilk görəndə şux qamətli, saçları arxaya dalğalanan, enlikürək bir oğlan idi əmim Ənvər... Sevgisi gözündən yağırdı. Par-par parıldayırdı gözləri. Kəlmə belə kəsməsə, yenə bilmək olurdu ki, o, başqa cür sevirdi.

– Yaxın gəl, Mərdanın baş dərisisən. Məktəbə gedirsən?

– Hə, birinci sinfə.

– Oğulsan... Tanış ol, bu da Ninadır.

Nina Nikalayevna!

Əmim Ninanı mənə təqdim edəndə başımı sığallaya-sığallaya onun pərişan gözlərinə zilləndi. Bütün dərd-sərini canına çəkməkçün zillənirdi, axı o burda – doğma diyarda belə səs-küylə qarşılanmağa layiq deyildi. Əmim qorxurdu, birdən Nina onu qoyub getsə, bütün başına gələcək xoşagəlməz işlərdən bezsə... Əmim başqa cür sevirdi, bütün kəndi özünə düşmən edəcək cəsarətlə sevirdi...

Nina bu boz kəndimizə qürub vaxtı körpə ərik budaqlarından zorən ayrılıb şərə qarışan narıncı şəfəqlərə bənzəyirdi. Quluncunun üstünəcən qıvrılan sünbül sarısı saçları Ninanın təbəssümünün ecazlı davamı idi. Şax qamətindən ayrılan sinəsi düzəngahda qabaran aran təpəciklərini xatırladırdı – bu da həmin böyük təbəssümün tamamı.

O, bu axarlı-baxarlı çay ömrümüzə gecələr maviləşən tül kimi sərilirdi. Nina ilk illər bizim dildə qırıq-qırıq danışdı. Amma elə bil dilimizin ahəngi onun nitqinə biçilmişdi, o buz kimi soyuq danışığcın yaranmamışdı. Kim bilir, bəlkə də, Nina öz məskəninə – əsl taleyinə qovuşmuşdu.

Qəribliyinə sıza-sıza yaş töksə də, əmimə olan məhəbbətindən əl çəkmirdi. Nina qürbətdə məskən sala bilməyən, köksünün döyüntüləri bədənini silkələyən qaranquşlar kimi ydi. Elə hey çırpınırdı...

Bir dəfə əclafliq eləyib Ninanın gözəlliyinin dərinliyinə varmışdım. Həyatımda gördüyüm ən cazibədar vücadun sahibi idi Nina Nikalayevna. Günün birində əmim biçində olanda fələyin felinə uyub taxta hamamın oyuq yerindən Ninanı o ki var, süzdüm. Neyləyim? Ağzımın suyu axan vaxtlar idi. Amma o tindəki zeytun ağacı haqqı, ürəyimdə pis şey yox idi. Necə ki açan çiçək, yumurtasını yenice çatlatmış sapsarı cücə, baramadan yenice çıxan kəpənək bütün canlılara məhrəm idi, Nina da o taxta hamamın oyuğundan öz ana libasında – təbiətin qızı kimi mənə xoşhallandırmışdı.

Yalnız həmin gün gözümdən yayınmayan bir şey mənə fikir təşnəsində boğmuşdu, Ninanın boynunda nəse parıldayırdı. Həmin işarəni hesab dərində təzə-təzə öyrənmişdim. Az keçməmişdi, qəbiristanlığın göz işlədikcə uzanan dərinliklərindən, kol-kosun içindən boylanmışdı həmin işarələr mənə sarı.

Xaç idi – Ninanın inancı, duası, məmləkəti...

Kəndimizdə zülm ayaqladı gözəl Nina. Nə xacını boynundan açır, nə sevgisini ürəyindən söküb ata bilirdi. Amma yaxşı bələd olmuşdu bu yerlərə. İl ili qovladıqca, tərtəmiz danışdı. Yatağında cıvlələnen Kürə baxdıqca Volqanı xatırlayırdı. Buraları öz içinə sığdıra bilmişdi.

Günün birində Volqadan bir külək əsdi, külək gəlib yetişdi Kürə, Kürdən ocağıma... Nənəm torpağa basdırılan gün kəndin ağsaqqalları – dirsək-

lənəndə qolunun altına qoşa zər xaralı döşəkçə atılan, gəzəndə ağır tər-pənən, danışanda asta dillənən, başıpapaqlı kişiləri Sotlanəhməd dayı, Əsəd əmi, Qəşəm kişi əmimin evinə ayaq basdılar, dedəm də böyür-lərində.

Kişilər göy kimi guruldadılar, yel kimi əsdi. Nina iç vurub ağlayırdı. Az qalırdım, gedim deyim, ay kişilər, görmürsünüz necə gözəldi, nə istəyirsiniz, amma deyə bilməzdim. Arxayın idim əmimə, bilirdim, lazım olsa, o deyər, canlarını da alar. Belə sevirdi o, başqa cür...

Kişilər çox danışdılar, çox dil tökdülər. Nəhayətdə Əsəd əmi dilləndi:

– Qayınanan Quran əhli idi. Sən də pis-yaxşı, onun gələnən. Gərək məclisində olasan, bir işin qulpundan yapışasan. Lap bunu qoyaq kənara, nə vaxtacan tay-tuşuna qaynayıb-qarışmayacaqsan? Əlini nəyə vursan, murdarlanacaq. Gəl, biz deyənə qulaq as. Bu boyda kişilər gəlib ayağına, bizi yüngülsaqal eləmə.

Nina yana-yana boynundakı xaçı açdı. O gecə Ninaya zülmətdən zülmət oldu. Anam ona qüsul verdirdi. Molla Məhəmmədi çağırıdılar. Molla Məhəmməd kəlmeyi-şəhadəti dedikcə Nina təkrarlayırdı. Mollanın gur səsi evi də silkələyirdi, Ninanın bədənini də...

Ninanın boynundakı xaç qeybə çəkildi!

Qız-gəlinlər əvvəl-əvvəl qaynayıb-qarışmasalar da, sonralar buzları əritmişdilər, tez-tez onun başına yığışar, gözəlliyinə matdım-matdım tamaşa eləyərdilər. Çünki o, müsəlman olmuşdu. Müsəlman olandan sonra kəndlə qaynayıb-qarıxdı gözəl Nina, oğul-uşağa qaynayıb-qarıxa bilməsə də... Allah payın əsirgəyirdi əmimdən, xanımından.

O rus qızı laylayı iliyinəcən başa düşürdü. Övladsızlığının acığına laylay qulaqlarına hopmuşdu bəlkə. Qonşu gəlinlər körpə beşiyini yelləyib laylay çalanda, o həzin zümzümə Ninanı beşiktək yırğalayır, xəyaldan xəyala aparırdı.

Əmim onun qəmini dağıtmaqdan ötrü əlindən gələni edirdi. Əmimlə əl-ələ verib Kürün sahilində o baş-bu baş gəzir, qoca qovağın altında sevişib qəmlərini dağıdırdılar. Allah bilir, neçə bala arzuları Kürdə boğulub sulara qərq olmuşdu. Əmim qovağın altında Nina üçün mahnı oxuyur, əllərini onun gur saçlarında gəzdirə-gəzdirə bu yerlərin əfsanələrini nəql edirdi.

Beləcə gün günə calanır, möhnət sevincə, şadyanalıq kədərə yoldaşlıq edirdi. İllərin qanadlarından yıxılanlar geri dönmədikcə böyüdüyümüzü, yaşlandığımızı hiss edirdik.

Həyatımızdəki tut ağacını kəsdilər, filmlər rəngləndi, arzular böyüdü, qayğılar çoxaldı. Mən də böyüdüm o arzularla birgə, Nina yaşlandı, əmim nuraniləşdi. Nina dəyişdi, qırıxdı, balacalaşdı. Amma saçları həmin kimi gur, canlı idi, meşə kimi... Əmim isə... Qocaldıqca qərribə sükut bürüyürdü onu, bu səssizliyi bəzən ürpəndirirdi adamı.

Təkcə o tindəki zeytun ağacları həmən qaldı...

Günün birində əmimin səssizliyi kəndi başına götürdü. Nina adını dilinə gətirə bilmədiyi ölüm mələyinin ağuşuna sığındı. Həyətdə ağappaq parçadan bir yuat yeri quruldu, ağappaq, köppüş əlli nənələr yumağa

gəldilər, gümüş kimi par-par parıldayan vedrələr hovuzun yanında sicilləmə düzüldü. Ağ-ağ ağı deyən ağuçular harayladı ötənləri, keçənləri...

Nina yuyulanda anam da yuat yerində idi. Anam çox adamı yola salmışdı, ilk dəfə idi rəngi ağappaq olmuşdu. Fikirləşirdim, yəqin, Nina qəribdi, ona görə halbahal olub anam...

Gün batmağa tələsəndə anam məni evin dalına çağırırdı. Adamlar səngimişdi, sakitlik idi. Gördüm, nəse demək istəsə də, çəkinir. Əlimi çiynlərinə dayayıb gözlərimi qırpdım. Yavaşca pıçıldadı:

– Bunu Ninanı yuyanda tapdım, – corabını aşağı çəkib xaçı götürdü, ovcuma basdı, – heç kim görməyib məndən başqa, narahat olma.

– Axı bu xaç neçə ildi yoxa çıxmışdı, Nina müsəlman olmuşdu. İndi bu hardan çıxdı?

– Saçının arasından.

– Necə?

– Xaçın nazik ipi saçının dibinə düyünlənmişdi.

Nina... O necə də sədaqətli idi. Ninanın saçı öluncə nazilmədi, tərəvətdən düşmədi, həmişə gur, qıvrım-qıvrım dalğalandı. Soyuq yerlərdən gəlib qızmar məkana düşən Ninanın sarı saçları öz ölkəsində gur meşə idisə, bizim kəndimizdə səhraya bənzəyirdi, gün işığından cadar-cadar olan səhraya. O gur saçlar Ninanın sədaqət rəmzi imiş sən demə... O saçlar nazilsəydi, xaçı harda gizlədəcəkdi? Necə bədənində daşıyacaqdı... O xaç bu illər ərzində həm yox imiş, həm var imiş.

* * *

Xaçı ovcuma bərk-bərk basıb düşünür, ayaqlarımı ardımca sürüyürdüm. Hara gedəcəkdim? Onun bu pünhan etibarının nişanəsini harda yoxa çıxaracaqdım? Əmim... Bilirdimi yazıq əmim? Düşünürdüm, qəbiristanlığa getmək... Xaçı torpaqlara qərq eləmək... Ya da kəndimizdə lap çoxdan basdırılan rus qəbirlərinin üstünə qoymaq... Bilmirdim. Bütün bunları düşünə-düşünə gördüm gəlib çatmışam Kürün sahilinə. Bura məni gətirən o zümzümə idi... Əmim... oxuyurdu, yanıqlı, təmkinli, aramla oxuyurdu. Ötənləri yada salıb, Ninanı oxşaya-oxşaya bu oğrun vədəni nəğməsinin bağrına basırdı.

Qaratoyuqlar bu avaza məst olub ağacların koğuşuna sığınan ilıq havada xumarlanırdılar...

♦ Poeziya

Ağacəfər HƏSƏNLİ

İSRAFÇI PAYIZ YAĞIŞI

Yağış salıb payızı çənəsinin altına,
Qaranlığın ovcundan su içir təşnə yamac.
Ormanlar tamam düşüb tənəsinin altına,
Mövsümi yorğunluqdan qurtulur çeşmə, yamac.

Neyçün dağların gözü səhər erkən sulanır,
Muncuqlanan damcılar sıralanır gül üstə.
Cevizin budağından bala dələ sallanır,
Şeh yuyub yarpaqları, yaşıl tala – gülüstan.

Dəmirağac geyinib qırmızı donluğunu,
Şəlalələr əlimə su tökməyə yaramır.
Yanağı od tutmuşun görürdüm solduğunu,
Gicitkan da daladı sıx kolluqda yaramı.

Bulanmağa başlayıb dərələrin bol suyu,
Sulanmağa başlayıb Zuvandın daş armudu.
Hara çəkib aparır bu həyasız sel suyu –
Ağacların dibinə tökülmüş yaş armudu.

Dağın-düzün insafən susqun havası qaçıb,
Qara bulud uzaqdan zilləyib baxışımı.

Bərəkətin ətrindən yolların qazı qaçıb,
İsrafçı payız bölür kövşənin yağışını.

* * *

*Atam neçə il həyatımızda qurumuş
alma ağacına balta çalmağı qadağan
elədi ki, üstündə quş yuvaları var.*

İnkişafı qalıb ucalığından,
Quru qol-budağı sözünə baxmır.
Üzüqara olsun qocalığın da,
Heç sarı yarpağı gözünə baxmır.

Başına dolanır sərçə, göyərçin,
Necə edəsən ki, iz azdırasan.
Ağacı sulamaq olmur göyərsin,
Nə də kəsmək olur, şiv basdırasan.

Vaxtilə bəhrəsi-barı xəzinə,
Azca kövrək olub, azca utancaq.
Evimizdə heç kim vurmur üzünə –
O bu gün ağacdır, sabah oduncaq.

Bəs onda könlünü necə alasan,
Həyatın qüdrəti ölüb dizində.
Ya gərək yerində behişt salasan,
Bir qələm tapasan ya əvəzində.

Azalır günbəgün çəkisi yəqin,
Qar-yağış dolayır onu barmağa.
Məktəbli uşaqlar çəkinir yəqin –
İri gövdəsində ad yazdırmağa.

Bəlkə səriştəli bağban axtarım,
Nə qalıb ömrünün axırlarına.
Yoxsa təbib tapım, loğman axtarım,
Əlac qılmaq üçün ağrılarına.

* * *

Yeniyetmə şagird dostlarıma

O çağlar söz havasından odlanıb,
Şirin-şirin xəyallara dalırdıq.

Muradına çatanların adları –
Yaddaşlarda ünvan tapıb qalırdı.

Xoş qılıqdan, təbəssümdən doyurduq,
Açılırdı qönçə-qönçə dodaqlar.
Ağacların dərisini soyurduq,
İlan dili çıxarırdı budaqlar.

Öyrənirdik toy daxılın dilini,
Nəmərini aşkar-pünhan salırdıq.
Qarşısını iplə kəsib gəlinin,
Bəy tərəfin xələtini alırdıq.

Nə yerişdi yeri yirdik, bilmirdik –
Kim görürdü ayağının altını?
Qara yazı taxtasını silmirdik,
Sayan zaman dördü, beşi, altını.

Yaş çatırdı sürətlə on yeddiyə,
Rəqəm-rəqəm, heca-heca dinirdik.
Məktəb yolu dirənirdi gədiyə –
Qorxutmurdu gözümüzü dərə, dik.

Bizdən iri, ancaq gönü o qalın
Günahını boynumuza yıxırdı.
Əlimizdən tənqə gələn müəllim
Acığını ilk dərində çıxırdı.

Həm ağayıq, həm nökrək...
Nə qulluq? –
Anladıq ki, gün-güzəran qurmuşuq.
Dəcəlliyin, nadincliyin bir yolluq
Kürəyini erkən yerə vurmuşuq.

KEÇMƏ ÇİÇƏKLƏRİN AĞ YALANINDAN

Səhərim açılır ağ zanbaq kimi,
Qızarır qərənfil – közdü dan üzü.
Vaxtın üst-başından tozanaq kimi
Çırpılır beçənin ilkin ban üzü.

Gur-gur guruldayır dağ, yalanından
Bağça talanından, bağ yalanından...
Keçmə, çiçəklərin ağ yalanından,
Onların köksünü qızıl qan üzür.

Çölçüyəm, yol salıb enişə məni,
Bostan qonaq edib yemişə məni.
Özgəni bilmirəm, həmişə məni,
Milçəyi fil edən şöhrət-şan üzür.

Qalxır çiçəklərin ərşə fəryadı,
Ən soyuq qohum heç, sevdim fəryadı.
Gözlərimin yaşı duzlu dəryadı,
Ancaq gəmilərim məndən yan üzür.

Xumar gecələrdə vədə çatanda,
Vurublar çox zaman ətri yatanda.
Bəyaz çiçəklərin ətriyyatında
Naz çəkən gözəllər hər vaxt can üzür.

SƏYYAH PAYIZ

Mövsümlərin ağzına çullu dovşan sığışmır,
Başlanıb ağacların Kərbəla müsibəti.
Soyuyub ocağından yuva qurmuş sığırçın,
Qır-qır qırıldamaqmış qəcələnin qisməti...

Bu nə qeybət qırmaqmış zəlzələ qopmuş dağda,
Qaya daşında bitmiş vəcələ lüt-üryandır.
Narın payız yağışı seçmir qaranı ağdan,
Narın qalada sönmüş tonqalını gur yandır.

Göbələk panamasın alnının üstə basıb,
Xəzan vurmuş yarpağın yazısıdır saralmaq.
Bir əlçim bulud azıb, özünü göydən asıb,
Şeh islatmış torpağın arzusudur qaralmaq.

Mən çaxan sərt şimşəyin ağzını aramışam,
İşi-gücü gözümün odunu qırmaq imiş.
Bağda otun-ələfin saçını daramışam,
Səhər erkən dənizə atdığım qarmaq imiş.

Göz yaşlarım tökülüb həyatımdə arxacan,
Yanaqda axıtmışam, qoşa iz qalmaq üçün.
Üzümün torpağını suvardı axıracan,
Qaşımın buludunu arxayın salmaq üçün.

Həyat yaranışından büküb arayışını,
Tanrıya çox yalvarma, şirin pay ver, yaşayır.
Payız bağlayıb bərk-bərk zamanın qayıışını,
Fəsillərin içində səyyah ömrü yaşayır.

ŞİRVAN GƏDİKLƏRİNDƏ

Nə var idi, var idi, nə yox idi, yox idi,
Atlı qarışqanın da varmış qoşa buynuzu.
Kəndi köhnənin kəndi, keşikçi bənd tox idi,
Musa Yaqub mindirdi şərəfətə buynuzu.

Ey çərənçi baldırğan, oyy, kirəkeş dağdağan,
Yerə bağlanmışsınız, burdan tərpənmirsiniz.
Günəşi inək kimi elə sizsiniz sağan,
Şirvandan əsillikcə ocaqsınız, pirsiniz.

Acıqlanır Türyançay, məcrasında qımışır,
Sirrini açıqlayır göy mərhələ-mərhələ.
İlk bahar günlərində fəslin gözü qamaşır,
Çiçəklərin ağzından süd iyi gəlir hələ.

Mamır məxmər misallı, qaya mərmər rəmzidi,
Ey həzrət Baba dağı, təsbeh çevirmə, dayan.
Ucada qərarlaşan bulud buludla ziddi,
Aşağıda hərlənən al Günəşin mis tiyan...

Oğru duman, adətin – oğrun-oğrun sürünmək,
Çölün otu məlhəmdir dizinin yarasına.
Nədir zühur eləmək, birdən-birə görünmək...
Hərdən ruzigar girir qanının arasına.

* * *

Anamın məzarını ziyarət edərkən

Haçandır heç səndən xəbər tutmuram,
Sən də nigaransan, mən də nigaran.

Uyuduğun yerdə gün açılırmı,
Ay ana, həmişə sökülürmü dan?

Gəzə bilirsənmi həyəət-bacada,
Bəlkə torpaq evin imarət olub?
Yoxsa ki, qalmısan işığa həsrət,
Vaxtın qaranlıqdan ibarət olub.

Şam yandır... danışım işıq dilində,
Görürəm, gündüz də orda gecədir.
Qoy bir az uzanım son mənzilində,
Görüm torpaq altda yatmaq necədir.

İnək sağırsanmı, dən səpirsənmi,
Necə qızdırırsan soyuq ocağı?
Üşüyüb həmişə adamsızlıqdan,
Tənha evimizin küncü-bucağı.

Yolların kəsilmir ağrı-acısı,
Onları boylanan baxışlar yuyur.
Tüstülü bacalar – qırğı gözləri,
Hisini-pasını yağışlar yuyur.

Quran oxutdurum... tər gül əkdirim,
Payız çiçəkləri başqa həvəsdə.
Məzarınla qoşa şəkil çəkdirim—
Asım təmkinimin, səbrimin üstə.

Dözdüm taleyimin hər cür qəhrinə,
İsti göz yaşımı torpaq nur sayıb.
Bir xəzan yarpağı düşüb qəbrinə,
Təbiət mənidə muştuluqlayıb.

XOŞBƏXTLİYİN AYAĞI

Dəvə karvanı dağlar mil durmuşdu qarşımda,
Heç payız girməmişdi, cücələrimi saydım.
On dörd yaşım yox idi, eşq havası başımda,
Bir qız gördüm həyətdə – on dörd gecəlik Aydı.

O dili qurumuşu, od-alov aparmış
Bədahətən görəsən kim ötürdü içəri?

Gözlərimin ucuyla seyr etdim qarımışı,
Əlimdə qırılmışdı samovarin miçəsi.

O zamanlar bilmirdim tutuquşu ağaclar
Mənə qaytaracaqlar boş düşüncələrimi.
Gözlərimi əks edib pəncərələr, bacalar
Budaqlardan töküblər xəzan vurmuş söz kimi.

Təbiət çərləmişdi, bığ yerim tərləmişdi,
Özümü unutmuşdum yeniyetmə sayağı.
Hər nazımla oynayan bəxtimi şərləmişdi,
Qarıma düşməmişdi xoşbəxtliyin ayağı.

ACI HƏQİQƏT

Həyat sönür

Təbiətdən başlanıb faciəsi zamanın
Ha ölç, ha biç, qınaqdan keçirt ərş-arğacı.
Hardan tapsın dərmanın, halını sor ormanın –
Dəmirağacı olub daha təmir ağacı.

Allahın yağışı da yağmırsa narın-narın,
Fövqəl qüvvəyə çatır bəşərin şər niyyəti.
Bu əkiz gilənarın, qoşa cevizin, narın
Ahı, babalı tutur bütün bəşəriyyəti.

Oyun qızışdıranlar ödülləri düzdürür,
Mükafat qazananlar məkr qurmaqdan doymur.
Qarabağdan xəbərlər könülləri küsdürür,
Ürəkbulandıranlar dillərini dinc qoymur.

İndi hər yer kaosdu, Anqoladı, Laosdu,
Manqurtbaşlar əl çəkmir dünya ağalığından.
Göz qorxutmaq üçündü, xəstəliklər anonsdu,
Min mərzəə yoluxur cocuq çağalığından...

Əfqan əfqanı satıb, çarəsiz ərəb batıb,
Dəryada sular susub, fəryad basıb çölləri.
Cahanın sözçüləri fil qulağında yatıb,
Hanı sülh elçiləri, hanı Nobelçiləri?

Xətakar dəstəbazlar, sürü-sürü marallar,
İnsanı bu minvalla guya qoruyursunuz?!
Dünyanı, ey xaqanlar, baş nazirlər, krallar,
Sizmi yaratmısınız, xaraba qoyursunuz?

AĞ-QARA

Çılpaq qaval qayalar, təbil daşlar bilir ki,
Kilidlənmiş qüdrətin bir gün açılar ağzı.
Nəyin nə olduğunu... sərxoş başlar bilir ki,
Qaranquşun naləsin, torağayın avazın.

Qul olmaq, bulbul olmaq... cəh-cəh elə, ta uğun,
Dəmir çarığ gey, dolan, tapmazsan səadəti.
Nə qiyamət, nə qiymət, adamın tam solduğun
Təsdiq edirsə nədi, kəlimeyi-şəhadəti...

Pul tapmayıb cibimdə, pul kimi qızarmışam,
Mən xəcalət çəkmişəm zəfəran sifətimdən.
Şuşada sərt yarganı təngə nəfəs yarmışam,
Həmişə də oxunub zəfər an sifətimdən.

Sağ əlimdəTövrətdi, sol əlimdə Qurandı,
Hərçənd Qəzza zolağı qəza zolağı olub.
Fəhmin ki nişan verir, dağın altı urandı,
Üstündənsə əskilmir yazda quzuqulağı.

Adda-budda kölgələr mələklərin rəqsidi,
Ağacların qətlidi, yerin-göyün süqutu.
Hər şey müsbət-mənfədi, gördüyümün əksidi,
İçməyə gur çeşmədən ovuc-ovuc su götür.

Sən müdhiş ağalığa ərək etmək istəyirsən,
Varlığın başı uca, yoxluğun üzü qara.
Başlanğıcın ağılığın dərk etmək istəyirsən,
Sözünü çatdır kara, gözünü zillət qara.

* * *

Qaranlığın divarları
sübhədən, obaşdan sökülür.
Allahın binə qoyduğu,
Hördüyü daşdan sökülür.

Tən bölünmür, tən azaltmır,
Qara tel birdən azaltmır.
İşığın birdən azaltmır –
Göz qalın qaşdan sökülür.

Gün günədi gündə günü,
Sıxışdırmır küncə günü.
Baxışlarda qönçə gülü –
Bəbəklər yaşdan sökülür.

Odlə oynama, odda yan,
Cəhənnəm – behişt yanbayan...
Zamandır qopan anbaan –
Dünya yavaşdan sökülür.

* * *

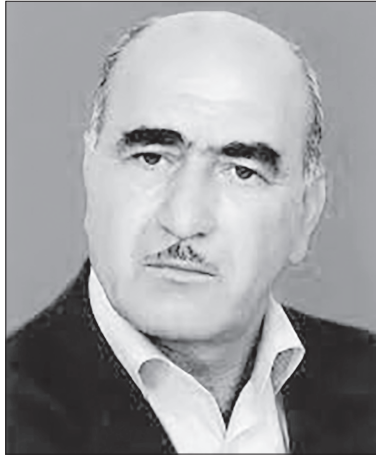
Bu baxt mənim, bu nağd sənin, o vaxt hər kəsin,
Başımda boz araqcınım, əlimdə çəkmə...
Ayaqyalın dolaşıram kürreyi-ərzi –
Gözlərimin qismətiymiş rəsmini çəkmək.

Tabağım heç turşumamış xəmir görmədi,
Kündə-kündə ürəyimdən çəkdim tikanı.
Dərbəndimin qapısında dəmir görmədim,
Narın qala səbətində gilə tükənib.

Gün qızmamış... səhra ömrün gördüm zəhmmini,
Aşkar-aşkar sığışdırdım qəmi şənimə.
Ləşkər-ləşkər çəyirtkəsi yedi zəmimi,
Qarışqası daraşmadı ancaq dənimə.

Bir üçrəngli bayrağımdı üçyarpaq yoncam,
Əshabi-Kəhf mağarası sirli quyuymuş.
Naxçıvanın Batabatı – bəzəkli xonça,
Arpaçayı bəlkə elə arpa suyuymuş.

Yava-yava yuxulardan erkən qaçırdım,
Cavanlığım bir atımlıq yavanlıq imiş.
Doğanaqdan keçirməyə örkən açırdım,
Bütün həyat sərgüzəştim avamlıq imiş.

Zahid AVŞAR ELOĞLU

YAĞIŞDAN SONRA

Soyunub ayağımı,
Çırmayıb balağımı,
Çıxmışam dağa.
– Çiçək yığa-yığa,
– gül yığa-yığa.
Ayağımın altına
sərilib yaşıl çəmən,
xalı kimi.
Küləklər əsib keçir –
uşaq xəyalı kimi;
təzə, tər.
Vızıldaşan arılar,
Çiçəklərə qarışıb,
məzələnirlər.
Yamaclara yayılıb
boz sürülər,
Dolanır bulud kimi.
Qırılıb şimşəklərin
Qoparağı, tilsimi.
Dərindən nəfəs alıb,
ayılıb hava.
Çobanlar ev qaraldır,
Şahinlər yuva.

Dağlar cənnətə dönüb,
Cənnətdə yaşayır,
Burda el, oba.

TORPAQ

Torpaq –
şirindi,
acıdı.
Tünddü,
Məzədi,
Hər vaxt təzədi.
Yazda cahıldı,
Yayda ahıldı.
Payızda uca,
Qışda qocadı.
Hər vaxt ucadı,
Bu, möcüzədi.

BU BİR UDUM HAVA

Gündə qan, gündə qada –
Min səs, min səda.
Müharibə...
Silahlar danışır.
İnsanlar çıxıb insanlığından,
Güc verib hərbə –
Zərbə, zərbə, zərbə...
Ölüm darısıb canına,
Çeynəyir cəmiyyəti,
– Bit, birə kimi.
Qarışıb,
üyüdür bəşəriyyəti,
– kirkirə kimi.
Seçə bilmirik,
ağı qaradan.
Hardasan?
Hardasan, bizi Yaradan?!
Gəl, ayır ağı qaradan.
Bu qədər qada,
Bu qədər də qan.

Qan qoxusu gəlir torpaqdan.
Qaçıram,
qaçıram davadan.
İstəmirəm,
İstəmirəm dava.
Mənə hava verin, –
bir udum hava.
Rədd olsun, dava.
Rədd olsun, dava.
Rədd olsun, dava!..
Açılsın hava...

DARIXIRAM

Darixıram, ulu dağlar,
Sənin qarından ötəri.
Bağ-bağatlı, sulu dağlar,
Bəhrə-barından ötəri.

Qartalların qıy səsinə,
Çobanların ney səsinə,
Küləklərin bəstəsinə,
Yanan tarından ötəri.

Gözümdədi buz bulağın,
Əhdə, eşqə düz bulağın,
Qara xallı ağ buxağın,
Mələs narından ötəri.

Qara bulud, kişnə, ağar,
Zahid səni südtək sağar.
Bir toy qurar, büsat yığar,
Səntək yarından ötəri.

ÇALGINƏN

Çoban qardaş, tütəyinin səsinə,
Çəmən, çiçək, yal göyərir, çalginən.
Bu ölçüdə, bu biçimdə, bu sində,
Ürəyimdə xal göyərir, çalginən.

Boz sürülər dövrə vurub kiriyir,
Çaylar qalxıb selovlara yeriyr,
Zirvələrdə buz pərdəsi əriyr,
Dodaqlarda bal göyərir, çalginən.

Bir gəlinin əli qalıb qaş üstə,
Yağış yağıb, xına çalıb daş üstə,
Bahar gəlib, kölgə salıb qış üstə,
Yamaclarda şal göyərir, çalginən.

Gözlərimə tətik çəkən, gözə bax,
Gözdən qopan alova bax, közə bax,
İnsaf elə, qurban olum, sözə bax,
İki əhli-hal göyərir, çalginən.
İki əhli hal göyərir, çalginən.

BAHAR GƏLİR

Qışın yamanlığı özünə qalar,
Vədəsi çatanda yaz gələcəkdi.
Bulud kişnəməsə, göy qulun salar,
Çiçək açılıbsa, naz gələcəkdi.

Yamaclar geyəcək yaşıl donunu,
Çaylar dəyişəcək səsin tonunu,
Qoca təbiətin köhnə qanunu, –
Durnanın dalınca qaz gələcəkdi.

Gözəllər gözüne göz axtaracaq,
Sevənlər sözüne söz axtaracaq,
Nənələr oğluna qız axtaracaq,
Çəsmənin başına iz gələcəkdir.

Canım sənə qurban, can, ay Vağzalı,
Səninlə fırlanır dünyanın valı.
Ayağı sayalı, ağzı duvalı,
Güllü mağarlara saz gələcəkdi.

QALDI

Əsdi qara yellər, dağıldı ellər,
Dağlar çənə qaldı, dumana qaldı.

Söküb dəhnələri aşırdı sellər,
Xanələr, dəyələr gümana qaldı.

Saraldı meşələr, susdu bulaqlar,
Döş-döşə dirəndi yollar, yolaqlar.
Başımdan od qalxdı, tüstüləndi qar,
Çiçəklər qaralmış tumana qaldı.

Qayalar əllərin qaldırdı göyə,
Şimşəklər az qaldı dərəyə dəyə.
Göyərmiş çınqıllar kürək-kürəyə,
Söykənib, zalıma, yamana qaldı.

Dərd birdimi, yüzmü deyim, ay Lələ,
Hər döngədə beş quyu var, on tələ.
Mən yazmadım, dur, tarixi silkələ,
Zamanın cavabı zamana qaldı...

AT İLİ

Çəkin tafqırını, kəhər atların,
Açın cilovunu, dördnala getsin.
Qırın halayını qara qatların,
Hava işıqlansın, dərd-bəla getsin.

At murad, at qanad, at ərə yoldaş,
Dünya at üstündə bərqərar olsun.
Süngüyə çevrilsin “hər qaya, hər daş”,
Qeyrət ata minsin, heyrət doğulsun.

Quşqun iyləməkdən qırış bağladığ,
Tarix oğulları at üstə doğur.
Yetər! İnildədik, yetər! Ağladığ,
Ağlağan adamı şikəs də boğur.

Çalın, Cəngiləri, Yallıya durun,
Qurdun balası da qurd olmalıdı!
Qaçana yol verin, qovanı vurun,
Torpaq Vətəndisə Yurd olmalıdı!..

Ağcabədi

Vüsal AĞAYEV

YAŞA, AZƏRBAYCANIM!

Günəşin yanan yeri,
İgidlərin qan yeri.
Bu millətin şan yeri,
Yaşa, Azərbaycanım!

Bu məğrur çağın ilə,
Bu dürr torpağın ilə,
Ucal bayrağın ilə
qoşa, Azərbaycanım!

Tarixində igidlər,
Hərə bir-birindən nər.
Bax, gəlibər oğluər
cuşa, Azərbaycanım!

Bu otuz illik yuxu,
Şükür ki, bitir axı.
Dəyir düşmənin oxu
daşa, Azərbaycanım!

Analar rahat yatır,
Düşmənin dili batır.
Qələbəylə il çatır
başə, Azərbaycanım.
Yaşa, Azərbaycanım!

QADIN

Qadın da hardasa şeir kimidir,
Gözəl misraları, hecaları var.
Hərdən məftun edən sehr kimidir,
Hərdən də içində acıları var.

Baxar ürəyinin gözüylə qadın,
Görər ürəyindən gəlib keçəni.
Yüz fikir gətirər özüylə qadın,
Şeirtək yatmağa qoymaz gecəni.

Elə bil ruhuna hopar qəflətən,
İlham pərisidir gəlib, bəlkə də.
İncitsən, ömründən qopar qəflətən,
Görərsən ruhun da ölüb, bəlkə də.

Qadın nəfəsində yatır söz ruhu,
Ən gözəl təşbehdir qadının səsi.
Bəlkə, qadınlardır sözün Allahı,
Bəlkə, qadınlardır sözün qibləsi.

AĞLAMA, AY ANA...

Ağlama, ay ana, qurbanın olum,
Göydə mələklər də eşidir səni.
Başını söykəmə soyuq məzara,
Onsuz da qəm-qüssə üşüdür səni.

Üzülmə, ay ana, Allaha inan,
Bilirəm ağırdı bir bala dərdi.
Bir də onu bil ki, gəldiyim məkan,
Hamının əbədi gəldiyi yerd.

Ağlama, ay ana, mən sənə qurban,
Bu yolda can vermək şərəfdir mənə.
"Qoy, olsun oğullar vətənə qurban",
Hələ uşaq ikən deyərdin mənə.

Başını dik saxla, vüqarla dayan,
Şəhidəm, ay ana, vətən daşıyam,

Mən ki əzəl gündən haqq yolundayam,
Yurdumun həqiqi vətəndaşıyam.

QIZLARIN

Yazın gəlişilə bəzənər meşə,
Boynunu kədərlə bükər bənövşə.
Şehli ləçəklərlə baxsa günəşə,
Yetişər sevilən vaxtı qızların.

Kükrər dağ çayları, axar, gur axar,
Sevən ürəklərdən hərarət çıxar.
Hərə bir gözələ ümidlə baxar,
Ümidnən açılar baxtı qızların.

Göz gözdən od alar, ürək alışar,
Dil susar, göz dinər, baxış danışar.
Nə qədər ürəkdə məhəbbət yaşar,
Daim abad olar taxtı qızların.

QALANDA ÇİÇƏKLƏ GÜL ARASINDA!

Qadın bu dünyada zərif gül-çiçək,
Göz gözlə görüşər, çırpınar ürək.
Qorxuram itirəm ağlımı, görcək,
Qalanda çiçəklə gül arasında!

Oxşasa ruhunu tər sünbül-süsən,
Gülər səadətlə – bəxtindən küsən.
Gözəllik önündə nə duman, nə çən,
O, göz qamaşdırır tül arasında!

Ruhuma od salıb bir qaragözlü,
Çıxmaz xatirəmdən o lələüzlü.
Əriyim eşqinə kaş gizli-gizli,
Sirr olum dodaqla dil arasında!

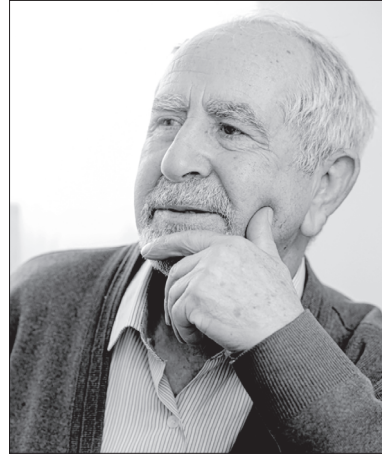
Ürəyim dənizdir, damarlarım çay,
Sevda sellərilə salır hay-haray.
Sevgisiz insanın taleyinə vay,
O, itən ocaqdır kül arasında!

♦ 2022 – ŞUŞA İLİ

Məmməd ORUC

QALANIN İRƏVAN QAPISI

Və ya bir “aşk” hekayəsi

Əlbəttə, söhbət Şuşa qalasından gedir, amma öncə bir məhəbbət macərası haqqında arayış verim ki, sözügedən qalanın İrəvan qapısını tapa bilək.

1951-ci ilin payızında Qərbi Azərbaycandan (Ermənistan SSR-dən) Azərbaycana deportasiya olunandan sonra məskunlaşdığımız aran kəndində üçüncü sinfi bitirib, yay tətlinə çıxandan sonra atam məni Şuşadakı Vilayət düşərgəsinə ona görə göndərməmişdi ki, mən orda dincəlim, yox, atam məni o düşərgəyə ona görə yollamışdı ki, orda rusca biliyimi artırım.

(Nədənsə, atama elə gəlirdi ki, müharibədə çəkdiyi əziyyətlərin başlıca səbəbi rus dilini bilməməyi olub).

Yay tətildə məni düşərgəyə göndərmək, işgüzar bir insan olan atama hər tərəfdən ziyandı; əvvəla, o, ailəmizdə böyüyən səkkiz uşağın, necə deyərlər, boğazından kəsib, “putyovka”ya pul verməli olmuşdu, ikincisi də gərək mən düşərgədən qayıdana kimi, quzularımızı otarmaq üçün pul verib quzuçu tutaydı...

Əlbəttə, mən bütün bunları dərk eləyirdim və fikirləşirdim ki, gərək atamın istəyini doğruldam və düşərgədən qayıdanda, rus dilini necə öyrəndiyimi sübut eləyəm. Həm də ona görə sübut eləyəm ki, o, bir də məni düşərgəyə göndərsin.

Şuşanın Azərbaycan küçəsində yerləşən bu Vilayət pioner düşərgəsində, bir nəfər belə, rus uşağı olmasa da, ünsiyyət vasitəsi rus dili idi. Təbii ki, öz aramızda ana dilimizdə danışırıdık; biz də, erməni uşaqları da. Ən çox qarşılaşdığım sual isə bu idi: “Hayes, türkes?” Bu suala elə ilk günlərdən ermənicə cavab verməyi öyrənmişdim: “Türkes”.

Bəli, ilk dəfə mən doqquz yaşında bildim, dərk elədim ki, doğum şəhadətnaməmdə, milliyyət bildirən qeyddən asılı olmayaraq, türkəm.

Hər gün bizi Şuşanın tarixi yerlərinə ekskursiyaya aparan erməni müəllimlərimiz isə türklərə qarşı kinlə danışırıdılar və demək olar ki, hər gün düşərgənin arxa tərəfindəki xaraba qalmış evləri nişan verib deyirdilər, baxın,

bunları türklər bu kökə salıb. Yadımdadır, o müəllimə bizi Cıdır düzünə ekskursiyaya aparanda, birdən-birə ayaq saxladı və bir səmti qırmızıya çalan qayanı nişan verib dedi: baxın, türk əsilli, İran şahı Qacar Azərbaycan şairi Vaqifin oğlu Əli bəyin başını burda kəsib, bu da on səkkiz yaşlı Əli bəyin qanıdır, qayaya hopub. Mən bu deyilənlərə nəinki inandım, hətta bacardığım tərzdə, rus dilindən tamam bixəbər olan yoldaşlarıma da anlatdım. Dibiində duman sürünən bir dərəyə yaxınlaşanda da müəllimə qarşımıza keçdi və soldakı qayanı nişan verib dedi ki, bəs, Qarabağ gözəli, şair Vaqifin sevgilisi Xuraman xatun özünü bu qayadan atıb ki, o nadan türkün – Qacarın əlinə keçməsin. Yadımdadır, bu söhbəti eşidəndə qızların arasında ağlayanları da oldu.

Biz uşaqların arasında isə mehribançılıqdı. Bütün günü düşərgənin qocaman armud ağaclarının azman çətirlər kimi kölgə saldığı həyətinə voleybol, tennis, şahmat, dama oynayırdıq, dəstə rəhbərimizin dirijorluğu ilə pioner mahnıları öyrənirdik, bir sözlə, darıxmağa səbəb yoxdu. Axşamlar daha maraqlı keçirdi. Asif müəllim qarmonunu səsləndirən kimi, oynamaq həvəskarları olanlar düşürdü ortalığa. Sonra pis-yaxşı səsi, avazı olanlar bacarıqlarını göstərirdilər. Lap axırda da meydan verilirdi deklomasiya söyləyənlərə. Əlbəttə, burada dil baryeri yoxdu... Hələ də yadımdadır. Laçınlı Elman hər axşam eyni intonasiya ilə, birnəfəsə "Zamanın bayraqdarı"nı söyləyirdi. Lap axırda da baş dəstə rəhbəri gecənin qaliblərini elan eləyirdi, hərdən onlara hədiyyələr də verirdilər; kiminə rus dilində bir kitab, ya perosu ucudüyməli bir qələm, ya bir poçt markası..

Belə unudulmaz, qayğısız gecələrin birində "İnnabi" havasına oynamaqdan yorulub pörtmüş sarışın, çilli qız qarşımda dayandı və məni çoxdan tanıyırmış kimi, ərklə dedi:

– Hamı oxuyur, oynayır, şənlenir, amma sən kitab oxuyursan. Özünü kimə göstərirsən?

Əslində, yerində verilmiş bir sual idi; mən də kitab oxumağımla özümü təsdiq etmək istəyirdim.

Əlimdə tutduğum kitaba baxmadan soruşdu:

– Nədi oxuduğun?

– "Robinzon Kruzo".

Kitaba ötəri nəzər salandan sonra dilləndi:

– Eşitmişəm bu roman haqqında, rusca olsaydı, mən də səndən alıb oxuyardım...

Və beləcə, iyirmi dörd gün bir göz qırpımında keçdi. Mənim üçün ən maraqlı hadisə isə sonuncu gün baş verdi. Məlum oldu ki, yüz əlli uşağın arasında xüsusi tərifnaməyə ("Qramota"ya) layiq görülən otuz pionerdən biri də mənəm. Əslində o iyirmi dörd gün ərzində mən nə oynamışdım, nə solo oxumuşdum, nə partiya haqqında deklomasiya söyləmişdim, sadəcə, şahmat yarışında üçüncü yeri tutmuşdum.

Ağlıma da gəlməzdi ki, bu "Qramota"ya görə atamın mənə hörməti birə yüz artar. Heç bir-iki gün keçməmiş, atam "Qramota"nı rayon mərkəzinə aparıb, xüsusi çərçivəyə saldırdı və gətirib evimizin divarından asdı. Və dedi ki, gələn yay yenə məni Şuşaya göndərəcək.

...Aylar, fəsillər ötdü, yenə yay gəldi və yenə atam məni yay təttilində həmin düşərgəyə göndərdi. Nə artıq mənə doğmalaşmış Şuşada, nə də o düşərgədə heç nə dəyişməmişdi. Ən qəribəsi isə, hər axşam “İnnabi” havasına sındıran, sarışın, çil-çil qızın yenə orda olması idi. Təbii ki, biz köhnə tanışlar kimi görüşdük. Hətta, bir neçə gündən sonra mən ona şahmat öyrətmək istədim, amma hiss elədim ki, oxumaq, oynamaq, bir sözlə, deyub-gülmək onun üçün daha maraqlıdır. Bir dəfə soruşdum:

– Sən haralısan? – O, bu suala dərhal cavab verməsə də, əlimdən tutub məni düşərgənin bayır qapısına qədər apardı və şəhadət barmağını təxminən yüz addım aralıdakı binaya sarı tuşladı:

– Bax, o bina bizim mülkümüzdü, – dedi.

Yenə iyirmi dörd gün bir göz qırpımında arxada qaldı və bu səfərimdə, demək olar ki, Şuşada gəzmədiyim, görmədiyim bir yer qalmadı, hətta, Üzeyir Hacıbəyovun Ev muzeyinə üç dəfə getdim.

Yenə fəsillər ötdü, qışdan sonra yaz, yay gəldi və atam yenə verdiyi sözə əməl elədi. Və məni yenə də isti bir yay günündə Şuşaya – həmin pioner düşərgəsinə göndərdi. Yenə də məni təəccübləndirən (və bir qədər sevin-dirən) düşərgədə həmin sarışın, çil-çil qızla qarşılaşmağım oldu. Bu dəfə köhnə tanışlar kimi yox, köhnə dostlar kimi hal-əhval tutduq. Mən yarısına qədər oxuduğum “Ovod” romanını qayışımın altına keçirmişdim və deyəsən, elə bu kitab da onun diqqətini çəkdi.

– Yenə bütün günü kitab oxuyursan?

Cavab verdim:

– Çox maraqlıdı...

O:

– Oxu, – dedi, – kitab insanın ən yaxın dostudur. – Və ucadan gülüb məndən aralandı.

O yay o sarışın qızla daha bir mükəlliməmiz xatirimdən silinməyib. Yenə dəstə ilə ekskursiyadan qayıdırdıq. Bizə Şuşa qalasının Gəncə qapısını göstərmişdilər və bu zaman qalanın İrəvan qapısından da söz açmışdılar. Və nədənsə İrəvan qapısı məni daha çox düşündürmüşdü.

– Sən köklü şuşalısan, yəqin qalanın İrəvan qapısını da tanıyarsan?

– Nəyinə lazımdı İrəvan qapısı?

– Axı, mən əslən irəvanlıyam.

– Qalanın İrəvan qapısı çoxdan uçulub-dağılıb, yalnız adı qalıb, nənəm deyərki ki, Gorusdan, Laçından gələn bütün yollar, cığırılar İrəvan qapısında bitərmiş...

Yedinci sinfə keçəndə hələ pioner qalstuku ilə məktəbə gedib-gəlsəm də, atam məni Şuşaya – pioner düşərgəsinə göndərmədi. Yəqin ki, bunun başlıca səbəbi ot çalmağı əməlli-başlı öyrənməyim idi. Hər gün pambıq zəmilərinin arasından, iki ulaq yükü ot biçib gətirə bilirdim, hətta beş-altı qucaq yaş otu, təkbaşına ulağın belinə aşırmağa da gücüm çatırdı. Hətta evin başqa işlərinə də yarayırdım; neft almaqdan, gilənar dərib Daşburun stansiyasından keçən sərnəşin qatarlarının bələdçilərinə vedrə ilə satmağa kimi...

...Və bu minvalla Şuşaya yolum bir də onuncu sinfi bitirib on birə keçəndə düşdü. O da bir günlüyə. Həmin düşərgədə dincələn kiçik qardaşım

Abdullanı gətirməyə getmişdim. Amma qəlbimin dərinliyində gizli bir niyyətim də vardı...

Artıq hər addımı yox, hər qarışı mənə doğma olan düşərgəyə çatanda və niyyətimi qapıda dayanmış növbətçi uşaqlara anladanda, məlim oldu ki, uşaqlar nahardadılar və mən bu qapıda ən azı yarım saat gözləməliyəm.

...Çaylaq daşı döşənmiş küçə ilə üzüyuxarı qalxanda hara, niyə getdiyimi bildirdim, amma bilmirdim ki, döyəcəyim qapıda səsə çıxan adama nə söyləyəcəyəm? Mavi darvazaya zəncirlə bənd edilmiş çəkici, nəhayət ki, əlimə ala bildim. Çəkici darvazaya pərçim olunmuş zındana bircə dəfə vurdum, onu da astadan. Və möcüzə baş verdi. Darvazanın aralığından gördüm ki, qapını açmağa həmin sarışın, cilli qız özü gəlir.

Tanışlıq verməmiş o, məni tanıdı və Şuşaya nə üçün gəldiyimi biləndən sonra isə soruşdu:

– Bəlkə Sizə bir kömək lazımdı? – Bu suala cavab verməsəm də, nəhayət ki, ürəyimdən keçən sualı dilimə gətirdim:

– Olarmı hərdən sənə məktub yazım? – Ani olaraq yanaqları allansa da, ucadan güldü:

– Olar, niyə olmur ki? Mən beş il qabaq tanış olduğum düşərgə yoldaşlarımla çoxusu ilə məktublaşırım.

– Məktəbə yazım?

– Yox, məktəbə niyə, evə yaz... – Daha nə isə soruşmağa ehtiyac yoxdu, evin ünvanı isə darvazanın üstünə aydınca yazılmışdı: “Azərbaycan küçəsi, 3.”

Üçüncü, ya dördüncü məktubdan sonra mənim hissiyyata qapılıb ona nələr yazmağım, əlbəttə, yadımda deyil, amma o xatirimdədir ki, onun cavab məktubu bir cümlədən ibarətdi: “Mənə, bir daha məktub yazmayın, mən sizi başa düşürəm...” Yazma, yazma da... Amma bir il sonra, universitetin jurnalistika şöbəsinə qəbul olunanda, elə yataqxanadakı ünvanımdan ona daha bir məktub yazdım. Nədənə, mənə elə gəlirdi ki, bu məktub hər şeyi dəyişəcək. Sonucda mən yalnız bu məktubun ünvanına catdırıldığını öyrənə bildim.

...Və bu minvalla, artıq mən üçüncü kursda oxuyarkən, biz təsadüfən Bakıda qarşılaşdıq. Mehribancasına görüşdük, hətta qarşımıza çıxan bir skamyada yanaşı oturub söhbət elədik. Məlum oldu ki, qəbul imtahanlarında yaxşı bal yığa bilmədiyi üçün “AZI”nin axşam şöbəsinə qəbul olunub.

– Bəs gündüzlər neynəyirsən?

– İşləyirəm.

– Harda?

– Poçtda

– Nə işində?

– Poçtalyon. – Mənim gəlməyimi, yəqin ki, inanmamağım kimi qəbul elədiyi üçün əl çantasından poçtalyonluq vəsiqəsini də çıxarıb mənə göstərdi.

Bu ötən iki-üç il ərzində o, o qədər gözəlləşmişdi ki, onun poçtalyonluq elədiyinə heç kim inanmazdı yəqin ki...

Sağollaşanda yaşadığı ünvani, telefonunu öyrənmək istədim və o, yenidən skamyaya çökdü.

– Bilirsən, mən daş deyiləm, – dedi, – səni başa düşürəm, amma onu da bilərəm ki, bu məhəbbət deyilən şey ötəri bir duyğudur, necə alovlanırsa, eləcə də sönür bir gün... Hər şeyə ağılla yanaşmaq lazımdır, sən ancaq mənim balaca qardaşım ola bilərsən...

– Balaca niyə, axı, mən səndən iki yaş da böyüyəm. – Və yəqin ki, mənim inadkarlığım onu bir qədər də mənimlə yanaşı bu skamyada oturmağa vadar elədi.

– Düzünü desəm, yəqin ki, inanmayacaqsan, – dedi. – Bakıya gələndən mənə on səkkiz oğlan eşq elan eləyib. – Ağılıma hardan gəldisə, mən də zarafat etmək istədim:

– Bəlkə, on doqquz?

O, bu dəfə ucadan güldü:

– Hə, düz deyirsən, on doqquz, biri də sən... – Bu mükəlliminin məbədi isə məni lap heyretə gətirdi.

– Mən onların beş-altısı ilə hərdənbir görüşürəm...

– Beş-altısı ilə niyə? – O, bu dəfə ciddi tərzdə cavab verdi:

– Deyirəm, bəlkə, bir ağıllısına rast gəldim... – Araya çökən sükutu yenə mən pozdum:

– Mən gələn ay “Şuşa” qəzetində təcrübə keçməyə gedəcəm, bir ay Şuşada olacam, sən də gəlsən...

– Yox, mən gəlsəm, işimi itirə bilərəm, hər halda gəlsəm, səni axtararam... – Maraqla soruşdum:

– Harda axtaracaqsan? “Şuşa” qəzetində?

Və o, təbəssümlə cavab verdi:

– Yox, Qalanın İrəvan qapısında... – Üstündən, ortalama, 50-60 il keçib və hələ bir dəfə də olsun, qarşılaşmamışıq. Həqiqətən də Bakı böyük şəhər imiş... Əlli il gözün axtaran adam, bir dəfə də olsun, qarşına çıxmaya bilərmiş...

Bu günlər Şuşada böyük quruculuq işləri gedir və mən şübhə etmirəm ki, Şuşa qalası tam bərpa olunanda, öz əzəli görkəminə qaytarılanda, İrəvan qapısı da yaddan çıxmıyacaq. Bu son günlərdə isə, hamıya bəlli oldu ki, hələ ki, rusların nəzarət etdiyi Laçın dəhlizinə alternativ olaraq, Laçıdan Şuşaya çəkilən yol tamamlanmaq üzrədir. Bir yandan baxanda, bu yol – Qalanın İrəvan qapısı deyil, bəs nədir?

Və mən şübhə etmirəm ki, çox keçməyəcək və insanlar Şuşanın Gəncə qapısında olduğu kimi, İrəvan qapısında da bir-birinə görüş verəcəklər. “Laçın dəhlizi” ifadəsinə isə, ola bilsin ki, tarix dərsliklərində rast gələcəklər.

21 aprel, 2022, Albalı bağları

◆ Publisistika

Fuad VƏLİYEV

KİÇİK ƏHVALATLAR

Halallıq məsələsi

Disk almalıyam... Mağazada satıcı oğlan təəccüblə mənə baxıb, gözlərini bərəldir, dişlərini ağardıb gülümsəyir. Onu haradasa görmüşəm...

– Xoş gəlmisiniz, professor, – deyir. –Fuad müəllim, Sizi görməyimə çox şadam.

Hə, yadıma düşdü... İllər öncə ona Azərbaycan Neft Akademiyasında, köhnə adı AZİ olan institutda dərs demişdim. Adı, deyəsən, Elçindi...

“Deyirsən ki, məni görməyə şadsan. Ancaq mən səni görməyə çox da şad deyiləm, çünki sən əski günahımı xatırlatdın” - deyə düşündüm.

...Ən zəif tələbələrdən biridi. Mexanika imtahanından kəsildi. Sonra bir müddət sonra göndərişlə yenidən imtahana gəldi. Yenə kəsildi. Daha sonra təkrar imtahana buraxıldı. Yenə uğursuz... Nəhayət, ona dördüncü dəfə imtahana göndəriş verildi. Bu, sonuncu imkan idi. Bu dəfə də kəsilsə, institutdan xaric ediləcəkd...

Biletdeki sualların heç birinə doğru-dürüst cavab verə bilmədi və mən çətin bir dilemma qarşısında qaldım. Bir tərəfdən, ədalət tələb edirdi ki, mən ona qeyri-kafi yazım və o, institutdan qovulsun. Digər tərəfdən də, fikirləşirdim ki, bu adam artıq üçüncü kursdadır, pis-yaxşı, bu vaxta qədər bütün imtahanlardan keçib. İndi bir tək mənim fənnimə görə qovulacaqdı. Bununla da mən onun taleyini dəyişmiş olacaqdım.

Müəllimliyiimin ilk illərinə, cavan yaşlarımda, mən kifayət qədər sərt idim və belə hallarda yalançı humanizmə, sentimentalizmə yol vermədən, tərəddüdsüz, birinci yanaşmaya üstünlük verərdim. Bu minvalla bir neçə tələbə mənim fənnim üzrə, bütün cəhdlərə rəğmən, imtahandan keçə bilmədiklərinə görə ali məktəbdən xaric edilmişdi. Lakin onu da deyim ki, o qovulanlar, mənim onlara qarşı münasibətimdə qərəzli olmadığımı başa düşür, sonralar rastlaşdıqda ehtiramla salamlaşır və məndən zərrəcə

incimədiklərini bildirirdilər. Yadımdadır, onlardan biri küçədə rastlaşdıqda mənə belə dedi:

– Fuad müəllim, mən sizdən inciməmişəm, əksinə, mən sizə minnətdaram, nə yaxşı ki, mənim taleyimi dəyişdiniz. Mən istədiyim ixtisasa sahib oldum və indi mənim bu sahədə xeyli uğurlarım var.

Əslində, imtahanda güzəşt, nəticə etibarilə zahirən tələbəyə yaxşılıq etmək kimi görünse də, bütövlükdə götürdükdə, əlbəttə ki, milli mənafeyə zidd, yanlış bir əməldir. Burada, yadıma bir əhvalat düşür. Bakıda 60-cı illərdə məşhur bir həkim vardı – doktor Kasimov. Məşhur otolarinqoloq idi. İkinci Dünya müharibəsindən öncə Almaniyada təhsil almışdı.

Gəncliyimdə boğazım tez-tez ağrıyardı və anam “Gedək, bir Kasimov baxsın” - deyər mənə doktorun Poluxin küçəsindəki evinə aparardı. Doktor Kasimovun anama qohumluğu çatırdı və o, müayinə üçün bizdən heç vaxt pul almazdı. Anam da həkim idi və onların hər dəfə maraqlı söhbətlərinin şahidi olmuşam. Bir dəfə milli dəyərlərdən söz düşdü və doktor Almaniya-dakı təhsil illərində müşahidə etdiyi bir əhvalat danışdı...

...Bizim qrupumuz beynəlxalq tərkibli idi – almanlar, ruslar, fransızlar, bir bolqar və mən – azərbaycanlı. Hamı çalışqandı, yaxşı oxuyurdu. Lakin qrupumuzun lideri, heç şübhəsiz, Qans adlı alman tələbə idi. Biz dərslərdə çətinliyə düşəndə ona müraciət edərdik və o da məmnuniyyətlə bizə köməklik göstərirdi. Bir gün ixtisas üzrə imtahan verirdik. Bütün qeyri-alman tələbələr yüksək qiymətlər aldılar və mən də əla qiymət aldım. Həmin alman tələbə isə qeyri-kafi aldı. Çox təəccübləndik və imtahandan sonra professora müraciətlə etiraf etdik ki, Qans hamımıza yardım edir, o, hamımızdan üstündür. Necə olur ki, ona qeyri-kafi, bizə isə yüksək qiymətlər yazırsınız. Cavabında professor bizə belə dedi: – Mən sizə səmimi cavab verəcəyəm. Siz yüksək qiymətlər aldınız, şübhəniz olmasın, siz o qiymətlərə layiqsiniz. Sizlər təhsilinizi başa vurduqdan sonra öz ölkənizə gedəcəksiniz və əminəm ki, yaxşı həkim olacaqsınız. Lakin Qans heç yerə getməyəcək, O, burada – Almaniya qalacaq. O, mənimkidir, o, mənim doğmamdır, o, mənim millətimdəndir. Mən ona qarşı daha tələbkar olmalıyam. Mən qəsdən onun qiymətini aşağı saldım ki, o, daha çox çalışsın, daha bilikli olsun və bir baş başqalarından üstün olsun...

Doktor köks ötürüb, “Bax, budur əsl millətsevərlik, öz həmvətəndaşına güzəşt yox, daha çox tələbkarlıq – budur alman millətçiliyi!” - dedi.

Deyəsən, mətləbdən uzaqlaşdım... Qayıdaq bizim imtahana. Beləliklə, qarşımda Elçin oturmuşdu, zavallı, yazıq bir sifətlə və mən onun taleyi barədə qərar verməliydim. Ya almansayağı prinsipiallıq göstərməliydim, ya da azərbaycansayağı güzəşt...

...Yox, “alman millətçiliyi” bizlər üçün deyil... Həm də, artıq yaşa dolmuşdum, xeyli yumşalmışdım, əvvəlki sərtliliklə qərar verə bilmirdim. Əvvəlcə, hirsimi soyutmaq üçün qarşımdakı Elçinə xeyli ağır sözlər dedim, danladım və lakin sonda kafi qiymət yazıb dedim: – Bu gün sən mənə günah batırdın – layiq olmadığın halda, sənə müsbət qiymət yazdım. Sən bu qiyməti halallıqla qazanmadın və mən sənə öz zəhmətimi halal etmirəm!

...İndi həmin Elçin disk dükənində qarşımda durub, təəccüb dolu gözlərlə mənə baxır, sırtıq-sırtıq gülümsəyirdi. Onun yanında dayanmış, mağazanın sahibəsi sayılan qəşəng xanım da mənə müəmmalı baxışlarla baxıb gülümsəyirdi. Lənət şeytana, mənim mağazaya gəlişim nədən bu qədər marağa səbəb olub?!

Diskləri alıb getmək istərkən Elçin, "Fuad müəllim, üzr istəyirəm, mən sizə bir əhvalat danışmaq istəyirəm. Danışmasam olmaz, ancaq xahiş edirəm inciməyəsiz" - dedi.

O, nəhayət ciddi bir sifət alıb dedi: – Fuad müəllim, yəqin ki, yadınızdadır, siz kritik vəziyyətimi nəzərə alıb, güzəşt etdiniz, imtahanda mənə kafi qiymət yazdınız və mən sayənizdə ali məktəbi bitirdim, diplom aldım. Gördüyünüz kimi, indi ixtisasım üzrə işləmirəm, lakin taleyimdən razıyam və hər zaman sizə duaçıyam.

"Nə yaxşı ki, ixtisasın üzrə işləmirsən, demək ki, günahımdan müəyyən qədər keçmək olar" - deyə düşündüm.

O isə davam edirdi: – Lakin siz qiymət yazmamışdan əvvəl məni xeyli danladınız və sonda zəhmətinizi mənə halal etmədiyinizi söylədiniz. Halallığın olmaması mənə çox ağır təsir etmişdi. Günlərin birində mağazaya bizim AZİ-dən tələbələr gəlmişdi və mən onlardan sizi soruşdum. Onlar təəssüflə dedilər ki, bəs, Fuad müəllim keçən il rəhmətə gedib. Bu xəbərdən üzüldüm və fikirləşdim ki, nə isə etməliyəm ki, heç olmasa ruhunuz qarşısında bir qədər halallıq qazanın. Mən bu barədə buradakı iş yoldaşlarımla da məsləhətləşdim.

Bu məqamda o, yanında dayanmış mağaza sahibəsinə dönüb baxdı və xanım da başı ilə onu təsdiqlədi. (İndi həmin xanımın mənə müəmmalı baxışlarının səbəbi aydın oldu).

– Beləliklə, mən Təzə Pir məscidinə getdim, mollaya pul verdim, Yasin oxutdurub, dua edib, Allahdan Sizə rəhmət dilədim. İndi siz mağazaya daxil olanda, nə dərəcədə şaşırdığımı və sevindiyimi təsəvvür edə bilərsiniz...

Demək belə... Müəllimi dünyasını dəyişdikdən sonra onun üçün Yasin oxutduracaq qədər vicdanlı tələbə də varmış bu dünyada...

– Eybi yoxdur, dedim, diriyə də rəhmət var. O ki qaldı tələbələrin sizə dediyinə, Fuad adlı müəllim adaşım həqiqətən keçən il rəhmətə gedib və tələbələr, yəqin ki, onu nəzərdə tutub sizə məlumat veriblər. İstənilən halda, çox sağ olun, mənimçin etdiyiniz dualara görə, dilədiyiniz rəhmətə görə... Hesab edin ki, haqqımı sizə halal etdim.

Sağollaşdım. Qapıdan çıxmamış, dönüb bir daha ona baxdım. Təəccüb dolu gözlərlə məni izləməkdə idi. Görünür, hələ də inanmırdı...

Bax belə...

P.S. Bir daha ora getmədim. Yəqin nigaran qalıb... Bəlkə də, kim bilir, təkrar Yasin oxutdurub mənimçin...

Naxçıvan aeroportu

Əmir Bəy Bakı Ali Neft Məktəbinin dosentidir. İran azərbaycanlısıdır. Təbrizdən gəlib. Əvvəlcə avtomobillə Naxçıvana, oradan da təyyarə ilə Bakıya.

Soruşuram: – Rahat gəldinizmi? Naxçıvan aeroportunda vəziyyət necədir? Cavabında, əladır, deyir. Ən yüksək səviyyədə xidmət göstərilir.

Sevinirəm... Çünki Naxçıvan aeroportu barədə təəssüratım heç də ürəkaçan deyildi.

...94-cü il idi. Türkiyədəki Kocaeli Universitetində çalışırdım. Tətil zamanı ailəmlə birlikdə Bakıya gəlirdik. Uşaqlar balaca idi – oğlum hələ məktəbə getmirdi, qızımsa 2-ci sinifdə oxuyurdu.

Əvvəlcə avtobusla İzmit-İzmir-Naxçıvan istiqamətində uzun bir yol qət etdik. Günortaya yaxın, nəhayət, Naxçıvan aeroportuna yetişdik. Qrafiklə Naxçıvandan Bakıya hər iki saatdan bir reys vardı. Biletlərimizi kassadan aldım, ən yaxın reysə... Tezliklə evimizdə olacağımız barədə xəyallara dalıb təyyarəmizi gözləməkdəydik...

Giriş meydançasında növbəti reyslə uçmağa iddialı xeyli adam toplaşmışdı. Təyyarəyə minik elan olundu. Bayaقدan statik bir halda olan, ədəb-ərkanlı, məsum kütləyə sanki nagahan bir güc gəldi. Meydançadakı qeyri-bircins kütlə gərildi, sıxıldı, coşdu və azgın turbulent axınla keçid qapısına doğru hucum başlandı. Ailəvi olaraq bu insan seline qoşulmaq xeyli təhlükəli idi və biz yalnız passiv bir müşahidəçi kimi bu müdhiş prosesi izləməli olduq. Az sonra, ara sakitləşdikdə, biz keçidə yaxınlaşdıqda artıq gec idi – məlum oldu ki, təyyarə dolub və bizə daha yer yoxdur. Əbəs yerə mən, çox önəmli argument kimi, başım üstə bayraq kimi qaldırdığım biletimizi göstərirəm. Cavabsa birmənalı idi: "Haqlısınız, ancaq nə etməli, təyyarədə artıq yer yoxdur". Və bir qədər də iradla günahkar da sayıldım: "Bir qədər cəld olmaq lazımdı...".

Təyyarə uçub getdi. Bizə yalnız onun necə havaya qalxmasını izləmək nəsisib oldu...

İki saatdan sonrakı reysdə də hər şey eynilə təkrar olundu. Təyyarə yenə bızsız uçub getdi...

Daha iki saat keçdi. Artıq axşam düşürdü. Minik elan olundu. Əvvəlcə hadisələr əvvəlki reyslərdə olduğu kimi cərəyan edirdi... Yenə gərilmə, yenə hücum, yenə təyyarəyə minmək ehtirası ilə coşmuş azgın bir kütlə... Heç bir şansımız yoxdu... Ümidimiz kəsilmişdi. Uşaqlar ağlamaq həddinə çatmışdılar...

Nagəhan uca bir səs eşidildi. 35-40 yaşlarında, ucaboy, yaraşıqlı bir cavan hayqıraraq bu azgın kütləyə səsləndi: "Ay camaat, siz necə insansınız, siz necə müsəlmansınız, siz necə kişisiniz?! Görmürsünüzmü, burada uşaqlı ailə var və onlar sizin əlinizdən keçidə yaxın düşə bilmirlər?!".

Bir anlıq bu xaotik toplum sakitləşdi, gərginlik yox oldu. Kütlə aralandı və bizim üçün keçidə doğru bir dəhliz yarandı və biz sakitcə, iki tərəfdən

müşayiətlə, sanki fəxri qarovuldan keçərək, nəhayət ki, təyyarəyə minə bildik.

Bizim himayədarımız da təyyarədə sərnəşinlər arasında idi. Məlum oldu ki, o, bölgədə nüfuz sahibi, sayılan bir şəxsdir.

Uçuş başladı, ancaq sağ-salamat mənzilə çatmağa tam əminlik də yox idi. Təyyarə həddindən artıq yüklənmişdi, tərpənməyə yer yoxdu. Keçidlər, rəflər qabaritli əşyalarla, çemodanlarla dolub daşırdı. Qarşımızdakı rəfə yüklənmiş ağır cemodan, təyyarə yuxarı-aşağı hərəkət edərkən sürüşüb-aşib üstümüzdə düşməsin deyə, fasiləsiz olaraq, onu tutub saxlamaq məcburiyyətindəydim...

Ancaq bütün bunlara rəğmən, çox xoşbəxtdik. Biz təyyarədə idik, biz evə uçurduq... Bu şansı bizə bəxş etmiş adama sonsuz minnətdarlıqla...

Bakıya çatdıqdan sonra biz ona -- xilaskarımıza bol-bol təşəkkürlərimizi bildirdik. Onun şəxsində biz bir daha inandığımız ki, dünya xeyirxah, yaxşı insanlardan xali deyil...

Bir il sonra, Türkiyədən qayıdarkən, yenə Naxçıvandan Bakıya uçmalıydım. Bu dəfə tək idim, ailəm Bakıda idi. Aeroportda kassalar bağlı idi. Məlum oldu ki, biletlər əldə satılır. Alverçilərlə təmas qurmamaq üçün qərara gəldim ki, aeroportda səlahiyyətli şəxslərdən birinə müraciət edim. Necə olsa, professoram, yəqin nəzərə alarlar.

Aeroportda polis rəisinin kabinetinə daxil oluram. Rəis 55-60 yaşlarında, saçları seyrək ağarmış, qarayanız bir polkovnikdi. Əlində qalın bir kitab vardı, oxuyurdu. Məni görüb kitabı masanın üstünə qoydu. Özümü təqdim etdim. Ayağa qalxıb gülər üzlə, sanki çoxdan tanıyırmış kimi, mehribanlıqla məni salamladı. Mənim biletim problemim anidən həll edildi. Uçuşa hələ xeyli vaxt var idi. Onun təklifi ilə oturub bir qədər söhbətləşdik.

Gözüm masanın üstündəki kitaba sataşdı. Somerset Moem... Onun yanında da Frans Kafka...

Naxçıvan aeroportu, polis rəisi, Somerset Moem, Frans Kafka... Nə işə bir uyğunsuzluq vardı... Rəis fikrimi anidən duydu.

– Mənim çox zəngin kitabxanam var, - dedi. Dünya ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı, klassik ədəbiyyat, müasir ədəbiyyat... Ancaq, təəssüf ki, onları oxumağa vaxtım yoxdur. Bəzi kitabları bura gətirib, arada vaxt tapanda oxuyuram. İndi səbirsizliklə təqaüdə çıxmağımı gözləyirəm, bütün o kitabları oxumağa asudə vaxtım olsun.

Onunla tarix, ədəbiyyat, poeziya barədə söhbətləşdik, bəzi populyar elmi məsələlərdən də xəbərdardı. Kosmik qara dəliklər barədə mənim fikrimi soruşdu. Qarşımda polis mündirində həqiqi mənada bir ziyalı, intellektual bir şəxs oturmuşdu. Bu şəxs polislər və xüsusilə polis rəisləri barədə cəmiyyətdə mövcud stereotiplərə qətiyyənlə uyğun gəlmirdi.

Təyyarəyə minik başladı. Rəis şəxsən gəlib məni təyyarəyə qədər ötürdü. Mənim yaddaşımda o, xoş bir xatirə kimi qaldı – Somerset Moyemi oxuyan, qara dəliklərlə maraqlanan, topladığı kitablarını oxumaq üçün təqaüdüünü səbirsizliklə gözləyən polis polkovniki...

Bax belə...

P.S. Fikirləşirəm, görəsən, rəisin aeroportda biletlərin kassada yox, alverçilər vasitəsilə satılmasından xəbəri varmı? Lənət şeytana, desəm ki, yoxdu, inandırıcı olmaz. Əqidə-əməl ziddiyyəti... Bəlkə elə buna görə o, təqaüdə çıxmağı bu qədər arzulayırmış... Kim bilir...

Oktay Sinanoğlu və Turan Elm Mərkəzi

1996-cı il idi. Mən Beynəlxalq Balkan Fizika Konqresində iştirak edirdim. Konqres Türkiyədə, Antalya əyalətinin Kaş qəsəbəsində keçirilirdi. Kaş tarixi abidələrlə zəngin, Aralıq dənizinin füsunkar sahilində yerləşən, üç tərəfdən dağlarla, şam meşələri ilə əhatə olunmuş, təyyarədən baxdıqda formaca qaşı xatırladan gözəl bir kurort şəhərciyidir. Tarixi çox qədimdir – əsası bizim eradan əvvəl 4-cü əsrdə qoyulmuş və o zaman adı Antifellos olmuşdur. Eramızdan əvvəl 1-ci əsrdə tikilmiş nəhəng amfiteatr şəhərin zəngin tarixindən xəbər verir...

Beləliklə, Fizika konqresi belə bir romantik məkanda keçirilirdi. Konqresin birinci günü mən mayelərdə mənfi təzyiq mövzusunda məruzə ilə çıxış etdim. Dinləyicilər arasında Konqresin fəxri qonağı Prof.Dr. Oktay Sinanoğlu da vardı. O, bizim aşkar etdiyimiz mənfi təzyiq effekti ilə çox maraqlandı, davamlı söhbətlərimiz oldu, dostlaşdıq. Bizi bir-birimizə təkcə elmi mövzular deyil, türkçülük, turançılıq əqidəmiz də yaxınlaşdırırdı.

Prof. Oktay Sinanoğlu kvant kimyasının yaradıcılarından biri olmaqla çox böyük alim idi. Onu Türkiyədə türk Eynşteyni adlandırırlar. Amerikada ali təhsil almış, çox gənc yaşlarında böyük elmi nailiyyətlərə imza atmış Oktay bəy hələ 28 yaşında Amerikanın Yale Universitetinin tam professoru seçilmiş və bununla da son yüz ildə universitetin ən gənc professoru olmaq şərəfinə nail olmuşdu. O, məxsusi bir fərmanla təsis edilmiş "Türkiyə Cümhuriyyəti professoru" adına layiq görülmüş yeganə şəxsdir.

Prof. Oktay Sinanoğlu iki dəfə kimya üzrə Nobel mükafatına təqdim olunmuşdu. Lakin düşünürəm ki, turançı ideyaları, anti-amerikan, antisionist mövqeyi onun bu mükafatı almasına mane oldu...

Ümumiyyətlə, reallıq odur ki, Nobel mükafatı almaq üçün təkcə böyük elmi nəticələr əldə etmək, görkəmli əsərlər yazmaq yetərli deyil. İddiaçı siyasi kontekstdə də müəyyən tələblərə uyğun olmalıdır. Bəzən siyasi faktor hətta daha həlledici olur. Orxan Pamukun erməni genosidi barədə "etirafı" olmasaydı, yazdığı bədii cəhətdən ortabab əsərlərinə görə çətin ki, Nobelə layiq görülərdi. Aleksandr Soljenitsinin də Nobel almasında, heç şübhəsiz, onun antisovet mövqeyi həlledici rol oynamışdı...

Amerika mühitində yetişmiş bir alim olsa da, Oktay bəy öz anti-amerikan mövqeyini hər zaman, hər yerdə açıqca bəyan edirdi. Onun fikrincə, yerli amerikanların beyni aşırı komfort sayəsində piylənib, onlar rəşional düşünmə qabiliyyətini itiriblər və Amerikada elm yalnız gəlmələrin hesabına inkişaf edir. Onun nəzərində Amerika dünyada fitnə-fəsadın əsas mənbələriindən biri idi.

Oktay bəy qatı turançı idi, türk ulusu, türk dili onun qürur mənbəyi idi. O, Böyük Turan ideyası ilə yaşayırdı. Oktay bəyin əsas qayğılarından biri türk dili idi. “Türkce gedirse Türkiye gedir” ifadəsi onun çıxışlarının əsas tezislərindən biriydi. O, Türkiyədə orta məktəblərdə ingilis dili təhsilin qəti əleyhinəydi. Türk cocuqlar ilk təhsilini öz ana dilində almalıdır – onun davamlı, təkidli çağırışlarından biri bu idi.

Mən də bu məsələdə onunla tam həmrəydim. Azərbaycanda körpələrin, uşaqların rusdilli təhsil alması mənim ağırlı yerimdi. Mənim də qəti əqidəm budur ki, azərbaycanlı uşaqlar orta məktəbdə öz ana dilində oxumalıdır. Sonrakı təhsil isə istənilən başqa dildə ola bilər – əsas bünövrədir! Milli pol-yarizasiya... Bir tərəfdə türkdilli, o biri tərəfdə isə rusdilli azərbaycanlılar... Arada isə mənəvi bəyər, keçilməsi çətin... Bu iki zümrənin istər ailədə, istərsə də cəmiyyətdə anlaşması zor...

Oktay bəyin, o böyük alimin ana dili mücadiləsi ömrünün sonunadək davam etdi. Məqsədinə nail oldumu? Bilmirəm... Lakin o, bir türk oğlu türk kimi təkcə elmdəki böyük nailiyyətləri ilə deyil, həm də böyük vətəndaşlıq mövqeyi ilə millətində önəmli xidmətlər göstərdi.

Onun ən böyük arzularından biri də Türkiyədə Turan Elmi Mərkəzi yaratmaq idi. Bu barədə o, Türkiyə hökumətinə öz projesini təqdim etmişdi. Bu projeyə görə Ankara yaxınlığında böyük bir ərazidə elm şəhərçiyi yaradılmalı idi ki, orada dəqiq elmlər sahəsində fundamental tədqiqatlarla yanaşı mühəndislik, iqtisadiyyat üzrə də ən müasir səviyyədə elmi işlər aparılmalı idi. Bütün türkdilli ölkələrin görkəmli alimlərini vahid mərkəzdə bir araya gətirməklə, ən müasir elmi-texniki mövzular üzrə araşdırmalar aparmaq, bu tədqiqatlara zəki gəncləri cəlb etmək və bununla onların özlərini təsdiq etməsi üçün yaradıcı elmi məkanın mövcudluğunu təmin etmək – yaradılacaq Elmi Mərkəzin məramı bu idi. Həmin Elmi Mərkəzdə mənə hidrodinamika üzrə bölümə rəhbərlik təklif olunmuşdu.

Konfransın sonuncu günü Kaşın bələdiyyə başqanı Oktay bəyin şərəfinə ziyafət təşkil etmişdi. Dövlətli olaraq mən də həmin məclisdə iştirak edirdim. Ziyafətin gedişatında Oktay bəyi hökumət xəttinə telefona çağırdılar. O, tezliklə qayıtdı və mənə böyük məmnunluqla məlumat verdi ki, bəs, Turan Elmi Mərkəzi projesinə artıq Suleyman Dəmirəl də imza atmışdır. Süleyman Dəmirəl o zaman Türkiyənin Prezidenti idi. Belə bir təsəvvür yaranmışdı ki, artıq projenin icrasına heç bir maneə ola bilməz... “Fuad bəy, şimdilik siz Bakıya dönersiniz. Mayıs ayında biz sizi, inşaallah, birlikdə çalışmaq üzərə dəvət edəcəyiz”. Oktay bəyin bu sözlərindən çox məmnun oldum. Texniki və maddi imkansızlıq səbəbindən həyata keçirə bilmədiyim ideyalarımı artıq bu müasir elmi mərkəzdə reallaşdırma biləcəkdim. Bu ümidlə mən Bakıya döndüm.

Lakin aylar keçdi, fəqət Türkiyədən bir xəbər gəlmədi. Bir il sonra Oktay bəylə yenidən görüşdük. Mənim “Oktay bəy, nə baş verdi?” - sualıma o, “Nə gözləyirdimsə, o da oldu. Bir zaman sizə söylədiyim qüvvələr projenin reallaşmasına imkan vermədilər” dedi. Xatırlayıram, bir zaman Oktay bəy demişdi: “Dünyada gedən prosesləri müəyyən edən, idarə edən super

qüvvələr mövcuddur. Onlar hər bir ölkə üçün müəyyən sərbəstlik kvotası ayırmışlar. Bu kvota xaricində hər hansı fəaliyyətin qarşısı qətiyyətlə alınır”.

Demək ki, Türkiyə Prezidentinin belə imzaladığı projeyə veto qoyulmuşdu. Daha üstün səlahiyyətli qüvvə ilə... Beynəlxalq Turan Elmi Mərkəzi yaratmaq, türkdilli müsəlman alimlərin müasir elmi mövzular üzrə birgə fəaliyyətini təmin etmək... Olamaz!...

* * *

Oktay bəyin verdiyi məlumatlara görə, Türkiyə dövləti milyardlarla dollar para sərf edərək, türk gənclərini Avropa ölkələrinə və Amerikaya “doktora yapmaq” üçün göndərməkdə idi. Fəqət, o milyardlardan tək-cə biri yetərdi ki, Türkiyədə müasir elm və tədris mərkəzləri yaradılsın və gənclərin ən yüksək səviyyədə elmi çalışmaları üçün münasib şərait yaradılsın.

Oktay bəyin fikrincə, bu məsələdə Batı ölkələrinin paradan başqa, digər, daha mühüm uduşu da var. Əgər xaricə gedən gənc çox zəki, istedadlıdırsa, təhsilini bitirdikdən sonra o, adətən, vətənə qayıtmır. Bu da başadüşüləndir. Bir elm adamı kimi yetkinləşmək üçün Qərb ölkərindəki texniki imkanlar, elmi mühit, xüsusi diqqət, maalesef, onun vətəninə yoxdur. Beləliklə, bizim gənc qalmaq təklifini qəbul edir, çalışır, bir alim kimi özünü təsdiq edir və nəticə etibarilə, Qərbin elmi-texnoloji inkişafının təminatçılarından birinə çevrilir. Əgər “doktora yapan” ortabab səviyyədədirsə, o, məhdud bir mövzuda dissertasiya müdafiə etdikdən sonra, asanlıqla PhD qazanır və elmi cəhətdən yarımçıq şəkildə Türkiyəyə dönür. İngiliscə gözəl bilir, çox iddialıdır... Dosent olur, professor olur, bölüm başqanı seçilir ...və ətrafında özündən də zəiflərini toplayıb, müəyyən müasir elmi mövzuları istismar edərək, ciddi tədqiqat simulyasiyası ilə məşğul olur... Ən əsası isə, yerləşdiyi akademik məkan ətrafında bir mənəvi-psixoloji çəpər də çəkir daha savadlı, daha istedadlı elm adamları qarşısında...

Oktay bəy danışdıqca, mən bununla bağlı öz Türkiyə təcrübəmi yada salırdım...

...Kocaeli Universitetində çalışarkən, İzmirdən bir dəvət gəldi – mən Ege Universitetində çeşidli mövzular üzrə silsilə elmi seminarlar keçirmək üçün dəvət olunmuşdum.

Seminarlar çox uğurla keçdi. Birinci məruzədə mən qeyri-xətti dalğa proseslərindən, mənfi təzyiq effektindən və ümumiyyətlə təbiətdəki ilahi nizam və qanunauyğunluqlar barədə danışdım. Seminardan sonra Anadolu mənşəli bir professor mənə yaxınlaşdı və yavaşca “Xocam, siz burada Allah, ilahi nizam ifadələrini çox da işlətməyin. Buradakı professorların bir qismi bundan xoşlanmazlar, onlar ateistdirlər” - dedi. Demək, xoşlanmazlar... Səhəri gün məruzəmə elm və dinin vəhdəti barədə böyük alimlərin (Eynşteyndən Planka qədər) fikirlərini də əlavə etdim. Bəzi iştirakçılar müəyyən sıxıntı keçirsələr də, seminardakı çoxluq mənim yanaşmamı məmnunluqla qəbul etdi.

Seminarlarda Ege Universitetinin Elmi Araşdırmalar Mərkəzinin başqanı da iştirak edirdi. Qəribə soyadı vardı – Telefonçu... Professor Engin Tele-

fonçu. Sonuncu seminardan sonra o, yaxınlaşdı, öz razılığını bildirdi və mənə onun mərkəzində bölüm rəhbəri olmağı təklif etdi. Cox cəzbedici idi və mən səhərişi gün təklifi qəbul etdim. Beləliklə, mənim işə qəbul olunma proseduru başladı. Engin bəy izah etdi ki, qaydaya görə, mən əvvəlcə fizika kafedrasına professor seçilməli, daha sonra isə oradan Mərkəzə transfer edilməliydim.

Fakültənin dekanı Mehmet bəy, Engin bəylə birgə mənim iştirakımla, fizika kafedrasının müdiri ilə görüşdü. Ona, mənimçin o zaman bir qədər qərribə görünən, izahatlar verdi. Dedi ki, siz heç narahat olmayın, Fuad bəyin kafedraya seçilməsi formal xarakter daşıyır və seçildikdən dərhal sonra o, Mərkəzə bölüm rəhbəri keçiriləcək.

Kafedra iclası iki gün sonra keçirilməli və mənim seçilmə məsələm səsə qoyulmalı idi. Prof. Telefonçu əmin etdi ki, hər şey artıq razılaşdırılıb və hər hansı problem olmayacaq. İki gün vaxt var idi və mən başqa bir məsələ ilə əlaqədar İstanbula getdim. Oradan seçki gününün sonunda dekana telefon açdım. Dekan böyük hüznə bildirdi ki, bəs, kafedranın iclasında səsvermənin nəticəsi mənim lehimə olmayıb. Bu, əlbəttə ki, gözlənilməz idi və mən təcili İzmirə qayıtdım. Mehmet bəy məni təlaş və üzrxahlıqla qarşıladı, yanımdaca kafedra müdirinə zəng etdi: "Siz nə biçim insanlarsınız? Mən ki sizə izah etdim, Fuad bəy kafedrada qalmayacaq. Fuad bəydən bu qədərmi qorxdunuz?!" Axırda çox sərt bir ifadə də işlətdi...

Sonra mənə üz tutub: – Fuad bəy, siz bunlardan, əslində, heç inciməyin. Bu zavallılar sizin seminarlarda iştirak etdikdən sonra qorxuya düşüblər. Seçildikdən sonra sizin kafedrada qala biləcəyiniz barədə ən kiçik ehtimal belə onları təlaşa salmış, sizin yanınızda öz səviyyəsizliklərinin faş olacağından qorxmuşlar. Ancaq, siz heç rahatsız olmayın, rektorun da bu olaydan xəbəri var. Səsvermə təkrar keçiriləcək və belə bir kəz, əminəm ki, yaşanmayacaq.

Lakin mən, dekanın və prof. Telefonçunun təkidinə rəğmən, razılıq vermədim, artıq belə bir mənəvi mühitdə işləmək mənimçin maraqlı deyildi...

Bax belə...

P.S. Professor Oktay Sinanoğlu Azərbaycanı çox sevirdi, Bakını görmək arzusunda idi. Qismət olmadı... O, 2015-ci ildə, sevmədiyi Amerikada, Mayamida dünyasını dəyişdi...

Professor Boqnerin əhvalatı

2002-ci il idi. Amerikanın Corciya Universitetində dəvətli professor kimi çalışmaqdaydım. Qarabağ müharibəsi gizli-aşkar davam etməkdə idi. Rusiyanın imperiya paradiqmasının "parçala, hökm et!" prinsipinin reallaşdırılması sayəsində, qulbeçə Ermənistan Azərbaycana qarşı həyasız işğalçı siyasətini davam etdirməkdə idi. Azərbaycana qarşı ağılaşıqmas haqsızlıq dünyada biganəliklə qarşılanırdı. Hətta bəzi ölkələr, ictimai-siyasi

qurumlar işğalçı ölkə ilə gizli-aşkar həmrəylik göstərirdilər. Dünyanın aparıcı ölkələrinin bu problemə münasibətində siyasi və dini təəssübkeşlik də müəyyən rol oynayırdı.

Ümumiyyətlə, Qarabağ probleminin mahiyyəti barədə dünya ictimaiyyətinin əksər hissəsi məlumatsız, bir hissəsi isə erməni kontekstində "məlumatlı" idi. Ən sırası ermənidən tutmuş, erməni diasporunun ideoloqlarına qədər, bu məsələdə səfərbər idi. Dünyada erməninin ayağı haraya dəyirdisə dəysin, Qarabağ "həqiqətləri" yerli ictimaiyyətin beyninə aktiv şəkildə yeridilirdi. Beləliklə, Qarabağ müharibəsinin ilk illərində biz təkcə hərbi cəhətdən məğlub olmamışdıq, biz, həmçinin, informasiya savaşında ağır məğlubiyyətə uğramışdıq. Dünya ictimaiyyətinin nəzərində zavallı, yazıq, məzlum erməni və qəddar, amansız, barbar azərbaycanlı obrazı yaradılmışdı...

Müharibə bizim ərazimizdə gedirdi, bizim torpaqlar işğal olunmuşdu, bizim vətəndaşlar öz doğma yurdlarından didərgin düşmüşdü. ABŞ Konqresində isə hələ 1992-ci ildə erməni lobbisinin təşəbbüsü ilə "Azadlığa Dəstək" Aktına, Azərbaycana Amerikanın birbaşa dövlət yardımını qadağan edən, xüsusi "907 nömrəli düzəliş"i qəbul edilmişdi. Bu qərar, əlbəttə ki, siyasi riyakarlığın, haqsızlığın sirvəsi idi. İşğala məruz qalan da biz, sanksiyalara məruz qalan da biz...

Belə bir dövrdə mən Corciya universitetində çalışmağa başlarkən, ilk növbədə, Azərbaycan, Qarabağ problemi barədə orada tam məlumatsızlıqla rastlaşdım. Ümumiyyətlə, sadə amerikalılar üçün xarakterik cəhət onların Amerikadan kənar dünya barədə məlumatsızlığıdır. Onlar nəinki Azərbaycanı tanımır, əhalinin əksər hissəsi üçün hətta Avropada gedən proseslər belə çox da maraqlı deyil. Əhalinin az bir hissəsi isə bir qədər məlumatlı olsa da, onların konkret ölkə barədə biliyi primitiv və ya da neqativ stereotiplər üzərində formalaşır.

Beləliklə, məlum oldu ki, Corciya universitetində hətta professura səviyyəsində Qarabağ problemi barədə, demək olar ki, heç bir təsəvvür yoxdur. Və mən qərara aldım ki, universitetdə Azərbaycandakı vəziyyət və Qarabağ konflikti barədə müəllim və tələbələr üçün bir seminar keçirdim.

...Auditoriyada yüzə qədər iştirakçı vardı. İlk olaraq, mən onlara sualla müraciət etdim: – Kim deyər, Azərbaycan harada yerləşir? Sükut çökdü. Nəhayət, biri dedi, "in Kokasə", yəni Qafqazda. Bir başqası isə səsləndi, "Aminya, Aminya...". Yəni o, yalnız Ermənistanı tanıyır, Azərbaycanı yox...

Beləliklə, mən məruzəmdə auditoriyanı Azərbaycan, Qarabağ savaşına barədə, xəritələrdən, videomateriallardan istifadə etməklə, ətraflı məlumatlandırdım. Çoxlu suallar oldu. Ümumiyyətlə, seminar kifayət qədər uğurlu keçdi. Sonda bir çoxları yaxınlaşıb mənə minnətdarlıqlarını bildirdilər, etiraf etdilər ki, bu məsələdə tamamilə məlumatsızlarmış...

Corciyada olduğum müddətdə bir sıra elmi seminarlar da keçirdim və görünür, tanımadıqları bir ölkədən, Azərbaycandan gəlmiş professorun elmi səviyyəsi yerli professura üçün gözlənilməz olmuşdu. Mənimlə söhbət-

lərində onlar bunu səmimiyyətlə etiraf edirdilər. Şəxsimə qarşı böyük sayqı və diqqət, bir elm adamı olaraq mənə verilən dəyərin ifadəsi idi.

Amerikanlar öz şəxsi həyatlarında xeyli konservativdirlər adətən, qonağı restorana aparırlar, evə çox nadir hallarda, xüsusi sayqı və hörmət əlaməti olaraq dəvət edirlər.

...Günlərin birində, mənimlə dostlaşmış professorlardan biri öz adından və xanımı adından məni evlərinə, şam yeməyinə dəvət etdi. Onun xanımı da həmin universitetin professoru idi.

Evləri şəhərin kənarında idi. Qeyd edirəm ki, amerikanlar üçün, bizdən fərqli olaraq, şəhər mərkəzində deyil, şəhər ətrafındakı evlər daha prestijli sayılır. Bir mərtəbəli, beletaj, kottec tipli sadə, lakin zövqlə tikilmiş bir ev idi. Təxminən 6-7 sotluq bir həyəti vardı, o da əsas etibarilə, yaşıl çəmənlikdən ibarət idi. Qonşu evin sahəsi ilə arada hər hansı daş-divar yox idi (yenə də bizdən fərqli!). Yalnız balaca kollardan "hörülmüş" simvolik bir arakəsmə...

Küçə tərəfdən evlərinin divarında, əlbəttə ki, amerikan bayrağı dalğalanırdı. Evə daxil oldum və gözlənilməz, fəvqəladə xoş bir mənzərə ilə rastlaşdım: qonaq otağında üçrəngli Azərbaycan bayrağı asılmışdı... Mən həyatımın ən xoşbəxt anlarından birini yaşadım... Bu mənə və mənim şəxsimdə ölkəmə göstərilmiş sayqı və ehtiramın olduqca təsirli bir ifadəsi idi.

* * *

Lakin bütün bu xoş məqamlarla yanaşı, universitetdə Azərbaycana münasibətdə bir xoşagəlməz istisna da var idi – professor Boqner... İşlə əlaqədar onunla tez-tez görüşürdük, söhbətləşirdik. O, Qarabağ haqqında "çox məlumatlı" idi və Azərbaycana qarşı xeyli aqressiv münasibət bəsləyirdi. Mənimlə söhbətlərində "nə istəyirsiniz bu zavallı ermənilərdən, onların tarixi torpaqlarını zəbt etməsini, indi də qaytarmaq istəmirsiniz" - deyə bizləri günahkar sayırdı. Onun nəzərində azərbaycanlılar köçəri, barbar, vəhşi bir türk tayfası idi. Mənim onu fikrindən döndərmək cəhdlərim boş çıxırdı, tarixi arqumentlərə qulaq asmaq belə istəmirdi.

Mənim üçün maraqlı idi, onun Azərbaycan haqqında bu qədər "məlumatlı" olması haradandır? Sonra hər şey aydınlaşdı. Məlum oldu ki, universitetdə bir erməni professor var və o, artıq Boqner üzərində kifayət qədər işləmişdir...

Tarixi arqumentlərin belə prof. Boqnerə təsir etmədiyini görüb başqa üsula əl atdım. Mən ona, sadəcə, Bakıdan gətirdiyim bir neçə musiqi diskələrini bağışladım – Üzeyir Hacıbəyliyə, Qara Qarayevdən, Fikrət Əmirovdan, Soltan Hacıbəyovdan...

Bir müddət sonra mən işlə əlaqədar Boqnerin kabinetinə daxil olarkən gördüm ki, o, kompüterdə nə işə çap eləyir və eyni zamanda, Soltan Hacıbəyovun "Karvan"ına qulaq asır. Bir başqa vaxtlarda Fikrət Əmirovun "Şur"una, Qara Qarayevin "Don Kixot" simfonik qravürlərinə...

Nəhayət, bir gün o, gül kimi açıldı: “Bunlar dahiyənə əsərlərdir. Yox, köçəri, barbar xalq belə musiqi əsərləri yarada bilməz. Bunlar yalnız yüksək mədəniyyətə sahib bir xalqa məxsus sənət əsərləridir”.

Bu, mənim üçün bir qələbə idi. Sonralar biz onunla dostlaşdıq, o, əsl həqiqəti anladı və qəbul etdi. Artıq əvvəlki ermənipərəst prof. Boqner yox idi, Azərbaycana rəğbət bəsləyən prof. Boqner var idi... Adi, hətta tarixi arqumentlərin işləmədiyi bir halda musiqimiz milli Kimliyimizi bəyan etmiş oldu...

Bax belə...

Böyüklük və Etiraf

Dahi alimlər də, nəticə etibarilə insandırlar. Onlar da səhv edirlər. Lakin onlar hər zaman, səhvlərini etiraf edəcək qədər, böyüklük sərgiləyə bilirlərmi? Öz həmkarlarına və rəqiblərinə qarşı xeyirxahlıq göstərə bilirlərmi? Təəssüf ki, çox zaman yox. Səhvlərin etirafı, xeyirxahlıq, alicənablıq, əslində, elm aləmi üçün tipik olmayan xüsusiyyətlərdir. Tam əksinə! Böyük şəxsiyyətlər arasında konfliktlər, hətta düşmənçilik həddində qarşıdurmalar elm və sənət aləmi üçün daha xarakterikdir. Nyuton-Hük, Nyuton-Leybnits, Tesla-Edison, Leonardo da Vinçi- Mikelancelo, Tolstoy-Dostoyevski qarşıdurmaları... Lakin istisnalar da var.

...Dahi Maks Plank, Boltsmanın molekulayr nəzəriyyəsini əvvəlcə tamamilə rədd edirdi. Lakin sonralar o, öz səhvini etiraf etdi və bu nəzəriyyənin ən ardıcıl müdafiəçisinə çevrildi.

...1922-ci ildə Aleksandr Fridman Eynşteynin ümumi nisbilik nəzəriyyəsinin tənliliklərindən alınan bir həllə əsasən kainatın sabit olmadığını, onun genişlənməkdə olduğunu riyazi olaraq isbat etdi. Bu nəticə ilə əvvəlcə razılaşımayan Eynşteyn sonradan öz səhvini etiraf etdi.

Eynşteynlə bağlı bir başqa etiraf faktı barədə böyük riyaziyyatçı alim, akademik Vladimir Arnoldun dilindən eşitmişəm...

...Dahi fransız riyaziyyatçısı, fiziki və filosofu Anri Puankarenin 1895-ci ildə fəlsəfə jurnalında dərc olunmuş məqaləsində, Eynşteyndən xeyli qabaq, nisbilik nəzəriyyəsinin bəzi əsas müddəaları öz əksini tapmışdır. Bu məqalədə həmin məşhur $E=mc^2$ düsturu da hazır şəkildə verilir. Puankare qeyd edir ki, düsturun çıxarılışı çətinidir və jurnal fəlsəfə jurnalı olduğundan bu düsturu mən burada çıxarılışsız verirəm.

Puankarenin yaxın dostu, Sürix Universitetinin professoru Minkovski bu məqaləni oxumağı tələbəsi Albert Eynşteynə məsləhət görür. Eynşteyn məqaləni oxuyur və həmin düsturu, çıxarılışla birlikdə, heç bir istinad vermədən, 1905-ci ildə çap olunmuş məqaləsində təqdim edir.

Yalnız çox illər keçdikdən sonra, 40-cı illərdə, bu düsturun yaranma tarixçəsi barədə jurnalistin sualını cavablandırarkən o, bu məsələdə Puankarenin nəticəsindən xeyli dərəcədə istifadə etdiyini etiraf edir və Puankareyə zamanında istinad verməməyinin səbəbinin cavanlıq səhvi olduğunu deyir.

Lakin burada ən maraqlısı odur ki, Eynşteynin jurnalın redaksiyasına təqdim olunmuş məqaləsi o vaxt, təbii olaraq, Puankareyə rəy üçün göndərilibmiş... Puankare isə məqaləni dahiyənə adlandıraraq, ona əla rəy yazır və məqalə dərc olunur. O zaman dostu Minkovski Puankaredən soruşur ki, o, nə üçün rəy yazarkən bu düstura öz müəlliflik prioritetini bəyan etməmişdir? Puankareninsə cavabı çox sadə olmuşdur: – Bizim borcumuz gənclərə xeyirxahlıq etməkdir...

Əlbəttə, bu fakt Puankarenin bir şəxsiyyət kimi böyüklüyündən və əlbəttə ki, unikallığından xəbər verir. Elm tarixində ikinci buna oxşar “bəxşiş” faktı mənə məlum deyil!

Bəxşişə hədsiz dərəcədə qiymətli idi. Müasir fizikanın təməl prinsipləri sayılan ifadələr çox deyil. Nyutonun ikinci qanunu, Termodinamikanın ikinci qanunu, Plank düsturu, Heyzenberq prinsipi... Bu sırada indi Eynşteyn düsturu adlanan $E=mc^2$ ifadəsi xüsusi yer tutur...

(Bir fizik kimi düşünürəm ki, puankare ölçü vahidi kimi götürülsə, o zaman 1 puankare xeyirxahlığın maksimum həddini göstərmiş olar).

Dahi şəxslərin timsalında xeyirxahlıq, alicənablıq və etiraf nümunələri kifayət qədərdir. Lakin bu xüsusiyyətlər, mənim kimi sıradan elm adamının təcrübəsində də, nadir hallarda olsa da, zaman-zaman təzahür etmişdir.

...Ukraynanın İvano-Frankovsk şəhərində keçirilən Anomal maye mexanikası üzrə Ümumittifaq konfransının iştirakçısı idim. Aspiranturaya təzə daxil olmuşdum. 24 yaşım vardı. Bu, mənim həyatımda ilk elmi konfrans idi. Konfransın proqramında mənim də məruzəm vardı – ilk elmi məruzəm... Bakıdan böyük bir heyət gəlmişdi – başda akademik Azad Mirzəcanzadə olmaqla...

Konfrans İvano-Frankovskın yaxınlığındakı Yaremça adlı çox gözəl bir qəsəbədə keçirilirdi. Alp dağlarının ətəyi, dekabr ayı, qarla örtülmüş meşə... Bax, belə bir füsunkar yerdə konfrans işə başladı. Mən konfransın birinci günü çıxış etdim. Mövzum aşkar etdiyimiz maqnit tikotropiyası effekti barədə idi. Məruzəmin sonunda bir neçə sual oldu, lakin hər hansı irad səslənmədi.

Konfransın 1-ci gününün sonunda Neprimerov adlı bir professor çıxış etdi. Nikolay Nikolayeviç Neprimerov hidrodinamika üzrə görkəmli mütəxəssis idi. 60-65 yaşlarında... Müstəqil fikirli, elmi mübahisələrdə çox inadkar, kompromissiz bir şəxs idi. Diskussiyalarda Azad müəllimlə tez-tez mübahisəyə girir, öz iradlarını çəkinmədən bəyan edirdi.

Azad müəllim konfransın təşkilat komitəsinin sədri idi və konfransda cərəyan edən bütün proseslər onun iradəsi ilə yönəldilirdi. Ümumiyyətlə, iştirak etdiyim bütün mötəbər konfranslarda onun bir lider olaraq şəxsiz dominantlığının şahidi olmuşam. Tanınmış rus, erməni, yəhudi elm quzğunları onun yanında quzuya dönürdülər. Kənardan onun şəxsiyyətinə bu kütləvi pərəstiş səhnələrini seyr etmək mənə böyük zövq verir, azərbaycanlı bir alimin beynəlxalq elmi məclislərdə başqalarını öz iradəsinə necə tabe etdiyini görmək, onun bir tələbəsi kimi mənə sonsuz qürur hissi bəxş edirdi...

Prof. Neprimerov isə tək-tük şəxslərdən biri idi ki, Azad müəllimin orbitinə qatılmaz, özünü kifayət qədər sərbəst aparırdı.

Beləliklə, Neprimerov çıxış edirdi: "...burada bir aspirant çıxış etdi, Vəliyev. O, iddia edirdi ki, bircins maqnit sahəsində maqnit tiksotropiyası effekti alınmışdır. Lakin bu mümkün deyil. Bu effektin alınması üçün sahə mütləq qeyri-bircins olmalıdır...". Və bu tərzdə davam edərək, iradlarını bildirdi...

Konfransın 1-ci günü bitdi. Axşam Azad müəllimlə görüşdüm. Xahiş etdim ki, səhər sessiyasında mənə söz versin, Neprimerovu cavabsız qoymaq olmaz... Azad müəllim gülümsəyərək razılığını bildirdi, bunu məndən gözləyirmiş...

Səhərişi gün birinci mənə söz verildi və mən cəsarətlə "döyüşə" atıldım: "Dünən burada prof. Neprimerov mənim məruzəmlə bağlı iradlarını bildirdi. Hesab edirəm ki, bu, bir anlaşılmazlıqdan irəli gəlir. Alınmış effektin məgzi elə ondadır ki, o, yalnız bircins sahədə baş verir ...". Mən cavabımı nəzəri prinsiplərlə əsaslandırıdım, tutarlı empirik arqumentlər göstərdim. Sonda Azad müəllim, iclasın sədri kimi, Neprimerova müraciət etdi: "Nikolay Nikolayeviç, siz cavabla razısınız mı?". Neprimerovdan hansı reaksiya gözləmək olardı?... Əlbəttə ki, cığallıq edəcək... Əlbəttə ki, özünəməxsus inadkarlıqla polemika açacaq... Əlbəttə ki, mümkün arqumentlərlə, bu mövzuda çox da peşəkar olmayan auditoriyanı əsas məsələdən yayındıracaq...

Lakin gözləntilərin tam əksinə, prof. Neprimerov gülümsəyərək ayağa qalxdı və uca səsle "Tamamilə, tamamilə razıyam" - dedi.

Mən istədiyimə nail oldum. Məndən daha çox Azad müəllim sevinirdi – tələbəsi onun güclü bir rəqibini məğlub etmişdi. Sonralar o, uzun müddət mənim bu qələbəmi müxtəlif toplantılarda qeyd edirdi. Elmi şurada, oradakı professorlara "Gedin, o aspirant Fuaddan öyrənin elmi diskussiyalarda necə qalib gəlmək olar" - deyə səslənmişdi.

Azad müəllim bu olayı mütləq qələbə kimi dəyərləndirirdi və bundan zövq alırdı. Mən də, eyforiyaya vararaq, bu qələbəmlə bir fəxarət duyurdum.

Lakin postfaktum, illər keçdikdən sonra, indi mən həyatımdakı bu maraqlı olayı bir qədər başqa cür dəyərləndirirəm. Əlbəttə ki, mənim o cəsarətli çıxışım təqdirəlayiqdi. Neprimerov, əlbəttə ki, mənim haqlı olduğumu başa düşmüşdü. Lakin o, çox asanlıqla, səhvini etiraf etməyə də bilərdi. Mövzu hələ təzə-təzə tədqiq edilməkdə idi, effektlə bağlı çox sayda cavabsız suallar vardı və o, polemika üçün kifayət qədər arqumentlər tapa bilərdi. Lakin o, belə etmədi... Alınan nəticənin həqiqətən dəyərli olduğunu qəbul edərək, bir gənc aspirant qarşısında öz səhvini etiraf etməsi o görkəmli alimin bir şəxsiyyət kimi böyüklüyünün ifadəsi idi...

Həyatımda oxşar bir olayla illər sonra yenidən rastlaşdım.

85-ci il idi... Mən artıq elmlər doktoru, professor idim. Moskvada, maye mexanikası üzrə ümumittifaq konfransında məruzə etdim. Aldığımız, olduqca qeyri-adi, fəvqəladə maraqlı bir fenomen – mayelərdə mənfəi təzyiq effekti barədə. Məruzədən sonra diskussiyalar başladıqda Robert Niqmatullin, Moskva Dövlət Universitetinin professoru, hidrodinamika üzrə görkəmli

alim (hal-hazırda Rusiya Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü), qəflətən yerindən sıçradı və çox aqressiv bir şəkildə alınmış effekti təkzib etməyə başladı. Arqumentləri də bu idi ki, bu effekt mövcud elmi paradigmalara ziddir və ümumiyyətlə, belə şey ola bilməz. Təxminən, 200 nəfərlik bir auditoriya qarşısında uzun müddət mübahisə etdik. Bu, cavan bir professorun nisbətən yaşlı həmkarı ilə kifayət qədər kəskin, barışmaz elmi dialoqu idi. Kompromis alınmadı və biz hər ikimiz öz mövqeyimizdə qaldıq...

Bir il keçdi... Bakıda anomal mayelərin mexanikası üzrə ümumittifaq konfransı keçirilir... Robert Nıqmatulin də Bakıya gəlib və iclasa o sədrlik edir. Mənsə konfrans-zalda ikinci sırada oturmuşam... Fasilə zamanı, Nıqmatulin prezidiumdan aşağı enir, mənə yaxınlaşır, əlini uzadır və ətrafdakıların eşidəcəyi bir səsle: – “Fuad Qasanoviç, siz haqlı imişsiniz. Biz təcrübədə yoxladıq, həqiqətən belə bir effekt var” - deyir...

Bu, səmimi bir etiraf idi... Ondan heç kəsın gözləmədiyi halda prof. Nıqmatulin niyə öz səhvini belə nümayişkarənə şəkildə etiraf etdi? Bunu yalnız o şəxsin böyüklüyü və alicənablığı ilə izah etmək olar...

Bax belə...

Sadəlik

Sadəlik nədir? Sözün kökünə baxaq. Sadə nə deməkdir? Sadə maddə, sadə anlayış, sadə insan...

Sadə maddə yalnız bir kimyəvi elementin atomlarından ibarət maddəyə deyilir. Məsələn, H₂. Hidrogen, atom quruluşuna görə ən sadə elementdir, lakin o, möhtəşəm maddi kainatın təxminən 90%-ni təşkil edir.

Maddi kainat fəvqəladə mürəkkəb bir aləmdir, lakin o, sadə maddələrdən təşkil olunub. Mürəkkəbi onu təşkil edən tərkib hissələri vasitəsilə ifadə etmək olar. Lakin sadəni xarakterizə edə biləcək hər hansı tərkib hissəsi yoxdur. Paradoksal səslənsə də, sadəni anlayıb dərk etmək, mürəkkəbi anlamaqdan daha çətinidir. Sadə, əslinə baxsan, mürəkkəbliyin ən yüksək təzahürüdür.

Elmlər sadə anlayışlar üzərində inşa edilmişdir – elektrik yükü, kütlə, qüvvə... Onlar idrak sərhədində olan ən sadə və eyni zamanda, ən fundamental anlayışlardır. Kimsə deyə bilərmə ki, elektrik yükü mahiyyətə nədir?! Lakin bununla belə, bu sadə parametrlər üzərində möhtəşəm elm sahəsi – elektromaqnetizm inşa edilmişdir.

Ağıllı, müdrik, nəcib insanlar, adətən, sadə (əsla bəsit yox!) olurlar. Lakin bu zahiri sadəliyin arxasında, dərk olunması çətin, mürəkkəblik gizlənir. Böyük şəxsiyyətlərin sadəliyi və təvazökarlığı onların zəngin daxili aləmlərinin ifadəsi olaraq, bəzən mübhəm, anlaşılmaz şəkildə təzahür edir. Böyük türk şairi Nazim Hikmətin həyatında baş vermiş qəribə bir əhvalat buna nümunə ola bilər...

Nazim Hikmət nəhəng şair və nə yazıq ki, kommunist əqidəli bir şəxs idi. Aşırı solçu yazılarına görə həyatının toplam 17 ilini həbsxana həyatı

yaşamışdı. Beynəlxalq ictimaiyyətin tələbi ilə həbsxanadan buraxıldıqdan sonra o, Türkiyəni gizli olaraq tərk edir və 1951-ci ildə SSRİ-yə gəlir. Tezliklə o, nümayəndə heyətinin tərkibində, Ümumdünya Sülh Şurasının Büro iclasında iştirak etmək üçün Stokholma göndərilir.

Ona məlumat verilmişdi ki, səfər zamanı, nəyəsə ehtiyacı olarsa, heyətin tərkibindəki, məxsusi xidmət göstərmək üçün gövvləndirilmiş yardımçıya müraciət edə bilər. Lakin onun, həmin şəxsin konkret kim olması barədə bilgisi yox idi. Heyət üzvlərini bir-bir nəzərdən keçirir, o adam aya, kim ola? Baxır ki, birisi var – arıq, davranışında bir qədər utancaq, iri, girdə eynəkli... Elə odur ki var... Nazim bəy tapşırıqlar verir həmin adama – mənimçün bunu elə, onu elə... O da canla-başla bütün tələbləri yerinə yetirir. Teatra bilet almaq lazımdır, sərgi və muzeylərin ünvanlarını müəyyən etmək lazımdır və i.ə. Problem yoxdur... Bu adam Nazim Hikmətin çox xoşuna gəlir, necə olsa, yaxşı xidmət göstərmişdi... Ayrılkən ona öz telefon nömrəsini də verir, həmin adamsa cavabında öz vizit kartını uzadır – “Bəstəkar Dmitri Şostakoviç”. Nazim Hikmət dəhşətə gəlir... Onun bütün tapşırıqlarını itaətlə, sözsüz yerinə yetirən, kuryer saydığı bu adam, pərəstişkarı olduğu dahi Şostakoviç imiş...

Bu, əlbəttə, dahilik və sadəliyin birgə təcəssümünün unikal bir təzahürü idi.

(Bundan əvvəlki yazıda 1 puankareni şərti olaraq, xeyirxahlığın maksimum qiyməti olaraq dəyərləndirmişdik. Eynilə, şostakoviç ölçü vahidi kimi götürülərsə, o zaman 1 şostakoviç sadəlik və təvazökarlığın maksimum həddini göstərmiş olar).

Beləliklə, o gündən Nazim Hikmət və Şostakoviçin dostluğu başladı. Onları yaxınlaşdıran bir cəhət də hər ikisinin dissident ruhlu şəxsiyyət olmaları idi. Şostakoviç ömrü boyu repressiya qorxusu altında yaşayıb yaratmışdır. Nazim Hikmət hələ Türkiyədə həbsxanada olarkən, radioda Şostakoviçin 7-ci sinfoniyasına qulaq asmış, əsərdəki faşizm və ümumiyyətlə, tiranlığa, totalitarizmə qarşı səslənən motivlərdən çox təsirlənmişdi. Nə yazıq ki, o, Rusiyada, xəyalında canlandırdığı, ideal kommunizm ideyalarının bərqərar olduğu bir ölkə ilə deyil, totalitar, repressiv, antidemokratik bir rejimlə qarşılaşmışdı. Bu, Nazim Hikmətin bir “romantik kommunist” kimi, arzularının iflası idi...

Sadə və sadə olduqları qədər də böyük şəxsiyyətlərlə həyatımda zaman-zaman rastlaşmışam...

1973-cü il idi. Namizədlik dissertasiyamın müdafiəsi ərəfəsindəydim. Dissertasiya üzrə aparıcı müəssisə kimi Latviyanın Fizika İnstitutu – olduqca mötəbər elmi-tədqiqat institutu seçilmişdi. İnstitutun direktoru akademik Yuri Ananyeviç Mixaylov maqnit hidrodinamikası üzrə dünyaca tanınmış məşhur alim idi.

Dissertasiyamın müdafiəsi may ayının 17-nə təyin edilmişdi və mən aprelin 27-də Riqaya uçdum. Məlum oldu ki, İnstitut Riqanın ətrafında, meşədə, təxminən, 10 km-lik məsafədə yerləşir və ora adi nəqliyyat işləmir. İşçilər xüsusi avtobuslarla şəhər işə gedir, axşamsa şəhərə dönürlər.

Müdafiəqabağı vaxt qrafikim çox gərgindi, sabahı gözləsəydim, bir gün itirəcəkdım. Qərara aldım ki, ayaqla gedim. Aprelin axırı olsa da, hava kifayət qədər soyuq idi. Yarı yolda güclü yağış başladı. Yol sıx meşənin içəriylə idi, ətrafda ins-cins görünmürdü. Sonra mənə İnstitutda dedilər ki, bəs, buralarda canavar sürüləri dolaşır və mənim ayaqla meşəiçi getməyim kifayət qədər təhlükəli imiş... Nə isə, əlimdə ağır çanta, dissertasiyaya aid çertyojlar, tamamilən islanmış, yorğun halda Fizika İnstitutuna yetişdim və... üz tutdum birbaşa akademik Mixaylovun qəbul otağına... O zaman heç fikirləşmədim ki, axı, bu Mixaylov sıradan bir adam deyil, öncədən razılaşdırılmadan, istədiyin vaxt onunla görüşə bilməzsən...

Lakin Yuri Ananyeviç məni dərhal qəbul etdi. Gülümsəyərək ayağa qalxdı, salamladı. Hündür boylu, 50-55 yaşlarında çox xoş, nəcib simalı bir şəxsdi. Mənimlə xeyli söhbət etdi, hal-əhval tutdu. Çox mehribanlıq göstərdi. Sanki məni çoxdan tanıyırmış kimi... Dostcasına... Dünya şöhrətli alim və gənc bir aspirant... Qarşımda institut direktoru, akademik deyil, həqiqi mənada kübar rus ziyalıları vardı və onun sadəliyi məni məftun etmişdi...

* * *

...Həyatımda sonralar da zaman-zaman belə sadə, kübar rus ziyalıları ilə rastlaşmışam. 1983-cü ildə Moskva Dövlət Univesitetinin professoru Dmitri Zarembo elmi əməkdaşlıq proqramı üzrə Bakıya gəlmişdi. Elmi çalışmalar əsnasında bizim ümumi mövzular üzrə də söhbətlərimiz oldu. O, qədim rus zadəgan nəslindən idi və aristokratlıq onun istər simasında, istərsə də xarakterində, davranışında, sadəliyində, demokratik dünyagörüşlərində aşkar şəkildə təzahür etməkdəydi.

Xatırlayıram, bir dəfə o, Sergey Kirovun Dağüstü Parkdakı nəhəng heykəlini göstərərək, "bu bolşevik banditi başınız üstə niyə ucaltmısınız?" - dedi. Bir dəfə də biz onunla şəhəri gəzməyə çıxmışdıq. Yolumuz Bakının əsas gəzinti məkanı olan, el arasında "Torqovı" - adlanan küçədən düşdü. Gəzinti əsnasında o, birdən narazı-narazı başını bulayaraq kinayəli şəkildə dedi: "Bir şey mənə təəccüblü gəlir... Mən bilərəm ki, sizin xalqınız dərin tarixi köklərə malikdir, sizin yüksək mədəniyyətiniz var, gözəl, məlahətli diliniz var. Lakin mən bayaqdan fikir verirəm, yanımızdan keçib gedən gənclərinizin çoxu rus dilində danışır. Mən Gürcüstanda da olmuşam. Orada belə deyil. Gürcülər öz dillərinə daha sayqılı yanaşırlar".

Mən onun eyhamını başa düşdüm... Qəribəydi... Bu rus professor rusdilli azərbaycanlıların olmasından heç məmnun olmamışdı... Budur, sadə, vəlikorus təkəbbürdən, şovinst təşəxxüsdən uzaq, həqiqi mənada demokratik ruhlu, əsl kübar rus ziyalısının siması... Təəssüf ki, indiki Rusiyada bu tip ziyalılar adları qırmızı kitaba yazılacaq qədər azdır... Mənim nəzərimdə iki, tamamilə fərqli Rusiya var – matros Jeleznyakin Rusiyası və İvan Buninin Rusiyası... Son yüz il bu iki Rusiyanın qarşıdurması dövrü olub və qarşıdurmada, nə yazıq ki, kübar Rusiya, demək olar ki, yox edilib...

Qayıdaq 1973-cü ilə, akademik Mixaylovun kabinetinə... Görüşümüz bir saatdan çox davam etdi. Birgə çay içdik. Sonda köməkçisini çağırırdı və

dissertasiyamın müzakirəsi üzrə seminarın ən yaxın zamanda təşkil edilməsi barədə göstəriş verdi.

Minnətdarlığımı bildirdim, sağollaşarkən, hansı mehmanxanada qaldığımı soruşdu. Biləndə ki, hələ yerləşməmişəm, “bizim burada bir yaxşı qonaq evimiz var, sizi orada yerləşdirək” - dedi. Sürücüsünə lazımı göstəriş verdi və biz qapıdan çıxarkən, birdən... “Yox, dayanın. Sizi özüm aparacam” - dedi. “İlahi, bu daha fazla oldu. Sadəlik... Daha bu qədər də yox... Bizlər buna alışmamışıq...” - deyə düşündüm.

Mənə qoşulub qonaq evinə gəldi, mənim üçün ən yaxşı otaqlardan birini seçdi, personala mənə qarşı diqqətli olmalarını tapşırırdı...

Seminarım uğurlu keçdi, lakin bir texniki problem yaranmışdı. Mənim ezamiyyətim aprelin 30-na qədər idi. Ancaq məlum oldu ki, seminarın protokolu və stenoqram, qarşıda bayram günləri gəldiyindən, ən tezi mayın 3-ü hazır ola bilər. Beləliklə, mən bayram günləri, mayın 1-i və 2-si Rıqada qalmalı idim. Bu, heç arzuolunan deyildi. Müdafiəyə çox az vaxt qalmışdı, mənimsə görülməli hələ çox işim vardı Bakıda... Nə etməli... Prorektorumuza teleqram vurdum və xahiş etdim ki, yaranmış vəziyyəti nəzərə alıb ezamiyyətim 3 gün uzadılsın.

Beləliklə, mayın 3-də lazımı sənədləri alıb Bakıya döndüm. Mayın 4-də səhər artıq işə çıxmışdım. İlk olaraq elmi işlər üzrə prorektor prof. Alxazov təcili olaraq məni yanına çağırırdı. Qəzəbli idi... Seminarın nəticələri barədə heç maraqlanmadı da... Qışqırırdı: – “Demək, məqsədyönlü olaraq sən bayram günlərini Rıqada keçirmək istəmişən. Buna görə cəzalanmalısən...”. Mənim, bir günahkar bəndə kimi, bəraət almaq cəhdlərim əbədi. Qulaq asmaq belə istəmirdi... Ömr verildi, mənə töhmət elan olundu və məvacibimdən 3 günün (bayram günləri də daxil!) pulu çıxıldı...

Bax belə...

P.S. Akademik Mixaylov da, prof. Alxazov da, hər ikisi indi dünyasını dəyişib. Allah sənə rəhmət eləsin, Yuri Ananyeviç...

ARDI VAR

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!
“AZƏRBAYCAN”
jurnalına abunə yazılışı davam edir.

Əlaqə nömrələri:

+ 99412 498-78-10

+ 99455 668-78-79

**Jurnalın bir nüsxəsinin qiyməti 2 manat,
 illik abunə qiyməti 24 manatdır.**

İNDEKS: 76300

♦ 2022 – ŞUŞA İLİ

Raqub KƏRİMOV

Qasım bəy Zakirin şair nəvəsi

XIX əsr Qarabağ ədəbi mühiti bir sıra parlaq və istedadlı şairlər yetirmişdir ki, onlardan biri də incə, lirik şeirlər müəllifi kimi tanınan Abdulla bəy Asidir. Abdulla Əli bəy oğlu Fuladov 1841-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuş, ilk təhsilini də həmin dövrdə Şuşada fəaliyyət göstərən mədrəsələrdən birində almışdır. Yüksək istedadı sayəsində qısa müddətdə ərəb, fars, rus və cığatay dillərini mükəmməl öyrənən Asi erkən yaşlarından şairliyə güclü maraq göstərmişdi. Təbii ki, onun uğur qazanmasında fitri istedadı ilə yanaşı, ana babası, dövrünün böyük şairi Qasım bəy Zakirin də (1784-1857) rolu olmuşdur. Xan ailəsinə yaxın olsa da, Abdulla bəyin həyatı ağır keçmiş, sonralar yazdığı kimi, “gecə-gündüz cigərinin qanını içmiş, Qarabağ şəhərində hasili yalnız dərdü qəm” olmuşdur (1, v.155a). Atasını tez itirən Abdulla iki qardaşı və bir bacısı ilə babası Zakirin himayəsində yaşamışdır. Onun atası Əli bəy əvvəllər həllac olmuş, sonralarsa Qarabağın sonuncu hakimi Mehdiqulu xan Cavanşirin rəğbətini qazanaraq, saraya gətirilmişdir. 1822-ci ildə xanlığın ləğv olunmasına etiraz əlaməti olaraq, Mehdiqulu xan ailəsi, qohumları və yaxın adamları ilə birlikdə kürəkəni Fətəli şah Qacarın (bacısı Ağabəyim ağanın əri) himayəsinə sığınaraq, Qaradağ mahalına köçmüş və 1827-ci ilə qədər orada yaşamışdır. İrandan vətənə döndükdən sonra Mehdiqulu xan nəcibliyi və sədaqətilə xan ailəsinin doğma üzvünə çevrilmiş Əli bəyin xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək, xanlığın bütün təsərrüfat işlərinə nəzarəti ona tapşırılmış, yaxın qohumu Qasım bəy Zakirin qızı Nənəş xanımı ona almışdı. Mehdiqulu xan Əli bəyə qəlbən bağlandığı və inandığı üçün atasının şərəfinə onun ilk övladının adını İbrahim qoymuşdur. Bu yaxınlıq xanın sağlığında ailəyə xoşbəxtlik gətirsə də, Mehdiqulu xanın ölümündən sonra (14 may 1845) onların fəlakətinə səbəb oldu. Xanın ölümü düşmənlərin intiqam alması üçün real şərait yaratdı. Uzun müddət xanla ədavətdə olan Şuşa şəhərinin qəza rəisi milliyyətçə erməni Konstantin Tarxan-Mauravov, Şuşa qazisi Mirzə Əbdülqasım və xanın qardaşı oğlu, taxta çıxmağa can atan, əmisi Mehdiqulu xanla hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan Cəfərqulu xan Əli bəyden intiqam almaq qərarına gəldilər.

Onların hər birinin Mehdiqulu xan və Zakirlə ədavətləri var idi. Qarabağda əvvəl polismeystr, sonra mahal rəisi vəzifəsində işləyən Tarxan Mauravov Zakirin qardaşı oğlanları Rüstəm və Behbudu haqsız yerə öldürmüş və Zakirin tutulmasında əsas rol oynamışdır. Bu düşmənçiliyin ibtidası da Zakirin Mehdiqulu xana və Əli bəyə yaxın olmasından başlayır. Sağlığında Mehdiqulu xandan çəkinərək məkrli niyyətini həyata keçirə bilməyən Tarxan Mauravov yaranmış vəziyyətdən məharətlə istifadə edərək, xanın intiqamını onun ən sadıq və yaxın adamı olan praporşik Əli bəy Fuladovdan almaqda da fəal iştirak etdi.

Cəfərqulu xanın Mehdiqulu xanla ədavətinin kökləri dərin idi. Hələ 1805-ci ildə İbrahim xan böyük oğlu Məhəmməd həsən ağanı özünə vəliəhd təyin etmiş və bu haqda bütün rəsmi dairələrə məlumat vermişdi. Lakin 1805-ci ildə, oğlu Məhəmməd həsən ağanın vərəmdən ölməsi vəziyyəti dəyişdi. İbrahim xan ikinci oğlu Mehdiqulu ağanı varis təyin etdi. Məhəmməd həsən ağanın böyük oğlu, yetkinlik yaşına (25-26 yaş) çatmış Cəfərqulu ağa varisliyin əmisinə verilməsini qanunsuz hesab edərək Mehdiqulu xana düşmən kəsildi və demək olar ki, bütün həyatı boyu onunla hakimiyyət uğrunda mübarizə apardı. Nəhayət, Mehdiqulu xanın ölümü istəyinə çatmaq üçün onun qəlbində yenidən ümid çırağı yandırdı. Cəfərqulu xan heç olmasa Mehdiqulu xanın var-dövlətinə sahib olmaq məqsədilə əmisi arvadı Bədrcahana elçi düşüb, onu özünə, qızı Natəvanı isə oğlu Hidayətə almaq istədiyini bildirdi. Lakin onun bu ümidi də puça çıxdı. Bu dəfə Cəfərqulu xan digər narazı qüvvələrlə birləşərək Xan ailəsinin ən sədaqətli adamı, Mehdiqulu xanın ölümündən sonra da ağasına sadıq qalaraq onun bütün təsərrüfatını göz bəbəyi kimi qoruyub, namusla idarə edən Əli bəydən intiqam almaq qərarına gəldi. Onun səfərbər etdiyi narazı qüvvələrdən biri Şuşa qazisi Əbülqasim idi. Görkəmli tədqiqatçı alim Kamran Məmmədov bu hadisəyə münasibət bildirərək yazır: "Mehdiqulu xan vəfat etdikdən sonra... onlar Mehdiqulu xana yaxın olan adamlardan, o cümlədən, Əli bəydən, Zakirdən qisas almağa və onları bir-bir "dənləməyə" başlayırlar... Mehdiqulu xan vəfat etdikdən sonra Əlibəy Fuladov da ailəsi ilə Ağdamdan Şuşaya köçür. Şuşa qazisi Mirzə Əbülqasim Cəfərqulu xanla birləşərək Əlibəyin Şuşaya köçməsi ilə yeni bir hiylə düzəldir və dolayısı yolla Zakirdən intiqam alırlar" (2, s.24).

Nəhayət, intiqam hissi hər üç məkrli düşməni birləşdirir və onlar öz istəklərinə nail olurlar. Bunun üçün Kərbəlayi Allahverdi adlı birisini öyrədib Əli bəyə şər atdırırlar. Guya Əli bəy üç şahidin yanında ondan 1200 түмән borc almış və qaytarmamışdır. Yalançı şahidlərin – Ağa Novruz, baqqal Hüseynəli və kar Cəfərin böhtanına haqq qazandırır və nəticədə Əli bəyin hamamı alınaraq Kərbəlayi Allahverdiyə verilir. Bu hadisədən bərk sarsılan Əli bəy haqsızlığa dözməyərək dünyasını dəyişir. Bununla da ailənin faciəli həyatı başlayır. Hadisələrin canlı şahidi olan və bu ədalətsiz dünyada əli heç yerə çatmayan Zakir təskinliyini həcv yazmaqda tapır. O, "Üsuli və şeyxi təriqət mollaların həcv" adlı şeirində baş alıb gedən qanunsuzluq, rüşvətxorluq və ədalətsizlikləri tənqid etməklə yanaşı, konkret olaraq kürəkəni Əli bəyin başına gətirilən müsibətləri və bu müsibətlərin əsas səbəbkarı olan ayrı-ayrı şəxsləri, dövrəni belə tənqid etmişdi:

***Bir içim çay ilə yüz şahidi-bidin tapılır,
Necə kim, Əli bəyin çıxdı göyə əfqani.***

***Cəfəri-kar ki, eşitməz, çalalar, zurna səsin,
Der imiş mən hamıdan yaxşı eşitdim ani.***

***Yeddi gündən sora bir şəxs Dizaqdan yetişib,
Qazi-yi-şəhr yazıbdır biri də filani.***

***Eşidiblər ki, olur şahidi-şia məqbul,
Bağlayıb uzun Hüseyinli dəri-dükkanı.***

***Həzrəti-qaziyə yanındakı Ağə Novruz,
Eyləyib hər biri bir tərz münasibxani.***

***Biri bəqqali-bədəfalü kələmbazü füzul,
Biri əhli-zələmə zadeyi-Şəkkərbani.***

***...Doğruluq qalmayıb əsla bu fəna aləmdə,
Sərnigun ola, görüm, beylə yaman dövrani* (3, s.434).**

Növbəti böhtan hədəfi ailəni himayəyə götürən Zakir olur. Zakir sanki hiss etmişdi ki, kürəkəni Əli bəy kimi onu da şərə salacaqlar:

***Hər kimin var isə həmmami edər qərzin əda,
Bari bizlər kimiye atmayalar böhtani.***

Onun şübhələri düz çıxdı; Zakirin oğlunu, qardaşı oğlunu tutdururlar, özünü isə ağır əzablara düşar edirlər. Düşmənlərin güclü olması Zakiri mübarizədən çəkəndirə bilmədi. O, yeganə silahı olan şeirin gücünə arxalanaraq, həcvlərilə düşmənlərini rusvayə-cahan etdi. Bütün bu hadisələrin şahidi olan balaca Abdulla çıxış yolu tapa bilməyib ədalətsizliklərin ağrısını üreyində çəkməklə kifayətləndi. Bəlkə də elə bunun nəticəsi idi ki, o, cəmi 34 il ömür sürdü.

Abdulla bəy Asinin həyatı haqqında dövrün mənbələri və sonrakı tədqiqat əsərlərində verilən məlumatlar üst-üstə düşür. Şairin doğum tarixi Mir Möhsün Nəvvabın "Təzkireyi-Nəvvab" əsərində, Firudin bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" kitabında, Salman Mümtazın verdiyi qısa məlumatda 1256-cı il (1841) kimi, vəfatı isə, Müctəhidzadənin "Riyazül-əşiqin" təzkirəsi də daxil olmaqla, bütün qaynaqlarda 1291-ci ilin şəban ayı (13 sentyabr 1874) kimi qeyd olunmuşdur (yalnız Salman Mümtaz şairin ölüm tarixini 1290-cı il kimi (1873) göstərmişdir).

Bu mənbələrin hər birində Abdulla bəy Asinin həyatı haqqında olduqca qısa məlumat verilir. Salman Mümtaz adı çəkilən digər müəlliflərdən fərqli olaraq, Abdulla bəyin naçalnik dəftərxanasında qeydiyyatçı və tərcüməçi işlədiyini də göstərmişdir. Həmin məlumat daha çox əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün onu olduğu kimi veririk: "Asinin adı Abdulla bəy, Azərin ortancıl qardaşıdır. Təvəllüd edib 1256-cı ilin zilhiccə ayının üçüncü günü, təlimi olub Şuşa şəhərində, ərəbi,

farsi, türki, rusi təlim alıb. Naçalnik dəftərxanasında registrator və tərcüməçi olub. Qərbernski sekretarlıq çini alıb. Vəfat edib 1290-cı ildə. Nəşi göndərilib Ətəbatı-Aliyata. Təbi-səri və səlimi var idi – Mümtaz” (4).

Bu qeydlərdən aydın olur ki, Asi dövlət idarəsində çalışmış, savadlı olduğu üçün katiblik rütbəsinə qədər ucalmışdır. Lakin onun cəsədinin Ətəbatı-Aliyə – (müqəddəs ziyarətgahlardan birinə) göndərilməsi məlumatı bizdə şübhə doğurur. Çünki əgər bu, həqiqətən də belə olsaydı, yəqin ki, digər mənbələr, xüsusilə də Nəvvab, Müctəhidzadə və Köçərli həmin məlumatı hökmən qeyd edərdilər. AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanılan bir fraqmentdə (4) Asinin 1836-cı ildə anadan olub 1871-ci ildə vəfat etməsi haqqında məlumat verilir. Ümumilikdə isə onun 36 il ömür sürdüyü qeyd olunur. Lakin bu göstərilənlər faktə əsaslanmır və bizim fikrimizcə, bu məlumat dəqiq deyil. Abdulla bəyin bir şair kimi formalaşmasında həm Zakirin, həm də böyük qardaşı Azərin rolu olduğu da qeyd olunur. “Türkcəsində Zakirin təsiri görüldüyü kibi, farscasında Azərin təsiri duyulur” (4).

Bu, bir danılmaz həqiqətdir ki, istər Abdulla bəyin, istərsə də onun iki qardaşı və bir bacısının şair olmasında bilavasitə babaları Qasım bəy Zakirin böyük rolu olmuşdur. Ancaq böyük qardaş Azərin Asiyə nə dərəcədə təsir etdiyini söyləmək bir qədər çətindir. Çünki bir şair kimi Asi ondan qat-qat qüdrətli və istedadlı olmuşdur.

Asi haqqında məlumat verən bütün mənbələr istisnasız olaraq onun şəxsiyyətinə ehtiramla yanaşmış, yüksək şairlik istedadına malik bir şəxs olduğunu iftixarla qeyd etmişlər. Tədqiqatçılar Abdulla bəyin təxəllüsünə ehtiyatla yanaşmış, dövrü üçün bir o qədər də məqbul hesab edilməyən bu təxəllüsün mənasını qismən yumşaltmağa çalışmışlar. “Asi” təxəllüsü xüsusilə XIX əsrdə geniş yayılmışdır. Bizə bu dövrdə Abdulla bəyin müasiri olmuş daha üç “Asi” təxəllüslü şair məlumdur və onların hər birinin əsərləri əlyazma şəklində Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanılır. Bunlar Asi Məhəmməd İsmayıl Buzovnalı (B-1473 (avtoqraf), Asi Mir ağa (B-576), Asi Molla İbrahim Səlyanidir (B-1495). Sözügedən “Asi”lərin hər biri son dərəcə dindar olmuş və yaradıcılıqlarında dini mövzulara, onun təbliğinə geniş yer vermiş, Abdulla bəydən fərqli olaraq, hər üçü din xadimi olmuşdur. Belə olan halda “Asi” sözünü “Allaha asi düşmək”, “inamsız”, “dinsiz” mənasında yozmaq yanlış olardı. Bununla belə, Abdulla bəyin “Asi” təxəllüsünü seçməsi tədqiqatçılar arasında müxtəlif cür yozulur. Bir qisim tədqiqatçılar bunu Abdulla bəyin şəraba qurşanması, dinə inanmaması, Allaha asi düşməsi ilə bağladıqları halda, digər qisim tədqiqatçılar bunu nisbətən yumşaq tərzdə dövrlə, zamanla barışa bilmədiyi üçün seçdiyini iddia edirlər. Bizim fikrimizcə, “Allaha asi düşmək”, “dinsizlik” müddələri əsassız və yanlışdır. Düzdür, Asinin şəraba meyil etməsi, onun meyə, şəraba aid şeirlər yazması faktdır, bunu F.Köçərli də qeyd edir: “Asi əleyhirrəhmə özü dəxi öz əməmindən razı deyildi. O, həmişə əhibbaları arasında özünün günahkar, xar və zəlil olmağını kəməli-nədamət və peşimançılıq ilə bəyan edirdi və tövbə, inabə yoluna üz çöndərməyə amadə idi və məsiyyət dəryasına qərq olmağından naşı “Asi” təxəllüsünü hali-şəninə ən münasibə bilib, onu intixab etmişdi” (5, s.109).

Lakin unutmaq olmaz ki, şair eyni zamanda dinə, islam ehkamına, tarixi dini şəxsiyyətlərə, xüsusilə də Kərbəla hadisəsinin iştirakçılarına, onların müsibətlərinə ürək yanğısı ilə yanaşmış və bu vəqələri əsl dindar müsəlman kimi qələmə almışdır. Bu da məlum həqiqətdir ki, Asi dinsiz bir şəxs olsaydı, yəqin ki, M.M.Nəvvab kimi Qarabağ ədəbi ictimaiyyətində tanınan, öz dini görüşləri ilə məşhur olan bir şəxs ona ehtiram bəsləməz və onun “din yolçusu sayıldığını” təzkirəsində yazmazdı. Və bu da inandırıcı olmazdı ki, təkcə qarabağlıların deyil, ümumilikdə XIX əsrin ikinci yarısında yaşayıb-yaratmış bütün poeziya həvəskarlarının, sözün əsl mənasında, sevimlisi olan bir şəxs özünə “dinsiz”, “imansız” ləqəbi seçsin. Eləcə də “Asi” sözünün daşdığı yalnız bir məna üzərində dayanıb qərar vermək də, fikrimizcə, düz olmazdı. Ərəb mənşəli bu söz əsasən iki mənada işlənir: 1) itaət etməyən, baş əyməyən, üsyankar; 2) günahkar, günah işlədən, çılgın. Bizim fikrimizcə, Abdulla bəy məhz özünü Alah qarşısında günahkar hesab etdiyi üçün sözün ikinci mənasına görə özünə “Asi” təxəllüsünü seçmişdir.

Abdulla bəy Asi təzadlarla dolu son dərəcə maraqlı bir həyat yolu keçmiş, ədəbi ictimaiyyətin dərin rəğbətini qazana bilmişdir. Təkcə Qarabağda deyil, Azərbaycanın digər regionlarında yaşayıb-yaradan ən görkəmli sənət adamları da ona dərin ehtiram bəsləmiş, qüdrətli qələm sahibi olduğunu döndöndə qeyd etmişlər. Asinin yüksək istedadından dövrün bütün mənbələrində qeyd verilir. Mir Möhsün Nəvvab onu “şux və incə zövqlü bir cavan” kimi təqdim edir, “Biçarənin ömrü vəfa etmədi, yoxsa ki, şairliyə lazım olan hər şey onda var idi”. “Müxtəsər, kəlamî-müəzzəmələyih bu sərdə Şuşa şəhərinin əhli-zövq və ərbabi-şövqündən əvvəlinci hesab olunmuşdur” (7, s.161) – Müctəhidzadə Asi ilə bağlı qeyd etmişdir. “Asinin təbi-şəriyyəsinin sədasi hər yere yayılıb, öz əsrində kəlam əhlinin sərəfrazı, şerü qəzəl deməkdə üdəbalar mümtazı olub, onun namü şöhrəti Şəki, Şirvan, Gəncə və Qazax mahalına yayılmışdır” (5, s.104).

Asi müasirləri ilə geniş yaradıcılıq əlaqəsi yarada bilmişdir. Asinin məşhur olmasının bir neçə səbəbi vardır: bunlardan birinci və ən başlıcası, onun gözəl şairlik istedadı; ikincisi, müqtədir şair Qasım bəy Zakirin nəvəsi; üçüncüsü isə, mahir həcv ustası kimi tanınması idi.

Asi irsinin ilk tədqiqatçısı Firidun bəy Köçərli Asinin qüdrətli şair olmasını faktlarla sübit etməyə çalışmışdır. Bunun üçün o, birinci növbədə, XIX əsrin ən böyük şairlərindən biri, “şairi-dövrən”, “ədibi-süxəndan” deyə müraciət etdiyi Seyid Əzim Şirvaninin Asiyə münasibətini əsas götürərək yazır: “Mərhum Asinin şöhrəti və hörməti xüsusən Şirvan şüəravü ürefası mabeynində intişar bulmuşdu. Belə ki, Hacı Seyid Əzim kimi müqtədir bir şairi-dövrən və ədibi-süxəndan Asini məliküş-şüəra məqamında tutub özünü ona nisbət bir kəmtərin qulam hesab edir. Necə ki, deyibdir:

***Nə Asi, ol ki, dəri-izzətində Seyyidi-zar,
Qulamı olmaq ilə sahibixtiyar olacaq...”*** (5, s.105).

F.Köçərli bütünlükdə “Beytüs-Səfa” ədəbi məclisinin aparıcı üzvləri – Qafil, Rağib, Bixud, Salik, Səfa, Zövi, Zühurinin də Asini kamil bir şair kimi qəbul etdiklərini ikinci bir fakt kimi qələmə alır. Tədqiqatçı qeyd edir ki, onlar Füzulinin məşhur:

***Təriqi-fəqr tutsam, təb tabe, nəfs ram olmaz –
Qına qılsam tələb, əsbabi-cəmiyyət təmam olmaz***

– mətləli qəzəlinə yazmış olduqları nəzirlərdən hansının daha məqbul olduğunu müəyyənləşdirmək üçün həmin şeirləri Asiyə göndərüb "...ol qəzəllərin bir-birindən əla pabəst olmağın tərtibən imtiyaz edib, elam buyuralar ki, ta bu qəzəllərin hansı hansından əla olduğu məlum və müşəxxəs ola". Həmin məktuba "Məclisi-xamuşan"ın bütün üzvləri münasibət bildirsələr də, onun birbaşa "səramədi-dövrən və qibleyi-ürfən Abdulla bəy Asiyə" ünvanlanması, əlbəttə, böyük hadisə idi.

Asi poeziyasının vurğunu olan Firudin bəy Köçərli bir sıra məqamlarda onu Nəvai, Zakir səviyyəsinə ucaldır və hətta bəzən onlardan da yüksək tuturdu: "...Cığatay lisanını (Asi – R.K.) bir dərəcədə öyrənmişdir ki, o dildə gözəl qəzəllər yazıbdır ki, onlardan bəzi Nəvainin kəlamına bərabər ola bilər" (5, s.104). Yaxud: "Təbi-şəriyyəsinə gəldikdə, demək olar ki, cəddi-büzürgvari Qasım bəy Zakirin təbinə bərabər onun təbi vardır və lakin Asinin təbi Zakirinkindən xeyli səri və yeyin idi" (5, s.104). Bununla kifayətlənməyən F.Köçərli onu Füzuli səviyyəsinə ucaltmaqdan da çəkinməmişdir. O, Asinin Şirvan şairlərinə cavab olaraq elə həmin bəhr və qafiyədə yazdığı qəzəli qiymətləndirərkən yazırdı: "Abdulla bəyin bu kəlamı-xoşməali həm mənən və həm fəsahtəcə cəmi-müasirinin əsərlərindən mümtaz olub, bəlkə Füzuli əleyhirrəhmənin qəzəlindən dəxi bir az artıq ola" (5, s.107). Gətirilən nümunələrdən açıq-aşkar hiss olunur ki, F.Köçərli Asini bəzi məqamlarda özü də fərqi varmadan olduğundan daha yüksək mərtəbəyə ucaltmağa çalışmışdır. Bu, bir həqiqətdir ki, nə Asi, nə müasirləri və nə də Füzulidən sonra yaşayıb-yaratmış "bir qəzəli yüzrlərlə şairlər üçün ilham mənbəyi olan Füzuli" (Cəfər Cabbarlı) səviyyəsinə çatacaq ikinci bir sənətkar olmamış və yəqin ki, olmayacaqdır da. Təbii ki, Köçərlinin Asi haqqındakı fikri subyektiv xarakter daşıdığı üçün ümumi rəy kimi qəbul edilə bilməz. Lakin onun "şux və incə zövqlü bir cavan", "Şuşa şəhərinin əhli-zövq və ərbabi-şövqündən əvvəlinci hesab olunduğu", "öz əsrində kəlam əhlinin sərəfrazı, şerü qəzəl deməkdə üdəbalar mümtazı" olduğu da danılmazdır.

Ədəbiyyat:

1. AMEA ƏYİ. Cümg. B-132/1750. B-236/1854.
2. Məmmədov K. *Qasım bəy Zakir. B.*, 1957.
3. *Qasım bəy Zakir. Seçilmiş əsərləri. B.*, 1964
4. AMEA ƏYİ. Fr. 831/7979.
5. Köçərli F. *Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, II c. B.*, 1981.
6. Mir Möhsün Nəvvab. *Təzkireyi-Nəvvab. B.*, 1998.
7. Müctəhidzadə M. *Riyazül-əşiqin. B.*, 1995

Asi poeziyasından örnəklər:**MÜXƏMMƏS BƏHRİ-TƏVİL**

Ey zülməti-zülf içrə yüzün mehri-münəvvər,
Vey bağı-rəşadətdə qədi sərv-i-sənubər,
Məqbul yaratmış səni ol xaliqu-əkbər,
Vermiş sənə zinət Məşşateyi-qüdrət,
Yox sən kimi löbət, Bu nazü nəzakət,
Bu lütfü lətafət, Bu qəddü bu qamət,
Həm hüsnü mələhət, Ey ayeyi-rəhmət,
Yox kimsədə əsla, Ey dilbəri-ziba,
Olmaz sənə həmta Şirinü Züleyxa.
Layiqdi ki, Yusif ola sən sərvərə çakər,
Ey qaməti ər-ər, dodağı qəndi-mükərrər.

Ruyin çəmən-i-hüsndə ta qaldıdı beydəğ,
Gül urdu müqəibldə mægər lafi-ənəlhəqq,
Gülbün qurubən dar onu asdı müəlləq,
Kim batma vəbalə, Düşmə bu xiyalə,
Olmaz gülü lalə Həmta o cəmalə,
Xurşid misalə, Ol arizi-alə,
Bu çeşmi-qəzalə, Bu xəttü bu xalə.
Bilməm o nə gisu, Nə silsileyi-mu
Nə nərgisi-cadu Kim, canın alıb bu.
Əbru, necə əbru kim, olub bir-birə mülhəq,
Qan tökməyə amadə edib tiği-düpeykər.

Sən simbədən, zülfü rəsən, qönçədəhənsən,
Aşubi-zəman, sərv-i-çəmən, babi-fitənsən.
Sən sibzəgən, ruysəmən, vəchi-həsənsən,
Ey ruhi-rəvanım, Qarətgəri-canım.
Ey qönçədəhanım, Əbrusi kəmanım.
Ey muymiyanım, Qılmanü cinanım,
Vey tutizəbanım, Məhmudi-zəmanım,
Şəmsü qəmər üzlüm, Hər ləhcəsi duzlum,
Tutu kimi sözlüm, Süzgün ala gözlüm,
Ahuyi-Xütən, sərv-i-çəmən, dürri-Ədənsən,
Çatmaz ləbinə abi-bəqa, çeşmeyi-Kövsər.

QƏZƏLLƏR

Ülfət xətdə şiveyi-çəşmi-siyahılən,
Min ev yıxar baxanda bir oğrun nigahılən.

Çahi-zənəxdə könlüm arar genə hüsnün,
Yusif həvası ilə dutub üns çahılən.

Olmuş siyahpuş könül sanki istəyir
Ülfət tuta bu rəng ilə ol zülf-siyahılən.

Tiği-kəc ilə döndərəsən taği-əbruyuna,
Mehrabə səcdə eyləyəni iltibahılən.

Etmə xiyali-busə yüzindən, könül, sağın,
Mirati-zat zəng dutar dudi-ahılən.

Yol bul zərad qat cəmalə o mahdan,
Yetmiş Xəlil qürbə, könül, mehrü mahılən.

Asi xəyal edir ki, yetə xaki-payına
Qürbi-gədə məhaldır hərçənd şahılən.

MÜXƏMMƏS

Olmuşam mədhuşi-zülf-şəbistanın sənin.
Ağlını başdan alıbdır çəşmi-məstanın sənin.
Yandırır canım dəmadəm eşqi-suzanın sənin.
Əqlimi sərdən aparmış iddiayi-divanın sənin,
İstərəm canım ola hər gündə qurbanın sənin.

Qaşdının miqraztək qət eylər ömrüm caməsin,
Hüsn evin gər görsə zahid parələr əmmaməsin,
Ağ yüzündə sormuşam mən xali-filfildanəsin,
Yandı canım, ey gözəl, ver ləblərin peymanəsin,
Sərvpərvər degil bağına çahi-zənəxdanın sənin.

Hər xədəngi-navəkin bir süzən olmuş canıma,
Bağrımı dəldi, yetişdi dinimə, imanıma,

Sinəmə çarpaz çalar, işlər tənə-üryanıma,
Padişahım, sən bu gündə bir yetiş divanıma,
Əmr qıl, öldür bəni, minnəti fərmanın sən.

Riştəyi-canım qılarsan bu xəyanətdən güzər,
Sərməsti-ləli-ləbin eylər səri-xəyyatı təzər,
Eşq nuşın gərm eylə, çək canıma sərbəsər,
Qıl tamaşa, dudi-ahımdan gəl eylə bir həzər,
Təxtəyi-sinəm olub qarşıda puşxanın sən.

Çun adın Qaffardır, sən keç günahımdan mənim,
İstərəm vüslət şərabin padişahımdan mənim,
Od düşər, atəş yanar bu suzi-ahımdan mənim,
Olmuşam bizar Asiyi-rusiyahımdan mənim
Kafər isə qıl məhəbbət olsa mehmanın sən.

MÜƏŞŞƏR TƏRCİBƏND

Ey qamu xublara şah Sona,
Bürce-hüsn içrə yüzü mah Sona,
Dilrüba dilbərü dilxah Sona,
Sərvi-simintənü, gümrah Sona,
Şahi-zişövkətü zicah Sona,
Götürərmə bunu Allah, Sona?
Gecə-gündüz, gəhü bigah, Sona,
Söylüyüm ah Sona, ah Sona,
Olma məndən belə ikrah, Sona.
Soruş əhvalımı gah-gah, Sona.

Banəmək, xoşəmədrək, simbilək,
Gülrüxək, mehri-fələk. nəslə-mələk.
Dilbərək, ləbşəkərək, xubtərək,
Məhvəşək, Yusifi-gülpirəhənək,
Şəkərək ləblərinə dil tutək,
Yoxdu şəkkim, olu xublarda kələk.
Leyk rəhm et mənə kim, yox məntək
Binəva, könlü sınıq, xəstədilək.
Olma məndən belə ikrah, Sona,
Soruş əhvalımı gah-gah, Sona.

Gün qara çeşminə nərgis olub ağ,
Səralıb çeşmi gətirmiş simlağ.

Olsun, ey çeşmi-siyah, sımınsağ,
Hər yaman çeşm bu çeşmindən irağ,
O qara çatma qaşın hüsndə tağ
Taği-Mehrab ona tay olmağı şağ.
Firqətin taqətimi eylədi tağ.
Qoyma kim, munca çəkim rənci-fərağ,
Olma məndən belə ikrah, Sona.
Soruş əhvalımı gəh-gah, Sona.

Ey büti-sərvqədü gülpeykər,
Qalmışam vəsfi-rüxündə müztər.
Valehəm, bilməzəm, ey zərəfsər,
Zülf dövrü-rüxun almış yeksər,
Şahi-Çin Rumə çəkib ya ləşkər,
Halə içrə görünür yoxsa qəmər.
Gözlərin şərhidi, ya zağbəsar,
Qabi-qövseyin qaşın tiği-düsər,
Olma məndən belə ikrah, Sona,
Soruş əhvalımı gah-gah, Sona.

Bir tərəf gərdişi-dövrən birəhm,
Bir tərəf möhnəti-hicran birəhm,
Həm rəqibi-səgi-nadan birəhm.
Tirədil, zülf-pərişan birəhm,
Fitneyi-nərgisi-fəttan birəhm,
Hər baxanda alı yüz can, birəhm.
Barı sən olma müsəlman birəhm.
Könlümü etməgilən qan birəhm,
Olma məndən belə ikrah, Sona,
Soruş əhvalımı gah-gah, Sona.

Qəddin, ey simbərü azadə,
Tən edir tubayə, həm şümşadə.
Sənsən, ey hurliqa, dünyadə
Nazənin qızlar ara şəhzadə.
Ey güləndamü zərifi sadə,
Gah-gah aşiqini sal yadə.
Asiyi-xəstədili-üftadə,
Hicr əlindən sənə gəlmiş dadə.
Olma məndən belə ikrah, Sona,
Soruş əhvalımı gah-gah, Sona.

◆ Yeni tərcümələr

Viktor YEROFEYEV

ESSELƏR

Viktor Vladimiroviç Yeropfev (1947) – tanınmış rus nasiri və ədəbiyyatşünası... Mədəniyyətlə bağlı televerilişlərin aparıcısı...

1979-cu ildə andeqraund ədəbiyyatının “Metropol” adlı almanaxını qeyri-rəsmi çap edib yaydığına görə SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvlüyündən çıxarılıb və 1988-ci ilə kimi ölkə ərazisində əsərlərinin çapı qadağan edilib.

1990-cı ildə işıq üzü görən “Rus gözəli” romanı 20-dən çox dilə çevrilib və V.Yeropfevə şöhrət qazandırılıb.

V.V.Nabokov adına ədəbi mükafata (1992), Fransa hökumətinin İncəsənət və Ədəbiyyat (2006) və Fəxri Legion ordenlərinə (2013) layiq görülüb.

“Axmaqla yaşanan ömür” (1980), “Məhsər” (1996), “Kişilər” (1997), “Həyatın beş çayı” (1998), “Rus ruhunun ensiklopediyası” (1999), “X Tanrı. Sevgi hekayətləri” (2001), “Labirint 2” (2002), “Nəcib Stalin” (2004), “Şeytanın yaydığı işıq” (2008), “Akimudalar” (2012) və “Çəhrayı siçovul” (2017) adlı kitabları oxucular tərəfindən maraqla qarşılanıb.

İntiharın girovuna çevrilən Mayakovski

Yəqin indi Vladimir Mayakovski XX əsrdə yaşamışlar arasında ən ölü şairdir. Çünki artıq o, nə oxuculara lazımdır, nə də ki iqtidara. Heç indiki şairlər nəslinə də lazım deyil. Cavan yazarlar arasında Mayakovski barədə

danışmaq arzuolunmazdır, çünki o, əsl zövqsüzlük örnəyidir. Mərkəzində şairin əzəmətli heykəlinin ucaldıldığı meydana da artıq öz tarixi adı qaytarılıbdır: o, “Triumfal” adlanır. Təkcə metro stansiyası onun adını daşıyır.

Bütün bu məqamları onun cəzalandırılması kimi də dəyərləndirmək olar. Ancaq nədən ötrü axı?

Əgər uca Yaradan liberal xislət sahibi olsaydı, bu cəza şeir sənətinin mahiyyətini ələ saldıqı üçün məhz onun özünə kəsilməliydi. Axı Mayakovski öz istedadını sözün əsl mənasında zorlamağa qıymışdı, onu kommunizm quruculuğu işinə qurban verməklə, bundan görünməmiş dərəcədə həzz almışdı. Şairin ortaya qoyduğu poeziya məhsulunun onda doqquzu (9/10-u) ömrünün sonuncu gününə qədər məşğul olduğu təbliğat və təşviqat işinin sırf qafiyələnmiş dərslisi idi.

Sovet dövründə yazdığı şeirlərdə o, tamamilə amansız bir vampir və konformist qiyafəsində qarşımızda canlanır: yenilmiş sinfi düşməne qarşı zorakılığı tərənnüm edir, hədd-hüddud tanımayan Sovet senzurasına mədhiyyələr qoşur, xaricdə çap olunduqlarına görə Pilnyakı və Zamyatini gözümçixdıya salır, işsiz rus mühacirlərinə maddi dəstək verdiyinə görə müğənni Şalyapinin xalq artisti adından məhrum olunmasını tələb edir, xaricdən vətənə dönməsini durmadan ertələyən Qorkini istehza atəşinə tutur, Stalinin repressiyalarını alqışlayır, tamamilə məhv olmaq ərəfəsindəki Pravoslav kilsəsinə nifrət kampaniyası aparır, QPU rəhbərini özlərinə örnək seçməyi isə gənc nəsle məsləhət görürdü.

1929-cu ildə yazdığı və dərsliklərə salındığı üçün onilliklər boyu Sovet məktəblilərinin əzbərləməyə məcbur olduğu “Yoldaş Leninlə söhbət” adlı məşhur şeirdə Mayakovskinin əslində terrorun sisteməlik şəkildə və bütün ölkə boyu tətbiqinə çağırışları yer alırdı.

Hər dəfə partiya taktiki səbəblər ucbatından əhəlinin fərqli ruhda və xüsusi amansızlıqla tərbiyələnməsinə fasilə verəndə (məsələn, NEP (Yeni İqtisadi Siyasət (YİS) – A.Y.) bu şair həm təlaşa, həm də içinə qapılırmış, bir müddətə də olsa, özünü yığışdırırmış, qaniçənlik təkrar qızıışanda isə onun könlü yenidən açılırmış, təbii bulaq kimi çağlayırmış. Onun xarici səfərlər zamanı qələmə aldığı şeirlər sonrakı nəsilləri təmsil edəcək Sovet şairləri üçün Qərb ölkələrinə, oradakı hər cür mədəni və siyasi dəyərlərə bəslənən nifrətin aşkar ifadəsi üçün şablona çevrilmişdi.

Əgər indi bütün o əsərləri diqqətlə oxuyacaq olsaq, ilk növbədə, biz onlardakı saf hiddətə heyrtlənərik, həm də bu nifrətin mənbəyini onun partiyanın yeritdiyi xəttə uyğun şəkildə əyilib-burulan siyasi görüşlərində deyil, bir insan kimi xarakterinin dərinliklərində tapırıq.

Yəqin ömrünün son illərində onun bunca qanasusamışlığa bəslədiyi şəxsi maraq həmin repressiyaları həyata keçirən bürokratik aparatı da çıxılmaz vəziyyətə salırmış, çünki həmin qurum bu cür çılgın, şübhəli çağırışlara, dəstəyə hər hansı ehtiyac-filan duymurdu, həm də bu cür cəhdlər özbaşına yüksəldiyindən, xaric səslənirdi. Stalindən sonrakı dövrü təmsil edən ziyalılar: “Görəsən Mayakovski özü 1935-38-ci illərin repressiyasından sağ-salamat çıxardı mı?” sualını bu şairin özünə yox,

Stalinə sadıq dövlət xadimlərinə verməli idilər, çünki o şəraitdə məhz belələri təşəbbüsü ələ alar, tərəddüdün ilkin nişanələri hələ görünməmiş işlərinə yaramayacaq Mayakovskini əlüstü qətlə yetirərdilər.

1930-cu ildə Mayakovskinin intiharı tarixin gedişatı baxımından tamamilə məntiqli sayıla bilərdi, çünki torpaq onun ayaqları altından qaçmışdı. Bütün varlığını partiya işi uğrunda fəda edən bu adam faydasız göründüyü üçün zəhmət ölmüşdü. Açdığı o son atəşlə şair inqilabdakı romantizm dövrünün məhz bitdiyini xəbər vermişdi, öz canına qıyması ilə partiyaya daha bir qiymətli xidmət göstərmiş, özünü aradan götürmək əziyyətindən rejimi xilas eləmişdi. Bunun mükafatı olaraq, Stalin onu “Sovet epoxasının ən dəyərli və sonsuz istedadı malik şairi” adlandırmışdı.

Ancaq Mayakovski ilə bağlı məqamlar bəsit də deyildir. Onun xilqəti son dərəcə kövrək və qırılğan bir maddədən yoğrulmuşdu deyə, carçısı olduğu tribün poeziyaya bir elə də uymurdu. “Səsim yetdikcə” adlı poemasında şair artıq kommunizm cəmiyyətində yaşayacaq gələcək nəsillərə müraciətlə, həm də tamamilə şit bir şəkildə bildirirdi ki, yaşadığı zamanə ona “daşlaşmış nəcisi” xatırladır. Bunun ardınca isə şikayətlənirdi ki, apardığı təbliğat-təşviqat işindən əməlli-başlı bezib. RAPP (Rusiya Proletar Yazarlar Assosiasiyası (RPYA) – A.Y.) üzvləri bu etirafı ətraflı araşdırmaqla, belə bir nəticəyə gəlmişdilər: Mayakovski, görünür, elə həmişə, yəni əvvəldən-axıracan “içi çürük”, səbatsız biri imiş.

O, Rusiya imperiyasının tərkibindəki Gürcüstanın ucqar bir guşəsində doğulmuşdu, atası dünyadan erkən köçdüyündən, bəxtinə yazılan yetimlik həyatının ağır məşəqqətlərindən söz açmağı heç sevməzmiş. İnqilabi hərəkətdə də erkən qoşulubmuş, hətta buna görə bir ara zindanda da yatmışdı. Ən əsas məqam isə o idi ki, bu adamın təhsili yarımçıq qalmışdı, bir məktəb bitirmədiyi üçün qalan ömrü boyu yarımçıq təhsil kompleksindən əziyyət çəkibmiş, bu səbəbdən də mədəniyyəti təkcə “yasaqlar sistemi” kimi yox, həm də özü üçün aşkar təhlükə mənbəyi kimi görməyə məcbur idi. Yeri gəlmişkən, XX yüzilin ikinci onilliyində avanqardizm cərəyanının Rusiyada geniş yayılması Mayakovskinin bu mədəni səviyyəsini ört-basdır etməyə yardımçı olmuşdu.

Mayakovski sırf Tanrının lütfü, inayəti sayəsində şair doğulmuşdu. Sonradan aralarında siyasi qarşıdurmalar yaranmasına rəğmən, bütün müasirləri, hətta Axmatova, Pasternak, Svetayeva da onu anadangəlmə istedad hesab edirdilər. Öz ədəbi fəaliyyətinə o, şəirdə yenilikçi və qiyamçı kimi başladı, Xlebnikovdan futurizm (gələcəkçilik – A.Y.) ideyalarını mənimsəməklə, burjuaziya mədəniyyətini alt-üst edəcək biri kimi meydana atıldı. Sarı köynəyi ilə estrada səhnələrinə çıxan şair nəinki rus estrada poeziyasının əsasını qoydu, üstəlik, min bir əziyyət bahasına özünə sözlərdən şöhrət çələngi də hördü.

22 yaşında yazdığı “Şalvarlı bulud” adlı eklektik, son dərəcə qarışıq mövqeli poemasında Mayakovski müqəddəs sayılan bütün ictimai təsisatları – dini, ailəni, əxlaqı, mədəniyyəti – lənətlədiyi üçün qalmaqallı şöhrət qazanmışdı: bunun başlıca səbəbi isə onun formal qafiyələrdən, kəsintili ritmdən, neologizm və hiperbolalardan gen-bol

yararlanması idi. Hər şeyə “yox” deməyə can atsa da, eyni zamanda, nə insanı qeyd-şərtsiz dara çəkməyindən qalırdı, nə də onu heyranlıqla tərənnüm etməyindən. Bundan əlavə, sevgi aləmindəki keşməkeşlərdən söz açarkən özünü sadıq, amma çarəsiz bir aşiq kimi göstərirdi. O, rus poeziyasında epataj xarakterli ən yaddaqalan misranın da müəllifidir: “Uşaqların necə can verdiyini görməyə bayılıram”: bu misranı isə ona təkcə rus tənqidi deyil, hətta Sovet dissidentləri də bağışlamayıblar.

Sovet hakimiyyətinin son illərində şair və esseist Yuri Karabçiyevski özünün “Mayakovskinin dirilməsi” kitabında şairin siyasi konformizmini (təəssübkeşliyini, tərəfdarlığını – A.Y.) ifşa edərək bildirirdi ki, Mayakovski özünüifadə poeziyasının xüsusi bir növünü yaradıbmış, həm də bu üslub onun ideya baxımından davamçıları tərəfindən özbaşınalıq, özünütədiq poeziyası kimi təqdim edilirmiş, hətta kitab müəllifi İosif Brodskini də bunların sırasına aid edirdi. Müəyyən mənada Karabçiyevski haqlı idi, çünki 1970-90-cı illərdə rus neoavanqardçıları Mayakovskinin erkən dövr yaradıcılığına aid bəzi ədəbi fəndlərdən yararlansalar da, özlərinin onunla yaxından-uzaqdan hər hansı əlaqələrinin olma ehtimalını hər vəchlə danırdılar. Bu fəndlərin cərgəsinə epataj, ötkəmlik oyunu, qara yumor və ən nəhayət, mədəniyyətə nifrətlə yanaşmaq daxil idi. Moskva konseptualizminə xas davranış tərzı və heppeninglərin üslubıyyatı bir mənada Mayakovskinin erkən dövr yaradıcılığını xatırladırdı. Ancaq şairin formal imicini mənimşəyən konseptualistlər onun daxili məğzi ilə bağlı məqamları bir kənara atmağı uyğun görüblər, çünki mədəni səviyyə baxımından öz sələflərindən yetkin və zövqlü idilər.

Mayakovski cavan yaşlarından intihar ideyasının hipnotik təsirinə qapılıbmış. Onun hələ 1915-ci ildə qələmə aldığı və sevgidən bəhs edən “Bel sütunu kimi fleyta” poemasında belə bir haşiyə var: “Getdikcə daha çox düşünürəm, öz sonuma bir güllə ilə nöqtə qoysam, pis olmaz ki, görəsən?”. İçindəki nihilist qiyam enerjisi də bu ideyaya dirənmək əvəzinə, onu daha da körükləyirdi. Bu səbəbdən şairin ətrafındakı hər şeyə sabit və pozitiv bir yanaşma formalaşdırması vacib idi, əslində bu həyatda özü üçün bir məşğuliyyət tapmaq cəhdi idi ki, bəlkə bunun sayəsində öz “yırtıcı qüسسə”sindən qurtulaydı. Bu hiss barədə Mayakovski hələ 1918-ci ildə yazdığı açıq-saçıq şeirində “Atlara müsbət münasibət”də söz açmışdı. İçində yığılıb-qalan bütün o “yox”ları “hə”lərə çevirməkdən ötrü inqilab bu şairə görünməmiş fərsətlər yaratdı. Beləcə, Mayakovskinin ölumdən, bir də adətən əndirəbadi, isterik sevgi macəralarında öz təzahürünü tapan insani zəifliklərindən vaxtaşırı yayınmaları üçün (inqilab) + (estrada qazanılan şöhrət) əsl çarəyə döndü.

O, öz ölümünü inqilabın düşməni saydığı ağqvardiyaçılara, keşislərə və qolçomaqlara bir töhfə misalı vermişdi. Onun sadizm həddinə qədər varan poetik cəlladlığındakı çılgınlıq da məhz bundan qaynaqlanırdı. Sırf yaşasın deyə, o, “öz nəğməsinin qırtlağına çökmüşdü”, onun qiyamçı, inqilabi çalara malik poetik bir haraya ehtiyacı vardı, ancaq intiharın daimi girovuna çevrildiyi üçün çığır-bağır salsa da, öz ölümünün çağırışını boğa bilmirdi, hər cəhddə onu sadəcə ertələyirdi. Həm də şeirlərinin çoxundan fərqli

olaraq, ölümə apardığı gərgin mübarizədə Mayakovski misilsiz şairlik sərgiləyirdi. Amma hər şey onunla nəticələndi ki, axırda ölü şairə çevrildi.

Ancaq bu da son sayılmaz. Yaxın gələcəkdə Mayakovski təkrar dəbə minəcək, görünür, Qərbin, bizlərdən fərqli olaraq, ona daha dərin rəğbətlə yanaşması da təsadüfi deyil. Ətrafımızı bürüyən rus kapitalizmi özünün bütün nemətləri ilə yanaşı, yeni, amma yenə də sarı köynəkli, ölüm qorxusuyla yaşasa da, “Alın ha!”nın yeni versiyasını yazacaq “köntöy bir hun”u doğmağa hazırlaşır.

İki fərqli Mixail

Bulqakov ilə Lermontov – rus ədəbiyyatının iki fərqli qütbüdür. Onların doğum və ölüm tarixlərindəki təsadüfi bənzərlik də insanı tamamilə qərribə, adilikdən uzaq fikirlərə sövq eləyə bilər.

Qərribəsi budur ki, yaradıcılığı boyu Bulqakov dilinə rejim əleyhinə heç bir söz gətirməyib. Onun yaradıcılığı – uşaqlar, böyüklər, millətçilər, kosmopolitlər, ağıllılar, sarsaqlar üçün dürüstlüyün katexizisi (xristian dininin hökmlərinə aid sual-cavab şəklində hazırlanan kitabça – A.Y.) sayıla bilər. Bulqakov irsi – universaldır, məlhəm kimi hər dərdə dəvadır.

Necə yeni, onda “rejimə zidd bir fikir yoxdur”? Bəyəm Bulqakovun bütün ədəbi irsi başdan-ayağa rejimə zidd fikirlərdən yoğrulmayıb? Bulqakov – özünün bütün yaradıcılığını qaba ictimai sistemin satirayla qamçılanmasına həsr etmiş görkəmli antisovet yazıçıdır. Yeri gəlmişkən, bu xüsusiyyət ona necə yaşamağımızdan da asılıdır. Əgər quruluşun özü cinayətkardırsa (bu mövzu hamını bezdirib artıq), Bulqakov müqəddəs də sayıla bilər. Bunda rejimə zidd nə var axı?!

Sovet hakimiyyətinə qarşı yönələn kinayələrinə Bulqakov özünün bütün istedadını səfərbər edib. Onun gününü qara edərkən isə Sovet hökuməti həm özünün bütün köntöylüyünü ortaya qoyub, həm də bu zaman hər hansı davamlılıq sərgiləməyib. Əgər Stalinin özü “Turbinlər ailəsinin həyatı” pyesinin tamaşalarına baxmağa tələsirmişsə, onda hansı qaragünlükdən söhbət gedə bilər?! Axı bu əsər aşkar şəkildə Ağ qvardiyadan bəhs edir! Bəs onda böyük rəhbər niyə tamaşalara tələsirmiş? Bəlkə Bulqakovun səmimiyyəti imiş Stalinə xoş gələn? Görünür, iki dürüst insanın görüşü imiş bu. Ən azından telefonla. Axı rəhbər özünü dürüst bir insan sayırdı, bütün ölkənin kommunizm quruluşunda firavan həyatını arzulayırdı... Hə, əgər durum belə imişsə, bəs onda niyə teatra qaçmış?

Stalinin romantik gəncliyi barədə Bulqakovun qələmə aldığı “Batum” pyesinin Sovet hökuməti tərəfindən bəyənilməməsi faktı şəxsən mənim ürəyimcədir. Bununla ona deyiblər: “Öz yerini bil. Madam dürüst olmaq istəyirdin, onda canını sıxsalar belə, axıra qədər o cür qal”. Həmin pyes yaşaqlanıbmış. Bunu etməsəydilər, nələrlə olacağını düşünmək adama qorxunc gəlir. Əlləri dəfələrlə xalqın qanına bulaşan hökumət Bulqakovun yazıçı adının təmiz qalmasına bir vəsilə olubmuş.

Onun bioqrafiyası kimi, yaradıcılığı da artıq formalaşmışdı. Odur ki, Sovet hakimiyyətini istədiyi qədər lağa qoya bilərdi. Bu xüsus Bulqakov yaradıcılığına sonsuz üfüqlər vəd edirdi. Hətta o, öz çiyrinmə və nifrət hisslərini də aşkar göstərə bilərdi. Ancaq Bulqakov həlim xasiyyətli idi və öz hədəfindən də vaxtaşırı yayınırdı. İnqilabın avam ruhu sayılacaq Şarikov təkrar bir itə çevrilmişdi və öz sədaqətinin hökmüylə əl-ayaq yalamaqla məşğul idi. Bu isə inqilabdan yarımadiqları üçün ondan narazılıq edən bütün normal rus ziyalıları üçün əlçatmaz bir arzu sayılırdı. Bəs onda, görəsən Bulqakovun acı satirayla yoğrulmuş hekayətlərindəki professorlar görünməmiş bir etimadla niyə QPU-ya (Daxili İşlər Nazirliyi nəzdində Dövlət Siyasi İdarəsinə – A.Y.) zəng edir və məhz orada anlayışla qarşılanırdılar axı?

Ədəbiyyatı burunlayıb küncə sıxışdırmaqla onu həyatda tutmaq – məhz bizim millətin düşünüb-tapdığı üsuldur. Bulqakovu da xilas edib yaşatmaqdan ötrü onu yasaqlamaq lazım idi. İndi onun əsərlərini bizə mənəvi (əcəb sözmüş bu!) bəlalarımızın yeganə çarəsi kimi məsləhət görürlər, amma onların şüurumuzu alt-üst edəcəyi heç kəsin ağılına gəlmir: sən demə, biz indiyədək yasaq meyvə ilə qidalanırmışıq, yasaq olunmayanlardan ödümüz ağzımıza qədər gəlirmiş.

Gəlin, ədibin əsas əsərinə müraciət edək. Burada Master artıq QPU-dan yox, Şərin əsas daşıyıcısından kömək istəyir və sonradan məlum olur ki, o məxluq həm də Xeyri təmsil edirmiş. Master kimi birisinin könlünü qırmaq isə yolverilməzdir – axı o, nəcib insandır... Həm də nəyi necə edəcəyini bilir... Bəyəm “Gümüş dövr”ün onca fəlsəfi məzmunlu çırpınışlarından sonra gələn yekun qənaət bu idi? Əgər “Sovet quruluşu” ifadəsini bir mötərizə arasına alsaq, onda geriye “Ağ qvardiya” romanındakı dürüstlüyün bəsit nişanələri, abajur və pərdələr qalar ki, bunlar da ziyalılara xas rahat həyatın aşkar rəmzləri sayılmalıdır. Əgər müsibətə qədər bütün bunlar bir məişət faktı sayılırdısa, onda sonra bunlar yazarın istedadı, nəcibliyi və cəsarəti sayəsində artıq ədəbi fakta, bir metaforaya çevrilmişdi.

Fəlsəfi yanaşmalar isə nə ona qədər vardı, nə də ondan sonra. Stalin dövrü Moskvasına ezam olunan Volanda bəsit bir tapşırıq verilir. Bu məxluq həqiqətən də bala şeytandır və Masterlə birlikdə qırmızı terrorun əsl metafizikasına göz yummağı bacarır. Süfrədəki “nərdən hazırlanan və artıq ilkin tərəvətinə itirən təam” qurtaran kimi, roman ucuz melodramatizm ünsürləriylə dolub-daşmağa başlayır. Özünün dinlə bağlı iddiaları baxımından bu əsər çox vaxt oxucuya şit görünür, hədsiz teatral təəssürat bağışlayır.

Bundan bəhs etməyə isə adamın gücü yetmir... Axı hamının başı sovetləşdirmə ilə mübarizəyə qarışmışdı, əl-qolu bağlanmışdı. O cındır tarix maşınından yerə atlamağın, onun buxovlarından qurtulmağın vaxtı yetişmişdi. Ancaq bu barədə daha bəhs edərik. Əgər Bulqakov dürüstlüyün etalonudursa, onu Goeteyə çevirməyin nə mənası vardı axı?! Misilsiz bir satirik kimi o, iki seçim qarşısında imiş: ya Sovet quruluşunu lənətləməli, ya da onu yaxşıya doğru dəyişdirməliydi. Onun bu tərəddüdü isə məhz tarixi baxımdan maraqlıdır.

Sovet hökumətinə ünvanladığı məktubda özünün mistik bir yazar olduğunu etiraf edən Bulqakov, şübhəsiz, yanılmış. Bu, həqiqətdən çox ateist, dinsiz bir iqtidara meydan oxumağa bənzəyirmiş, vətəndaş itaətsizliyindən irəli gələn bir jest imiş. Satirik yazar eyni vaxtda mistik birisi ola bilməz, çünki o, həmişə öz qəhrəmanlarından bir baş yüksəkdə dayanır, o tiplər bəlli bir missiyadan ötrü ona lazım olurlar, seçilən üslub konstruksiyasının tələblərinə uymağa məcburdurlar. Əgər satirik yazar öyüd verəndirsə, o halda mistik də – öyüd alandır. Biri başbiləndir, digəri isə – tərəddüdə qapılan. Bulqakovun bütün yaradıcılığı – yer qüvvələri arasında gedən mübarizəyə həsr olunmuş insanlıq komediyasıdır.

Bulqakovu doğuran Sovet quruluşu idi. Onun funksionallığının səbəbi də elə bu idi – düşdüyü real şərait yazarın missiyasından daha güclü olur axı. Bunda Bulqakov özü üçün aşağılayıcı heç nə görmür və zamanəyə ustalıqla canfəşanlıq göstərən bir yazar kimi davranmağı daha uyğun sayır.

Ancaq bir başqa qütb də var və bunu fərqli bir qiyam da saymaq olar. Bəzi yazarlar rejimə zidd sayılacaq təhlükəli fikirləri dilə gətirməkdən çəkinmirlər. Sülh şəraitinin davamı ilə bağlı olanda bənzər fikirlər hamı tərəfindən heç də eyni cür qəbul olunmur. Məsələn, Puşkinin məşhur “Yaşayan və düşünən istənilən şəxs, öz qəlbində də olsa, mütləq insanlara nifrət bəsləməyə məcburdur...” fikri əslində insanların mövcud yaşam tərzinə meydan oxumağın təzahürüdür. Elə Lermontovun meydan oxumaları da bu qəbildəndir. Deyilənlərə görə, onun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanını oxuyan I Nikolay kitabı döşəməyə çırpmaqla qalmamış, hələ yağlı bir söyüş də gətiribmiş dilinə. Çar haqlı imiş, çünki “Zəmanəmizin qəhrəmanı” – pozucu ədəbiyyatın nümunəsidir və bu baxımdan Nitsşenin kitablarını xatırladır.

Vaxtilə Vladimir Solovyovun etdiyi kimi, indi mən də durub Lermontovu sizə bir demon (insanın taleyinə yön verən, bəzən onun xeyirxahına, bəzən isə bədxahına çevrilən anlaşılmaz ilahi qüvvə – A.Y.) kimi təqdim edən deyiləm. Bulqakov özünün satirik istedadına ciddi yanaşırdı, halbuki Qoqol Lermontovun öz istedadına ciddi münasibət bəsləməməsinə təəccüblənərmiş. Ancaq Lermontovdakı bu qeyri-ciddilik onun qanındaymış, ümumilikdə bütövlükdə dünya-aləmə münasibətindən irəli gəlirmiş. Dünyanı izah etmək üçün öz cidd-cəhdlərindən çyirməyən birisinin dünyaya nifrət bəsləməsi gülünc görünərdi.

Bulqakov xəstə tarixi müalicə etməyə çalışırdı. Lermontov isə bunun mümkünsüzlüyündən artıq əmin imiş. Elə onun Peçorini də bu sayədə meydana çıxıbmiş. Ötkəmlik – Rusiyanın əxlaqi ənənələrinə görə, ruhun öldüyünə bir işarətdir. Lermontov isə Peçorin kimi birisinin gününə ağlamaq əvəzinə, onun varlığına həm sevinir, həm də onunla öyünürmüş.

Peçorin ilə Qruşnitski arasındakı mənəvi qarşıdurmada Peçorinin əxlaqi baxımdan daha iyrənc biri olduğuna şübhə ola bilməz. Qruşnitskini həm aldadan, həm lağa qoyan, həm də dərin bir həzzlə gəbərdən Peçorin – rus ədəbiyyatında məhz mərhəmət duyulan, qorunub-əzizlənən ən ortabab və ya ən xırda insan tipidir. Bəs onun knyaz xanımı ilə davranışına nə deyək? Özünü ona aşiq kimi sıırıyandan sonra hər hansı vicdan əzabına

qatlaşmadan bu qadını atmışdı axı. Bununla tək cəfə knyaz xanımına yox, ümumilikdə sevgi anlayışına tükürmüşdü. Beləsi əsl əclaf deyilsə, bəs nədir?!

Bizdə isə hələ də “Rusiyanın kirli-pasaqlı olması”na yas tutulur. Onu da deyək ki, Lermontov bu dünyanın natamamlığını daha dərin miqyasda, xtonik (alt mənalara malik – A.Y.) bir kontekstdə anlayırdı və “Rusiyanın kirli-pasaqlılığı” yazarın digər məşəqqətlərinin sadəcə bir qaraltısı idi. Adətən deyirlər ki, insan oğlu nəcib varlıqdır, onun ictimai baxımdan xoşagəlməz şəraitin yaranmasına səbəb olması uzaqbaşı təəssüf doğura bilər. Əsl sayıqlamadır bu! Məhz özü nəcib olduğu üçün o, ətrafında bərbad mühit yaradır. Lermontovun önəmi də ondadır ki, özünün ötkəmliyi sayəsində tarixin iç üzünü, əsl məğzini gözlərimiz önünə sərə bilib. Yəni onun əsirinə çevrilmək istəməyib. Onun ötkəmliyi – insan oğlunun alın yazısına qarşı asilikdir, qiyamdır.

Lermontovun ədəbi irsi həm kamilləşmək, həm oyanmaq, həm də dünyanın mövcud durumuna öz çarəsiz fikirləriylə acımaq qabiliyyətinə malik bir ovuc insana lazımdır. Əksəriyyətə isə gərək deyil. Kütlə qoy qəflət yuxusuna dalsın, yoxsa dünyanın gərdişi qəflətdən dayana, dönə bilər. Bu, seçilmişlik sayılmaz. Çünki, bir növ, dar ağacına göndərilənlərin seçilmişliyini xatırladır.

Bulqakovun ədəbi mirası isə hər kəs üçün nəzərdə tutulan sağlam və ləziz bir qidadır. Bu miras tarixi-ictimai şəraitlər sistemi sayəsində formalaşan immanent mədəniyyət üçün səciyyəvidir. Bir satirikin hər barədə kanonlaşdırılması da məhz bu cür (sözün həqiqi mənasında) demokratik mədəniyyət mühitində mümkün idi.

Lermontov şəxsən çarın özü tərəfindən başa düşülmədiyi üçün iqtidarın qəzəbinə tuş gəlmişdi. Kütləyə deyəcək bir sözü olmayan, tənhalığa düşər bir sənət adamından ötrü isə bu, məşhurlaşmaq üçün ələduşməz fürsət idi. Metafizik qüssədən məhrum olduğundan, geniş oxucu kütləsi belə, sənətkarın dolaşdığı aləmlərdən bixəbər qalır. Lakin Lermontov oxucusuna həyat bəxş edən bir zəhərdir, yəni padzəhərdir (zəhərin ölümcül təsirini zərərsizləşdirən tərkib – A.Y.), çünki Şarik adlı iti Şarikov soyadlı insandan maneəsiz ayırd etməyi öyrənən kütləvi mədəniyyətin ağacları ona möhtac qalınca, quruyub-çürüyür və məhv olub gedir.

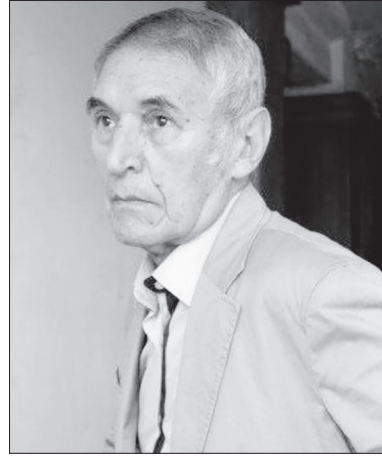

Ruscadan tərcümə: Azad YAŞAR

◆ Dünya, səndən kimlər keçdi...

“...QARLI DAĞLAR DARIXIRMI?”

Azər Abdullanın işıqlı xatirəsinə

Şair, nasir, publisist, böyük ürəkli ədəbiyyat və sənət adamı Azər Abdullanın əbədiyyətə qovuşmasından bir il ötür. Son üç ildə bütün bəşəriyyətin kabusuna çevrilən pandemiyanın sıralarımızdan alıb apardığı bu nəcib, işıqlı insan uzun illər xiffətini çəkdiyi doğma duracağa çatmadan qəfil bir gedişlə ömür qatarını tərk etdi.

Ədəbi mühitdə Azər müəllim çox sakit, təvazökar, iddiasız, intriqalardan, söz-söhbətdən, tərəf tutmaqdan uzaq bir adam idi. Bəlkə də belə müdrik mövqe onda təbiətə sakit, səbrli insan olması ilə yanaşı, ömrünün uşaqlıq və yeniyetməlik çağlarını zaman-zaman Ermənistan ərazisinə qatılmış Qərbi Azərbaycanda, etnik azlıq və aqressiv, şovinst şərtlərdə yaşamasına bağlı həyatı əhəmiyyətli bir keyfiyyət idi. Və nə gözəl ki, beləydi. Ömrünü mənasız, boş işlərə xərcləmədən, ilahi təqdirə boynuna biçilən missiyanı yorulub darılmadan, tükənməz səbrlə yerinə yetirərək sözün, sənətin ilk pilləsindən üst fəlsəfəsinə qədər uzun bir yol keçərək müasir poeziya, nəsr və publisistikamıza işıqlı əsərlər bəxş elədi.

Xalq yazıçısı Anarın şəxsi layihəsi və baş redaktoru olduğu “Qobustan” incəsənət toplusu 60-70-ci illərin ədəbiyyat və sənət mühitinə ciddi təsir göstərən yüksək reytingli ədəbi nəşrlərdən olmaqla, həm də müxtəlif vaxtlarda burada çalışan Vidadi Paşayev, Vaqif Nəsimi, Yusif Əliyev, Tofiq Abdin, Azər Abdulla kimi istedadlı yazıçıların ədəbi bioqrafiyasında xüsusi bir yer tutur.

Ömrünün iyirmi ilini “Qobustan”a həsr edən və məsul olduğu işi canından yerinə yetirməklə, dərginin profilinə uyğun yazılara köklənən Azər Abdullanın burada çalışdığı dövr onun həyatında incəsənətin müxtəlif yönünə, xüsusən də təsviri sənətə maraq və sevgisinin dərinləşib bütünləşdiyi bir dövrdür. Elə bu sevgilə də illərcə ədəbi publisistika ilə məşğul olmuş, çoxsaylı məqalələr, sənət öçerkləri, esselər, resenziyalarla bərabər, heyranı olduğu dahi fırça ustası Səttar Bəhlulzadə haqqında “Qapıları bir-bir döydüm” adlı maraqlı bir kitab da ortaya qoymuşdur ki,

həmin kitab əsasında sonralar "Azərbaycanfilm" böyük rəssam haqqında bir film çəkmişdir.

* * *

Yaşca 60-cı illər ədəbi nəslinə mənsub olan Azər Abdulla nəsiltaşlarından illər sonra ədəbiyyata gəlmişdir və yəqin bu səbəbdəndir ki, onun yaradıcılığında 60-lardan çox, 80-90-cı illər ədəbi mühitinin ab-havası hiss olunur.

Bədii yaradıcılığa şeirlə başlayan yazar bir neçə şeir kitabının ("Bir durna qatarıyq", "Səni gözləyirəm", "Bəyaz çiçəklər", "Havalı sular, sevdalı sular", "Kəpənək bayramı") müəllifidir.

Böyük türk şairi Nazim Hikmətdən və Rəsul Rza başda olmaqla Azərbaycan sərbəst şeirindən bəhrələnən, yön baxımından ədəbiyyatın ictimai-siyasi ritorikadan arınıb əzəli-əbədi mövzulara və onun əbədi qəhrəmanı İnsana qayıtdığı dövrün stixiyası ilə yazılan, hay-küy, gurultu və bəlağətdən uzaq olan bu sakit, səmimi şeirlər milli məkandakı pafosla mütənasib olmadığından, zamanında düzgün ədəbi qiymətini almasa da, çox illər sonra yada düşüb təqdirə xatırlanmağa başladı. Lakin bu "sevgi etirafları" o zaman eşidilməyə başladı ki, artıq o zaman Azər Abdulla, şeirlə vidalaşmasa da, əsas etibarilə nəsrə keçmişdi və "Qəmərliyədən keçən qatar", "Gül yağışı", "Solfecio dərsi", "Söz havası", "Çavuş", "Yellər", "Şedevrin oğurlanması", "Sarı tağ", "Çat" kimi ciddi əsərləri ilə tanınırdı.

Ədibin nəsr yaradıcılığında avtobioqrafik əsərlər üstünlük təşkil edir. "Qəmərliyədən keçən qatar"da milli-etnik zəmində baş verən cinayət xarakterli hadisə, "Gül yağışı" hekayəsində ölümdən sonra qəbirdə dirilmək fobiyası, "Solfecio dərsi"ndə xırda məişət problemləri ilə uğraşan gənc jurnalistin xəyal qırıqlığı, şirin, incə yumorlu "Şedevrin oğurlanması"nda sənət mühitində bir-birindən qidalanma və ideya doğuluşu, "Yellər" hekayəsində haqq-ədalətin keçmədiyini, patriarxal və təmənnalı münasibətlərin hakim olduğu bir mühitdə havalanıb küləklə savaşıyan Bəyazit müəllimin fəci taleyi, – bütün bu əsərlərdə müəllif prototip və ya müşahidəçi, canlı şahid olmaqla yaxından tanıyıb bildiyi, hansısa şəkildə əlaqəli olduğu mövzuları qələmə almışdır.

Müxtəlif vaxtlarda, fərqli məkanlarda baş vermiş hadisələrin bir araya gətirilib əsas dramaturji xəttə bağlandığı (Qarabağ müharibəsi, yazıçının doğulub, yaşadığı Zəngəzur mahalı və Bakı mühiti) "Çat, Üç Əbülfəz, Allah qayıdış" romanı Azər Abdullanın son illərdə qələmə aldığı ən irihəcmli əsəridir.

Geniş nəsr təfəkkürü, ədəbi-bədii xüsusiyyətləri və janr baxımından ədibin yaradıcılığında yeni mərhələ olan bu romanda da müəllifin dedə-baba yurdu Zəngəzurla bağlı xatirələrinin geniş lövhələri görünməkdədir.

Qeyd edilən faktlardan da göründüyü kimi, Azər Abdulla nəsrində sənədli ədəbiyyatla sırf bədii ədəbiyyat arasındakı sərhədlər simvolikdir. Ədəbi təmayülünə görə tamamilə realist olan ədib həm də bir tale yazarıdır və bu sonuncu cəhət onu müasirlərindən çox fərqləndirən amillərdəndir.

Təbii ki, yuxarıda sadaladığımız əsərlərin hər biri mövzusu, dil və üslubu, bədii-estetik xüsusiyyətləri ilə geniş təhlil olunmağa layiqdir. Amma bu da faktdır ki, Azər Abdulla nəsrı deyərək, ilk növbədə, onun “Qəmərli-dən keçən qatar” avtobioqrafik hekayəsi yada düşür. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, hekayənin bəzi hallarda, xüsusən sosial mediada povest kimi təqdim olunması janrın statusu ilə uzlaşmır. Əsərin adı köhnə, unudulmaz bir sevgi hekayəsi ilə bağlı olsa da, məndən sadəcə bir epizod kimi keçən həmin əhvalat onun janr statusuna təsir etmir. Qeyd edilən fraqment istisna olmaqla, “Qəmərli-dən keçən qatar” bixətli dramaturgiyası, həcm ölçüləri ilə tam bir hekayədir. Hansısa janr təsnifatı onun ədəbi-bədii dəyərinə qətiyyən kölgə salmır və bir çox yönəri ilə həm ədibin yaradıcılığında, həm də müasir hekayəçiliyimizdə mötəbər yer tutan qiymətli əsərlərdən biridir.

Hekayədə təsvir olunan hadisə bir payız günü Yerevan-Qafan qatarında baş verir. Ailəsi ilə birgə Qafan stansiyasından Zəngəzurun Mehri kəndinə gedən gənc bir müəllim (prototiplər yazıçı, onun atası və ailəsidir) erməni-faşist təbliğatı ilə beyinləri yuyulmuş gənc erməni xuliqanların cinayətkar və təhqiramiz hərəkətləri ilə üzləşir. Həmin real hadisəyə dayanan kəskin dramatik süjetli hekayədə elə ümumiləşdirici cəhətlər var ki, mətnin əvvəlində yazıçının “Olay Ermənistan zəlzələsindən on iki il öncə baş verib”, – xatırlatmasına baxmayaraq, oxucu hadisənin fərqli bir zamana aid olduğunu sezmir və bu baxımdan onu 88-ci ilin son köçü də daxil olmaqla, Qərbi Azərbaycan torpaqlarında istənilən dövrdə yaşanan şovinist-millətçi hərəkətlərə aid etmək olar.

“Qəmərli-dən keçən qatar” olduqca çevik, hərəkətli bir dramaturgiyaya malikdir ki, bu xüsusiyyətinə görə də ədəbiyyatımızda çox az rastlanan, qısametrajlı film və televiziya tamaşası üçün hazır ssenari kimi istifadə oluna bilən nadir mətnlərdəndir. Bu qənaətimi 2000-ci illərdə ilk dəfə hekayəni oxuyarkən müəllifin özünə də söyləmişdim. Sonralar məlum oldu ki, bu cür rəylərdən ürəklənən Azər müəllim hekayənin ekranlaşdırılması üçün yuxarı instansiyalara və əlaqədar təşkilatlara rəsmən müraciət etsə də, oxu biganə bürokratların divarına dəyərək geri qayıdıb...

Lakin ədəbi əsərlərin, sənətin dəyərini tez-tez dəyişən yol işıqları deyil, böyük Zaman müəyyənləşdirir və mən əminəm ki, günlərin birində “Qəmərli-dən keçən qatar”ı görüb dəyərləndirən istedadlı, vicdanlı bir rejissor tapılacaq. Çünki, hekayə bədii, dramaturji məziyyətləri ilə bərabər, həm də bircə sözlə ifadə etsək, ermənilik haqqında, vaxtilə o torpaqlarda doğulub yaşamış, erməni şovinizminin və onun zəhər-zəmbərəyini dadmış canlı bir şahid qələmindən çıxdığı, ağrını imitasiya etməklə deyil, ağrını, fəlakəti öz canında duymaqla ərsəyə gəlmiş üçün qiymətlidir.

HAŞİYƏ

Ağrının doğmalığı və əsirlikdə qalan yurdlarımızda soydaşlarımızın üzləşdiyi fəlakətlərin real və səmimi ifadəsi Vedibasarlı yazıçı Məmməd Orucun yaradıcılığında da açıq-aydın hiss olunur. 1948-51-ci illərin Vedi-

basar köçü zamanı beş yaşında uşaq olan, ailəsiylə birgə aran bölgəmizdə məskunlaşan yazıçının yaddaşında ayna qırıqları kimi ilişib qalan o dəhşətlər çox sonralar “Köçürülmə” povestində təcəssümünü tapdı.

90-cı illərdə “Karvan” jurnalında, sonra isə kitab şəklində kiril və latın əlifbasıyla nəşr olunan povest müəllifin bu mövzuda ilk və son əsəri deyil. Bundan daha öncə yazıçı “Köçürülmə”dəki hadisələrlə sıx bağlı olan və Rusiya mətbuatında işıq üzü gören “Şanqo” hekayəsini qələmə almışdır ki, sonradan həmin hekayəni ayrıca fəsil kimi povestə daxil etməklə əsər roman statusu qazanmış oldu.

Ümumiyyətlə, torpaq, yurd həsrəti, etnik-siyasi məqsədlərə dayanan Köç hadisələri Məmməd Orucun yaradıcılığında daimi prioritet mövzulardan biridir. “Köçürülmə” mənim uşaqlığımın tarixçəsidir”, – deyən yazıçı biqrafik səciyyəli bu əsərdən sonra mövzunu genişləndirərək “Qara güzgü” romanında ötən əsrin iyirminci illərinə, “Qısa qapanma” romanında isə günümüze nəzər salmaqla uzun bir tarixə malik Ermənistan-Azərbaycan münəqişələrinin səbəb və nəticə kontekstində bədii həllini verməklə, sözügedən üç romanı trilogiya kimi bir-birinə bağlayaraq “Üç roman” adlı bir kitabda oxuculara təqdim etmişdir.

Yeri gəlmişkən, Vedibasarda doğulan məşhur bir imzanı, 60-70-ci illər nəsrimizin görkəmli nümayəndəsi, tarixi romanlar müəllifi, yazıçı, ssenarist Fərman Kərimzadəni də xatırlamaq istədim.

Azərbaycan nəsrinə “Qarlı aşırım”, “Xudaferin körpüsü”, “Çaldıran döyüşü”, “Təbriz namusu”, “Qoca qartalın ölümü” kimi qiymətli romanlar bəxş edən və mövzularını uzaq tarixlərdən götürən yazıçı, nədənsə birbaşa canlı şahidi olub ağır-acılarını öz dərisində, ailəsinin, el-obasının taleyində hiss etdiyi Vedibasar köçü barədə hansısa bir bədii əsər yazmamışdır. Hal-buki səksəninci illərin son köç havasında yazdığı və geniş əks-səda doğuran “Vedinin yanı dağlar” (Vedibasar bir də yazıçının ona böyük şöhrət qazandıran, otuzuncu illərin sovetləşmə və sinfi mübarizə dövründən bəhs edən “Qarlı aşırım” romanında görünür) adlı geniş, ədəbi-publisistik düşüncələri, ordaki yurd harayı, qovurucu yanğı deməyə əsas verir ki, uşaqlıq və gəncliyi Böyük Vedidə keçən, dədə-baba yurdlardan sürülərkən zorən köçürülmənin siyasi və şovinist mahiyyətini idrak edə biləcək yaşda olan, nəhayət, təxəyyül gücünə sanballı tarixi romanlar yaradan Fərman Kərimzadə canlı bir şahid kimi bu mövzuya müraciət etsəydi, daha bənzərsiz bir əsər ortaya qoya bilərdi.

Bəs o niyə sükut etdi və nəydi bu sükutun səbəbi? Müasirlərinin dediyi kimi, yazıçının ictimai-siyasi məsələlərdə çox tədbirli, ehtiyatlı davranmasını, ömrün vəfa etməməsi, ya başqa bir səbəbmidi?

Səksəninci illərin sonunda, o qarışıq, xaoslu vəziyyətdə cərəyan edən hadisələrin mərkəzində olması, didərginlərlə bağlı bütün problemlərin həllinə qatılaraq nümayəndə heyətinin önündə Moskvaya qədər getməsi, nəhayət, 1989-cu ildə məlum problemlə bağlı odlu-alovlu çıxış edərkən tribunada ürək tutmasından vəfat etməsi göstərir ki, Fərman Kərimzadənin sükutu yazıçı cəsarəti, siyasi ehtiyatlılıq kimi amillərdən daha çox, əlahəzrət Vaxtla bağlıdır. Yeni, bu bir faktdır ki, Qarabağ müharibəsi də daxil olmaqla,

Qərbi Azərbaycanla bağlı ictimai-siyasi problemlər SSRİ-nin sürətlə dağıldığı 90-cı illərdən etibarən geniş şəkildə ədəbiyyata gətirilməyə başlandı ki, həmin dövrdə Fərman Kərimzadə artıq həyatda yox idi.

* * *

Dərin, saf bir ziyalı entuziazmına sahib olan Azər Abdulla bütün varlığıyla səmimi bir ədəbiyyat adamı idi və bəlkə də özünün yazıçı imzasından daha çox, ədəbiyyatımıza, ədəbi mühitə, sənətə xidmət edirdi ki, bu da təsadüfi deyildi.

70-ci illərin məşhur “yazmayan” yazıçıları ilə, özləri yazmaqdan çox, ədəbi mühiti qidalandıran, o dövrdə ədəbiyyata gələn bir çox görkəmli yazarların yaradıcılığında, püxtələşib kamilləşməsində, prosesin yeni ideyalarla qidalanmasında böyük rol oynayan Vidadi Paşayev, Vidadi Məmmədov, Natiq Səfərli, ... kimi ədəbi donorlarla bir mühitə mənsub idi Azər müəllim. Onun baş redaktoru olduğu və 1996-cı ildən son illərədək nəşrini davam etdirən “Yazıçı” xüsusi buraxılışı da ədəbi yaddaşın diriliyinə xidmət baxımından həmin nəcib işin davamı idi.

“Oğuz eli” qəzetinin ayrıca əlavəsi kimi çıxan “Yazıçı”nın nömrələri müasir ədəbiyyatımızın görkəmli yazarlarının və onların varislərinin evində, kitab rəflərində, şübhəsiz ki, vardır.

Şəxsən mənim arxivimdə “Yazıçı”nın 23 sayı mövcuddur və həmin buraxılışların ilk sayı 1999-cu ildə Vaqif Səmədoğluya həsr olunan xüsusi buraxılışla başlayıb, 2014-cü ildə azərbaycançılıq və tükçülük düşüncəsinin fikir babası Əlibəy Hüseynzadənin 150 illiyinə həsr olunan buraxılışla bitir. Ədəbi mühitə qiymətli töhfə olan həmin buraxılışların həsr olunduğu yazarları diqqətə çatdırmaq istərdim:

Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli, Nigar Rəfibəyli, Əli Kərim, Bəxtiyar Vahabzadə, Hüseyn Arif, Vaqif Səmədoğlu, Məmməd İsmayıl, Vaqif Bayatlı Odər, Əli Vəliyev, Süleyman Rəhimov, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmmədخانlı, Mehdi Hüseyn, İsa Muğanna, İsmayıl Şıxlı, Maqsud İbrahimbəyov, Rüstəm İbrahimbəyov, Əkrəm Əylisli, Şahmar..., Nazim Hikmət, Əlibəy Hüseynzadə...

Əlimdə olmayan, amma fürsət düşdükcə oxuduqlarımı da gözə alaraq deyə bilərəm ki, “Yazıçı”nın təxminən 20 illik nəşri dövründə 100-dən çox buraxılışı işığa çıxmış və o buraxılışlarda müasir ədəbiyyatımızın inkişafında mühüm xidmətləri olan, tanınıb sevilən əksər yazarlara yer ayrılmış, ümumi ədəbiyyatımızın, şerimizin və nəsrimizin mənzərəsi təqdim olunmuşdur.

Buraxılışlar əsasən doğum, anım və ya yubiley günlərinə bağlı olsa da, təkrar və statistik faktlar deyildi. Çox əhəmiyyətli müəyyən mətnlər bəlli mənbələrdən götürülsə də, təqdim olunan yazıların çoxunu müəlliflərə nəşir şəxsən özü sifariş edir, sovet dövrü stereotiplərindən fərqli bir baxış, yeni yanaşma istəyirdi və nəticə etibarilə yazarların şəxsiyyət və yaradıcılığının obyektiv, ədəbi-estetik və ictimai dəyərləndirməsindən ibarət dolğun bir nəşr ortaya çıxırdı.

Bütün bunlar o deməkdir ki, yeni nəsil oxucular ədəbiyyatımızın böyük bir dövrünü və o dövrdə yazıb-yaradan yazarların bütün külliyyatlarını tapıb oxumadan da “Yazıçı”nın tam komplekti vasitəsilə yetərli bilgi və təsəvvür qazana bilərlər.

“Yazıçı” nəşri ilə bağlı çox mühüm faktlardan biri də budur ki, böyük ürəkli redaktor illərini xərclədiyi və özü öz boynuna biçdiyi bu nəcib və qiymətli missiyanı heç bir təmənnə güdmədən, qonorar almadan yerinə yetirmişdir.

Bu gün haqq dünyasında olan mərhum qələm yoldaşımızın illərcə sevə-sevə gördüyü bu qiymətli işlərə dərin minnətdarlıq hissi ilə göz gəzdirərkən bir məqamda donub qaldım; 70-80-ci illərin gözəl hekayəçilərindən olan Şahmara (Hüseynov) həsr olunan buraxılışda (2000-ci il), “Baş redaktordan” adlı məqaləsində Azər müəllim yazırdı:

“Sag qalanlar bu dünyadan köçüb gedənlərə borcludur. İllah da ki, o adamlar sənin yaşıdın, həmkarın, yaxının, doğman ola. Bu dünyanı bizlərə beləcə qurulu, hazır qoyub gözütox gedənlərə – Füzulidən Sərdar Əsədəcən, Mirzə Fətəli Axundovdan, Mirzə Cəlildən Sabir Süleymanovacan, tanımadığımız daşyonana, yolçəkənə, qırsalanacan hamıya, hamıya borcluyuq.

Bəlkə bu dünyaya gələrkən kimisə qabaqladığımıza, kiminsə yerinə gəldiyimizə, kiminsə yerini tutduğumuza, bu dünyanın özündə bəzən bilə-bilə, bəzən bilməyərək kiməsə mane olduğumuza görə həm də suçluyuq bəlkə. Ölçüyəgəlməz uzaqlıqda aşağıda dayanıb Allahı ana-ana bunları yazdıqca Tanrının məni bağışlayacağına da ümid etmək istəyirəm. “

Hesab edirəm ki, bizlər də öz növbəmizdə Tanrını başının üstündə və qəlbində görən, həmişə ədəbiyyatımızın yanında olmaqla özünü hamımıza borclu bilən bu adil adama, nəcib ziyalıya borcluyuq. Layiq olduğu yazıçı haqqını bilməkdə, əsərlərini təhlillərə cəlb edib ədəbi-tənqidi dəyərini verməkdə, işıqlı xatirəsini anmaqda, bir sözlə, əlimizdən gələni etməkdə borcluyuq və onun ilahi təqdirə qarşıma çıxan yuxarıdakı sözləri də gedənlərin qalanlara sirli bir mesajdır.

**“Bizlər gələnnən bəri
Qarlı dağlar darıxırmı,
Axar sular arxamızca
Dayanıbmı, axırmı?
Hər görəndə salam verib,
Salavat çəkdiyim dağlar,
Küskün məzarlar başında
Kimsəsiz ruhlar ağlar” –**

deyibən canının – ruhunun ağrısını şeirlərə, hekayələrə tökən, ömür boyu həsrətini çəkdiyi dağlara qovuşmadan, qəfil bir ölümle dünyadan gedən dəyərli yazarımızın işıqlı ruhu sərhədsiz, uca göylərdə bərqərar olsun.

Bəsti ƏLİBƏYLİ

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Qəzənfər PAŞAYEV

FOLKLORŞÜNASLIĞIMIZDA MƏMMƏDHÜSEYN TƏHMASİB FENOMENİ

Folklorşünaslıq sahəsində ilk elmlər doktoru, folklorşünaslıq elmimizin patriarxı professor Məmmədhüseyn Təhmasib Azərbaycan folklorşünaslığında toplama, tərtib və tədqiq işinin fundamental nəzəri elm sahəsinə qaldırılmasında müstəsna xidmətləri olan alimdir. Böyük bir zaman kəsiyində Azərbaycan folklorşünaslıq elminin bütün ağırlıqlarını çiyində daşıyan, bu elm sahəsinə cavabdehlik missiyasını şərəflə yerinə yetirən görkəmli elm xadiminin xidmətləri danılmazdır.

Folklorşünaslığımızın əsasını qoyan zəhmətkeş alimlərimiz Salman Mümtaz, Əmin Abid, Vəli Xuluflu, Hənəfi Zeynallı, Hümət Əlizadə repressiyaya uğradıqdan sonra bu elm sahəsində yaranan boşluğu XX əsrin 40-80-ci illərində görkəmli alimlərimiz Həmid Araslı, Məmmədhüseyn Təhmasib, Mirəli Seyidov, Vaqif Vəliyev, Paşa Əfəndiyev, Sədrik Paşayev, İsrail Abbasov, Mürsəl Həkimov, Azad Nəbiyev, Məhərrəm Qasımlı, Bəhlul Abdulla və başqaları önəmli tədqiqatları ilə doldurmağa başladılar. İfrat ideoloji təhdidlərə baxmayaraq, o dövrdə Azərbaycan folklor nümunələrinin toplanması, arxivləşdirilməsi, tədqiqi, nəşri və təbliği milli mədəniyyət kontekstində həyata keçirilirdi. Folklorun epik, lirik janrları, mərasim və mövsüm folkloru üzrə tədqiqatlar geniş vüsət almışdı.

Bütün bu işlərin başında XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığının görkəmli nümayəndələrindən biri, 1944-cü ildən ömrünün sonuna qədər Akademiyamızın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun "Folklorşünaslıq" şöbəsinin müdiri işləmiş professor Məmmədhüseyn Təhmasib dururdu.

"Xalqın mənəvi dünyasını öyrənən, nağıl və bayatıda əbədləşən, canlı yaddaşa çevrilən, heç kəsin soyunu, əslini, zatını unutmağa qoymayan, onu parçalanmaqdan xilas edən, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalqın bütövlüyünü təmin edən folklordur" (Yaşar Qarayev). O, sözün həqiqi mənasında xalqın ruhu, psixologiyası, tarixidir. Onun istək və arzularının, mənəvi aləminin güzgüsü, bitib-tükənməyən incilər xəzinəsidir. Folkloru bilmədən xalqın psixologiyasını, bəşər tarixində məxsusi yerini, inkişaf

mərhələlərini, həyat tərzini, dünyabaxışını, inam və etiqadını, adət-ənənəsini və s. dərk etmək çətindir. Məhz buna görədir ki, M.H.Təhmasib folklorun bütün janrları üzrə material toplamağa xüsusi əhəmiyyət verirdi. Məlumdur ki, keçən əsrin 40-50-ci illərində əyalətlərdə insanlar nəqliyyat sarıdan böyük problemlərlə üzləşirdilər. M.H.Təhmasib piyada və ya atla kənd-kənd gəzərək sinədəftər yaşlı söyləyicilərdən eşitdiyi söhbətləri dəftərə köçürürdü. O vaxt səs yazan cihazlar yox idi. Söyləyicilərin dediklərini dəftərə köçürmək isə çox yorucu idi. Lakin M.H.Təhmasibin folklorla olan sonsuz məhəbbəti onu usanmağa qoymurdu. O, rəhbərlik etdiyi şöbənin digər əməkdaşları ilə birgə Naxçıvan, Göyçə, Borçalı, Qazax-Qarabağ, Dərbənd, Şəki-Şirvan, Muğan, Kəlbəcər, Şəmkir-Tovuz və s. bölgələrə ekspedisiyalar təşkil edir, hər cür çətinliyə sinə gərərək folklor elm sahəsinin gələcəyini təmin edən zəngin folklor materialı toplayırdı. Folklorun bütün janrlarını əhatə edən, bitib-tükənməyən incilər xəzinəsini sistemləşdirərək nəşrə hazırlayırdı.

Folklor materiallarının toplanması, nəzəri cəhətdən tədqiqi və nəşrinin çiçəklənən, qızıl dövrünü M.H.Təhmasib mərhələsi adlandıranlar yanılırlar.

Məmmədhüseyn Təhmasib yaradıcılığında mərasim folkloru və ilkin janrlar

M.H.Təhmasibin ən böyük xidmətlərindən biri xalq mövsüm və mərasim nəğmələrini nəzəri cəhətdən işləməsi olmuşdur. Tədqiqatçı 1945-ci ildə “Xalq ədəbiyyatımızda mərasim və mövsüm nəğmələri” adlı namizədlik dissertasiyası yazaraq bu mövzunu elmi müstəviyə çıxarmış, mövsüm və mərasim folklorunun sistemli şəkildə tədqiqinin əsasını qoymuşdur. Lakin bununla kifayətlənməmiş, sonralar bu mövzuya neçə-neçə elmi məqalə həsr etmişdir. Alim mərasimləri xalqın dünyagörüşünün tədqiqində mühüm qaynaq saymışdır. Odur ki, bu mövzu ömrünün sonuna qədər onu məşğul etmişdir.

Təhmasibin o dövrdə yenilik sayılan bu araşdırmaları indi də öz elmi əhəmiyyətini itirmir.

Bunun başlıca səbəbi Təhmasibin görkəmli folklorşünas olmaqla bərabər, etnoqrafiya elm sahəsini də dərinlən bilməsi olmuşdur.

Alimin “Adət, ənənə, mərasim, bayram”, “Xalq ədəbiyyatında mərasim və mövsüm nəğmələri” və “Üç hadisə ilə bağlı mərasimlərimiz” əsərlərinin həmişəyaşar olması hər şeydən əvvəl bununla bağlıdır.

M.H.Təhmasib ilkin janrlardan inancları, falları, alqış və qarğışları da tədqiqat süzgəcindən keçirmişdir.

Alimin tələbələri – AMEA-nın müxbir üzvü Azad Nəbiyev, professor Bəhlul Abdullayev, dosent Afaq Xürrəm qızı və bu sətirlərin müəllifi Təhmasib müəllimin gördüyü müqəddəs işi davam etdirərək mövsüm və mərasim folkloruna, eləcə də ilkin janrlara əsərlər həsr etmişlər.

M.H.Təhmasib və aşiq yaradıcılığı

Aşiq sənətinin ümumi nəzəri məsələləri ilə ardıcıl məşğul olan, ideyalar, diqqətçəkən mülahizələr irəli sürən alimin elmi fəaliyyətində aşiq yaradıcılığı mühüm yer tutur.

Folklorşünas alim qopuz-saz, ozan-aşiq problemindən başlamış, çağdaşımız olan Aşiq Şəmşirə, Mikayıl Azaflıya qədər aşiq sənəti, aşiq yaradıcılığına nəzər salır, qopuzun saza, ozanın aşığa çevrilməsi kimi çox mürekkəb problemin tədqiqi məsələsinə çox vaxt sərf edir.

Aşiq sənətindən bəhs edən alim bu sənətin digər sənət sahələrindən əsaslı şəkildə fərqləndiyini, aşığın ifa vaxtı sərbəst olduğunu önə çəkir. O, aşiq yaradıcılığının bu sərbəstlikdən doğduğunu isbata çalışır:

1. Aşiq yaradıcılığı əsasən hafizələrdə, yaddaşlarda yaşayan sənətdir;
2. Bu hafizələrdə yaşayan aşiq yaradıcılığı nəsildən-nəslə, əsrdən-əsrə əsasən şifahi yolla keçir;
3. Bu sənətin ən əsaslı xüsusiyyətlərindən biri improvizədir;
4. Xalq yaradıcılığında bir an belə dayanmayan yaradıcılıq prosesi hökm sürür. Şifahi ədəbiyyatın əsas xüsusiyyətlərindən biri, bəlkə də birincisi olan bu keyfiyyət aşiq yaradıcılığına da aiddir.

Bütün deyilənləri əsas götürərək Təhmasib müəllim aşiq yaradıcılığını folklorun spesifik bir sahəsi hesab edir və yazır ki, aşiq ədəbiyyatı sözün həqiqi mənasında tam yazılı ədəbiyyat olmadığı kimi, tam folklor da deyildir... Aşiq yaradıcılığına mənsub hər bir kiçik, yaxud böyük əsər isə xüsusi mənada tək "müəllif"ə məxsus əsər olsa da, eyni zamanda həm də kollektiv yaradıcılıq məhsuludur. Yaradılan hər bir əsər ağızlara düşür, aşıqların ifasında mükəmməlləşir, fərdin əsəri olmaqdan daha çox kollektiv yaradıcılıq məhsuluna çevrilir. Məhz buna görə də aşiq yaradıcılığını folklorun özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərə malik bir sahəsi kimi qiymətləndirir.

Alim tərəfindən qaldırılan və elmi həllini tapan ideyası xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Professor Məhərrəm Qasımlı "Aşiq ədəbiyyatının milli və tarixi özəllikləri" məqaləsində müəlliminin "Aşiq ədəbiyyatı sözün həqiqi mənasında tam yazılı ədəbiyyat olmadığı kimi, tam folklor da deyildir" ideyasını inkişaf etdirərək 12 (on iki) bənddən ibarət tezislərini irəli sürmüş, hətta 9-cu bənddə aşiq yaradıcılığı nə şifahi xalq ədəbiyyatına, nə də yazılı ədəbiyyata daxil deyildir, – qənaətinə gəlmişdir. Alimin bu fikri tədqiqatçılar tərəfindən qəbul olunmayıb.

Bizə qalırsa, aşiq poeziyası barədə akademik Mirzə İbrahimovun qənaətləri professor Təhmasibin fikirləri ilə səsleşir və daha inandırıcıdır:

"Aşiq poeziyası xalq yaradıcılığı ilə yazılı ədəbiyyat arasında bir keçiddir, möhkəm bir körpüdür. O, bir tərəfdən xalq yaradıcılığına bağlıdır, o biri tərəfdən yazılı ədəbiyyata. Həm bununla, həm də onunla qarşılıqlı əlaqə və təsirdə inkişaf etmişdir. Onun kökləri, rişələri folklordan su içirsə, budaqları, qol-qanadı həmişə ədəbiyyatla qovuşur, ona təsir edir, ondan qüvvət alır".

M.H.Təhmasib aşiq sənətini, aşiq yaradıcılığını həyatı boyu dərinlən sevmiş və tədqiq etmişdir. Alimin Aşiq Ələsgərə həsr etdiyi “Gözəllik nəğməkarı” və Aşiq Şəmşirin yaradıcılığını əhatə edən “Özü də Şəmşir, sözü də Şəmşir” məqalələri onun aşiq yaradıcılığına sonsuz məhəbbətindən xəbər verir.

Alimin Aşiq Mikayıl Azaflıya ünvanladığı 4 noyabr 1966-cı il tarixli məktubu da deyilənlərə dayaq olur:

“Hörmətli Mikayıl Azaflı!

Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu “Azərbaycan ədəbiyyatı Ensiklopediyası”nı çapa hazırlayır. Adınızın həmin Ensiklopediyaya düşməsinə istəyirsinizsə, təcili olaraq tərcümeyi-halınızı və şeirlərinizi bizə göndərin. Çalışın ki, gecikdirməyəsiniz. Əks təqdirdə biz sizin haqqınızda yazmaq imkanından məhrum olacağıq.

*Səmimi hörmətlə: dosent M.H.Təhmasib
Şifahi ədəbiyyat şöbəsinin müdiri*

M.H.Təhmasib elmi, istedadı, səliqə-sahmanı, xeyirxahlığı, ciddiliyi, folklorə vurğunluğu ilə seçilən, folklorun bütün sahələrində uğurla qələm çalan folklorumuza yeniliklər gətirən, məktəb yaradan görkəmli alimimizdir – desək yanlışdır.

Alimin yaradıcılığında nağıllar

Folklorşünaslığın elə bir sahəsi yoxdur ki, M.H.Təhmasib orada qələm çalıb uğur qazanmasın. Əslində, o, folklorun bütün sahələrinin araşdırılmasında mayak rolunu oynayır.

Alimin mükəmməl işlədiyi folklor janrlarından biri də nağıllardır. Nağılların toplanması, tədqiqi və nəşrində xidmətləri böyük olan araşdırıcı nağıl janrının ümumi-nəzəri problemlərinin elmi dövriyyəyə gətirilməsindəki fəaliyyəti danılmazdır.

M.H.Təhmasibin “Azərbaycan xalq ədəbiyyatında div surəti”, “Əfsanəvi quşlar” və “Kitabi-Dədə Qorqud”dan bəhs edən “Bir tarixi həqiqətin eposdakı izləri” məqaləsinin hər biri mükəmməl elmi əsərdir. Bu, onunla bağlıdır ki, nadir təfəkkür, qeyri-adi düşüncə sahibi Təhmasib folklorşünaslıq fəaliyyətində sözlərin, adların etimologiyasına bir dilçi və tarixçi alim kimi yanaşmış, onların filoloji təhlili, etimoloji tədqiqi ilə ciddi məşğul olmuş, sözlərin, adların, terminlərin etimologiyasını folklorşünaslıq baxımından tədqiqata cəlb etmiş, uğura imza atmışdır.

M.H.Təhmasib “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında div surəti” məqaləsində ilk olaraq “Hatəm”, “Tapdıq”, “Şahzadə Mütəlib” və s. nağıllardan

çıxış edərək divin həm də xeyirxahlıq əlamətlərinə, müsbət keyfiyyətlərə malik olduğunu göstərmişdir.

Maraqlıdır ki, Kərkük nağıllarında da div bəzən xeyirxah kimi göstərilir. Müəllif “Azərbaycan nağıllarında keçəl” məqaləsində isə ilk olaraq keçəlin mübariz, optimist olduğunu ön plana çəkir və yazır: “Keçəl Azərbaycan nağıllarının mübariz qəhrəmanıdır”. Alim bu qənaətə “Keçəl Məhəmməd”, “İsfahan keçəli”, “Keçəlin divanı” və s. kimi nağıllar üzərində tədqiqat aparaq gəlmişdir. Azərbaycan nağıllarına tam yeni istiqamətdə müqəddimə yazmış və nağılların təsnifatını da vermişdir.

Yeri gəlmişkən folklorşünaslıqda mühüm yer tutan ayrı-ayrı janrlar üzrə əsərlərə yalnız və yalnız qocaman folklorşünas Təhmasib müəllim müqəddimə yazırdı. Onlardan aşağıdakıları göstərmək olar: “Koroğlu” eposu (1956, s.5-18), “Azərbaycan dastanları. I cild (1965, s.5-15; 1969, s.5-18)”, “Azərbaycan məhəbbət dastanları” (1979, s.3-22), “Aşığın sözü” (1970, s.3-26), “Molla Nəsrəddinin lətifələri” (1965, s.3-16), “Azərbaycan nağılları” I cild (1961, s.5-16).

Təhmasib yaradıcılığında lətifələrin yeri

Azərbaycan lətifələrinin toplanması, nəşri, xüsusən də tədqiqi işində M.H.Təhmasib az əmək sərf etməmişdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, alim iki dəfə “Molla Nəsrəddin lətifələri”ni tərtib edərək 1965-ci ildə “Elm”, 1978-ci ildə “Yazıçı” nəşriyyatında geniş ön sözlə (səh.3-16) çap etdirmişdir.

Lətifələr Azərbaycan epik folklor janrları arasında geniş yayılan, xalq arasında sevilən janrdır. Xalqın məişətindən doğan duzlu-məzəli lətifələr çoxdur. Onların arasında dərin mənası və hikməti ilə insanları ovsunlayan, heç vaxt köhnəlməyən, əbədi təzə-tər olan Molla Nəsrəddin lətifələri həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə fərqlənir.

M.H.Təhmasib Azərbaycanda xalq arasında iki şəxsiyyətin adı ilə bağlı lətifələrin geniş vüsət aldığı qənaətinə gəlir. Onlardan biri Bəhlul Danəndə, ikincisi isə Molla Nəsrəddindir. Müəllifin fikrinə görə Molla Nəsrəddin Bəhluldan daha məşhurdur. O, bütün dünyada müdrikliyi ilə şöhrət tapmış lətifə qəhrəmanıdır.

Molla Nəsrəddin lətifələri bir çox Şərq xalqlarının, xüsusən də türkdilli xalqların arasında geniş yayılmışdır. Hamı onları sevir və özününkü hesab edir. Sadəlikdən müdrikliyə qədər uzun bir yol keçmiş bu müdrik müxtəlif titullarla məşhurdur: Xoca Nasir (qazax), Nasrəddin Afandi (özbək), Efəndi (tacik), Hoca Nasrəddin (türk), Ependi (türkmən), Nəsrəddin Oca (tatar), Nəsrəddin Əpəndi (uyğur) adı ilə, Azərbaycanda və İraqda yaşayan soydaşlarımız arasında isə Molla Nəsrəddin və ya sadəcə olaraq Molla adı ilə tanınır.

Molla Nəsrəddin lətifələri ilə bağlı xalq arasında yayılmış ənənə, kim Molladan bir lətifə danışsa ya üç, ya beş, ya yeddi lətifə danışmaq adəti lətifələrin bayatı, mahnı, atalar sözü və nağıllar kimi geniş yayılmasına gətirib çıxarmışdır.

M.H.Təhmasib Molla Nəsrəddin lətifələrinin təsnifini vermişdir: Onları “Molla və qazılar”, “Molla və dövlət adamları”, “Molla və din adamları”, “Molla evdə”, “Molla və ticarət adamları”, “Hər şeydən bir az” kimi qruplaşdırmışdır.

Bizə qalırsa, qocaman folklorşünasın təsnifatına “Molla bazarda”, “Molla məsciddə”, “Molla və qonşuları”, “Molla əllaməlik edir”, “Molla dostları arasında” kimi mövzuları da əlavə etmək olar.

Mövzu və ideya cəhətdən zəngin və rəngarəng lətifələrdə xalqın həyat tərzini, dünyagörüşü, ailə, əxlaq və s. haqqında fikirləri özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Lətifələrin ifşa və tənqid hədəfləri haqsızlıq, ədalətsizlik, istismar, zülm, ətalət, əsarət, hiyləgərlik, tamahkarlıq, qəddarlıq, paxıllıq, fırıldaqçılıq, şöhrətpərəstlik, hərislik, xəbislik, xəsislik, acgözlük, cahillik, avamlıq, axmaqlıq, tənbellik, qorxaqlıq, boşboğazlıq, nadanlıq, itaətkarlıq, yalançılıq, mənəbpərəstlik, tüfeylilik, əxlaqsızlıq, lovğalıq və s. kimi mənfi əxlaqi keyfiyyətlərdir.

Molla Nəsrəddin hər şeyə göz qoyan, ağıl süzgəcindən keçirən, doğru nəticəyə gələn, bədbinlikdən uzaq bir müdrikdir. O, Təhmasib müəllimin göstərdiyi kimi, həmişə xalqın içində olur. Hamı onun xətrini istəyir, bazarda, çayxanalarda, məclislərdə onun ətrafında fırlanır, Molladan müdrik bir kəlam eşitmək təmənnasında olur. Molla da yaxşı bilir ki, onun sözünün qiyməti də, mənası da insanların içində olmasındadır... Mollanın qonşusu toy edirmiş. Toy sahibindən dostları xahiş edirlər ki, molla çağırmasın, görək molla nə edir.

Xörək paylanan zaman molla özünü yetirir. Məclis sahibinə dərs vermək qərarına gəlir.

Toy sahibinin dostları: “Molla, eşitdik sizi dəvət etməyiblər?”

Molla: “Onun qanacağı çatmayıb məni çağırmayıb. Mənim qanacağıma nə olub ki, qonşumu saymayım?” – deyir.

Molla Nəsrəddin lətifələrində çox vaxt fikir tək bircə cümlə ilə ifadə olunur. Əslində lətifə elə bu müdrik ifadəyə görə yadda qalır, çünki lətifənin canını elə bu ifadə təşkil edir. Nəticədə, eldən-elə, dildən-dilə gəzən, işləndikcə yığcamlaşan, büllurlaşan lətifələrdə Molla Nəsrəddinin bir çox kəlamları aforizmə çevrilir.

Canlı xalq dilinin bütün incəliklərini əhatə edən lətifələrə sözçülük, uzunçuluq yaddır. Təbiilik, yığcamlıq, oynaqıq, şirinlik və s. lətifə janrının dilinin səciyyəvi xüsusiyyətidir.

Lətifə janrının meyarı təzaddır. Təzadsız lətifə tapmaq çətindir. Mayasını həyat təcrübəsi, real həyat hadisələri, onun qanunauyğunluqları, ziddiyyətləri, insan xarakterləri, təzadları təşkil edən lətifələr elə yığcam, elə lakonik olur ki, Təhmasib Fərzəliyevin qeyd etdiyi kimi, bu xüsusiyyət lətifədən nəinki bir cümlə, hətta bir kəlmə belə götürülməsinə imkan vermir.

M.H.Təhmasib folklorşünaslığımızda mübahisəli olan, Molla Nəsrəddinin tarixi şəxsiyyət olub-olmaması, nə zaman yaşadığı, hansı xalqa mənsub olduğu, bu lətifələrin ilk dəfə harada, hansı xalq içərisində yaranması ilə bağlı irəli sürülən ehtimalları da nəzərdən keçirir. Molla Nəsrəddini XIII əsrdə yaşamış Xacə Nəsrəddin Tusi ilə əlaqələndirir.

Bəzi tədqiqatçılar isə Molla Nəsrəddinin tarixi şəxsiyyət olduğunu və hətta Teymurləngin təlxəyi olduğu fikrini irəli sürürlər. Bunu Molla Nəsrəddin lətifələri arasında Teymurlənglə bağlı lətifələrin olması ilə əsaslandırmağa çalışırlar. “Teymurləngin tarixi” adlı kitabı yada salırlar. Həmin kitabda göstərilir ki, Teymurləngin sarayında bir nəfər ağıllı, alim adam yaşamışdır. O, istirahət saatlarında hazır cavab zarafatları ilə öz zəhmli hökmdarını əyləndirərmiş.

Azərbaycan lətifə janrının araşdırıcısı Təhmasib Fərzəliyev Molla Nəsrəddinin tarixi şəxsiyyət olduğunu göstərən tədqiqatçılara qarşı çıxaraq yazmışdır ki, Molla Nəsrəddini hər hansı bir tarixi şəxsiyyətlə bağlamaq, eyniləşdirmək folklorşünaslıq elminin nəzəri prinsiplərinə uyğun gəlmir.

T.Fərzəliyevin fikrini inkişaf etdirərək demək olar ki, şifahi xalq ədəbiyyatının əksər janrlarında olduğu kimi, lətifələrdə də müəllif və ya prototip axtarmaq o qədər də ağlabatan deyildir. Çünki folklor ümumxalq yaradıcılığıdır.

Bu fikir müəyyən qənaətə gəlməyə də imkan verir. Məlumdur ki, insanlar özündən güclü olan qüvvələrə sehr, əfsun, tilsim, sonralar isə söz vasitəsilə təsir etməyə çalışmışlar. Bu, Qərb ölkələrində də belə olmuşdur. Kralları “qəzəb xəstəliyi”ndən müalicə etmək üçün istifadə edilən vasitələrdən biri də söz olmuşdur. Hikmətli kəlam, lətifə və başqa yollarla padşahların qəzəbini azaltmağa, onların könlünə rəhm salmağa cəhd edirdilər. Deməli, Molla Nəsrəddin kimi məzhəkəçilər həm də zərurət ucundan meydana gəlmişlər. Məzhəkə ustalarının, o cümlədən də Molla Nəsrəddinin fikirləri ətrafdakılara yarı hənək, yarı gerçək təlqin etdiyindən, onların sözlərindən hökmdarlar daxil heç kim inciməzdi.

Professor Məmmədhusəyn Təhmasibin də göstərdiyi kimi, xalq tərəfindən yaradılan Molla Nəsrəddin surəti əsrlər boyu qəzəbli hökmdarlarının yanında olan, xüsusən də istirahət saatlarında gözlənilməz zarafatları, cavabları ilə öz zəhmli hökmdarlarını əyləndirən ağıllı, dərrakəli, müdrik adamların – təlxəklərin ümumiləşdirilmiş surətidir.

Nəticə olaraq onu demək olar ki, xalq arasında geniş yayılan Molla Nəsrəddin lətifələrinin kamil nəşri (1956) M.H.Təhmasibin adı ilə bağlıdır. Həmin nəşr sonralar dəfələrlə yenidən işlənərək Bakıda Azərbaycan və rus dillərində çap olunmuşdur. Lətifələrin rusca nəşri M.H.Təhmasibin geniş müqəddiməsi ilə 1962-ci ildə Moskvada da çap olunmuşdur. Tədqiqatçı ilk dəfə olaraq lətifələri rus çapında da müəyyən mövzular üzrə qruplaşdıraraq təqdim etmişdir.

M.H.Təhmasibin dastanlar üzrə tədqiqatları

Professor Təhmasibin ən böyük xidmətlərindən biri Vəlu Xuluflu və Hümmət Əlizadənin repressiyaya məruz qaldıqdan sonra aşiq yaradıcılığı, xüsusən də “Koroğlu” dastanının variantlarının toplanması barədə yarımçıq qalmış müqəddəs işlərini davam etdirməsi olmuşdur. Hər şeydən əvvəl o, “Koroğlu” eposunun qollarını canlı ifadan yazıya almağa başladı. Bir

qərinəyə yaxın zaman kəsiyində çox sayda aşıqların repertuarından “Koroğlu”nun qollarını yazıya aldı və tədqiq edərək eposun on yeddi qolunu nəşrə hazırladı. Alim eyni qolu Aşıq Hüseyn Bozalqanlı, Aşıq Əsəd, Aşıq İslam kimi aşiq sənətinin korifeylərinə danışdıraraq müqayisələr aparmış, ən etibarlı qolu düzəliş və əlamətlərlə çap etdirmişdir.

M.H.Təhmasib “Koroğlu” dastanının 1-ci qolunu qədim bahadırlıq nağılları, sehirli nağıllar, əsatiri görüşlərlə səsləşən qəhrəmanlıq dastanlarından hesab edir. Alim “Qırat” və “Misri qılınc” sözlərinin etimologiyasından da söz açır.

Təhmasibin “Koroğlu”su ən mötəbər nəşrdir. M.H.Təhmasib adı çəkiləndə əzəmətli “Koroğlu” eposu göz önünə gəlir. Təsadüfi deyildir ki, onun təqdimatında işıq üzü görən “Koroğlu” eposu əlli ildən artıqdır ki, dönə-dönə çap olunur.

Alimin yaradıcılığında dastanların xüsusi yeri vardır. Tədqiqatçı dastanı aşiq ədəbiyyatının bir qolu hesab edir, dastanı şeirlə nəsrin növbələşməsi prinsiplərinə əsaslanan ənənə kimi qəbul edir.

Məlumdur ki, dastan üç hissədən ibarət olur: ustadnamə, dastanın əsas süjet hissəsi və duvaqqapma. M.H.Təhmasib bu ənənənin çox qədim olduğunu və hətta “Kitabi-Dədə Qorqud”da da buna təsadüf edildiyini göstərir.

Müəllifin dastan yaradıcılığı və dastan yaradanlar barədə mülahizələri diqqəti çəkir. Alimin qənaətinə görə, Azərbaycan eposu tarixində fərdi yaradıcılıq əsas və ilkin olmuş, yəni hər bir dastan müəyyən bir ustad tərəfindən yaradıldıqdan sonra ifaya keçib, kollektiv yaradıcılıq məhsuluna çevrilmişdir.

Hər bir dastanın əsas süjetinin mübarizədən ibarət olduğunu nəzərə alan M.H.Təhmasib yazır ki, məhəbbət dastanlarımızın demək olar ki, hamısı, hətta “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” kimi qəhrəmanlıq dastanlarımızın bir sıra boy və qollarının əsas məzmunu, yəni süjet qəhrəmanının öz butasına çatmaq uğrunda apardığı mübarizənin təsvirindən ibarətdir. Bu süjeti, macəranı, əhvalatı dörd hissəyə bölmək olar:

1. Qəhrəmanın anadan olması və ilk təlim-tərbiyəsi
2. Qəhrəmanların, yəni aşiq və məşuqun buta almaları
3. Qabağa çıxan maneələr və onlarla mübarizə
4. Müsəbiqə (sınaq – Q.P.) və qələbə

Görkəmli alimin yaratdığı bu bölgü sonralar alimlərimiz tərəfindən inkişaf etdirilmiş, əhəmiyyətli tədqiqatlar meydana gəlmiş, dastanşünas alimlər yetişmişdir.

M.H.Təhmasib “buta” sözü üzərində dayanaraq göstərir ki, buta bir çox hallarda müqəddəs bir şəxs tərəfindən qönçə, gül kimi verildiyini, eyni zamanda aşiq və məşuqun bir-birlərini yuxuda görmələri və aşiq olmaları kimi də özünü göstərir.

Lakin yuxuda görüb aşiq-məşuq olma bədii priyom kimi qəbul edilir. Müqəddəs şəxslərdən yuxuda “buta almaq”da dərin məna var. “Buta” almış qəhrəmanlar ciddi şəkildə dəyişir və onu əhatə edənlərdən qeyri-adiliyi ilə seçilir. Onlar sınaqlardan asanlıqla çıxır. Çünki onlara buta verəndə vergi

də verilir və onlar inanılmaz keyfiyyətlərə malik olurlar. Onlar şairlik və saz çalib-oxumaq kimi keyfiyyətə yiyələnirlər. 1965-ci ildə "Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər)" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edən M.H.Təhmasib ömrünün çox hissəsini dastanların tədqiqinə həsr etmişdir.

Azərbaycan dastanlarının təsnifi əsaslı şəkildə M.H.Təhmasib tərəfindən aparılmışdır. M.H.Təhmasibə qədər alimlərimiz dastanların təsnifinə toxunsalar da, dastanların toplanması və nəşri səviyyəsini əks etdirən bu təsniflər, janrın ümumi mənzərəsini əhatə edə bilmirdi.

M.H.Təhmasib dastanların "Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər)" monoqrafiyasında hamı tərəfindən məqbul sayılan elmi təsnifini vermişdir:

Qəhrəmanlıq dastanları; Məhəbbət dastanları; Ailə-əxlaq dastanları.

Qəhrəmanlıq dastanlarından söz açan müəllif buraya "Qədim bahadırlıq nağılları, əsatiri görüşlərlə səsləşən qəhrəmanlıq dastanları" və "Adi qəhrəmanlıq dastanları"nı daxil edir.

Məhəbbət dastanlarından danışan tədqiqatçı onların doqquz tipini göstərir: nağıllarla bağlı, qədim epos və yazılı ədəbiyyatla bağlı, yazılı ədəbiyyatla bağlı, astral və rəmzi məhəbbət dastanları və s. Burada müəllifin göstərdiyi kimi, əsl məhəbbət dastanları öncül yer tutur.

M.H.Təhmasib yaradıcılığında "Kitabi-Dədə Qorqud" eposuna geniş yer verilmişdir.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un ziyanlı bir əsər olduğunu göstərən, onun çapına qadağa qoyan sovet quruluşuna qarşı çıxaraq əsərin milli mədəniyyətimiz üçün müstəsna dəyərindən söz açarlardan biri də M.H.Təhmasib olmuşdur. 1957-ci ildə H.Araslı, Ə.Dəmirçizadə, M.Arif və M.H.Təhmasibin "Kommunist" qəzetində (26 mart) çıxan məqaləsi yazılı və şifahi ədəbiyyatımızın başlanğıcı, tükənməz enerji mənbəyi "Kitabi-Dədə Qorqud"un elmi dövrüyyəyə gəlməsinə təkan verdi. Tədqiqatçı "Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy"a xüsusi diqqət yetirmişdir. M.H.Təhmasib ona qədər toxunulmayan məsələlərdən söz açır, bu boyun qəhrəmanlıqla bərabər, əxlaq məsələsində də ciddi əhəmiyyəti olduğunu göstərir.

Alim bu boyun bədilik dəyərinə, məqsəd və amalına görə fərqləndiyini xüsusi vurğulayır:

1. Basat düşüncəli olaraq Təpəgözlə vuruşur, onu öldürür, xalqı fəlakətdən qurtarır. Başqa xalqlardakı variantlardan fərqli olaraq Təpəgözün mal-dövlətinə, hətta onun göstərdiyi günbəzdə gizlədilmiş xəzinəsinə belə əl vurmur.

2. Təpəgöz böyük bir bəla, dəhşətli bir fəlakətdir. Lakin bu fəlakət öz-özünə törəməmişdir. Təpəgöz bədnəfəs bir çobanın bir pəri qızı ilə zinasından əmələ gəlmişdir. M.H.Təhmasib burada tarixən oğuzlara xas olan ciddi bir məsələyə toxunur... Oğuz elində başqa qadına xəyanət gözü ilə baxmaq ən böyük qəbahət hesab edilir, başqa qadınla zina isə təpəgözlər doğurur, fəlakətlər törədir.

Belə bir fəlakətə səbəb olan çoban haqlı olaraq pislənir, bu fəlakəti aradan qaldıran Basat isə təriflənir, adına dastan qoşulur.

M.H.Təhmasibin yaradıcılığında "Kitabi-Dədə Qorqud" əhəmiyyətli yer tutur. Alim dönə-dönə bu əbədi tarixi eposa müraciət etmiş, silsilə məqalələr

yazmış, “Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər)” monoqrafiyasında bu ölməz abidə haqqında elmi mülahizələr irəli sürmüşdür.

M.H.Təhmasibin yaradıcılığında məhəbbət dastanları qırmızı xətt kimi keçir. Alim qeyd edir ki, Azərbaycan dastanlarının sayca çox olanı, sanbalca ən zəngin və rəngarəng olanı məhəbbət dastanlarıdır. Təhmasib qəhrəmanlıq dastanlarının məhəbbət dastanlarından mövzu və mənaya görə fərqləndiyini göstərir. Qəhrəmanlıq dastanlarının əsasən bahadırılıqdan, qəhrəmanlıqdan bəhs etdiyi halda, məhəbbət dastanlarında sevgi və məhəbbətdən, onun təsvir və tərənnümünə geniş yer verildiyindən danışılır. Burada nəinki mənə, məzmun, məqsəd, hətta vasitələr, silahlar başqa-başqadır. Qəhrəmanlıq dastanlarından fərqli olaraq, məhəbbət dastanlarında mübarizə vasitəsi, yəni silah sazdan, sözdən, səsdən, çalıb-oxumaqdan, bədahətən şeir demək məharətindən ibarətdir – deyə tədqiqatçı qəti qənaətə gəlir.

M.H.Təhmasib onu da xüsusi vurğulayır ki, “Şah İsmayıl-Gülzar”, “Novruz-Qəndab”, “Lətif şah”, “Şahzadə Əbülfəz”, “Dilsuz-Xəzəngül”, “Məhəmməd-Güləndam” və s. dastanlarda qəhrəmanlıq dastanlarından məhəbbət dastanlarına keçid müşahidə edilir. Bu tip dastanların qəhrəmanları qılınc-qalxanla vuruşmağı, basıb-kəsməyi bacardıqları kimi, dərin məhəbbətlə sevməyi də bacarırlar. Tədqiqatçı bu növ dastanların xalq arasında geniş yayıldığını göstərir.

M.H.Təhmasib eyni zamanda Azərbaycan dastanlarında xalq nağıllarından geniş şəkildə istifadə olunduğunu da xüsusi vurğulayır. Dastançılarımızın mövzu, süjet, motiv və s. seçməkdə zəngin xalq nağıllarından istifadəsini qeyd edir və göstərir ki, belə istifadə zamanı dastançı zəngin nağıl xəzinəsindən özünə gərəkli olanları seçir, onları öz mövzusu ilə əlaqələndirir və onlara yeni mənə verərək bir dastan və ya qol yaradır.

Araşdırıcı bu dastanlar sırasına “Şah İsmayıl-Gülzar”, “Dünya gözəli”, “Gül-Sənubər”, “Şəms-Qəmər”, “Ovçu Pirim”, “Təhmiraz” və s. daxil edir.

M.H.Təhmasib dastanlarımızın yaranma mənbələrindən birinin də yazılı ədəbiyyat olduğunu qeyd edir. Tədqiqatçı “Fərhad və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və “Şahzadə Bəhram” dastanlarının bu yolla yarandığı qənaətindədir.

M.H.Təhmasib araşdırmalarında müqayisəli tarixi üsuldan istifadə etmişdir. Bunu biz “Abbas və Gülgəz”, “Aşıq Qərib”, “Əsli və Kərəm” dastanlarında daha aydın görürük.

Nəticə olaraq demək olar ki, M.H.Təhmasibin folklorşünaslıq fəaliyyətində dastanlarımızın toplanması, tədqiqi və nəşri sahəsində xidmətləri misilsizdir. O, özündən sonra gələn dastanşünas alimlərimiz üçün mayak gücündədir.

M.H.Təhmasibin yaradıcılığında bayatılar

Heyrətamiz poetik gücü və zənginliyi ilə seçilən, lirik növün ən geniş yayılan, bədii cəhətdən ən kamil janrı bayatıdır. Ölməz sənət əsərləri səviyyəsinə yüksələn, xalqın dünənini, bugününü, adət-ənənəsini, həyat

tərzini öyrənməkdə əvəzsiz xəzinə olan bayatılar, təbii ki, M.H.Təhmasibin diqqətindən yayınmamışdır.

Folklorun ayrı-ayrı janrlarının toplanması, tədqiqi, tərtibi və nəşri sahəsində xidmətlər göstərən alim bayatılara da xüsusi əhəmiyyət vermiş, onları toplayaraq çapa hazırlamış, "Bayatılar" (Azərnəşr, 1943, 298 səh.) adı altında çap etdirmişdir. Kitaba yazıçı Mehdi Hüseyn dərin elmi və geniş ön söz yazmışdır.

Folklorşünasımızın yaradıcılığında folklorun ümumi-nəzəri məsələləri, o cümlədən folklor əlaqələri məsələləri əhəmiyyətli yer tutur. Alim Rəsul Rza və bu sətirin müəllifinin tərtib edərək çap etdirdiyi "Kərkük bayatıları" (Azərnəşr, 1968) kitabına həsr etdiyi "Uzaq ellərin yaxın töhfələri" ("Azərbaycan" jurnalı, №2, 1969) məqaləsində kitabın əhəmiyyətini xüsusi vurğulayır: "Xalq şairi Rəsul Rza və gənc alim Qəzənfər Paşayev tərəfindən tərtib edilmiş bu kitabın ilhamla yazılmış müqəddimə və ön sözlə təchiz edilməsi onu bu silsilədən olan bütün başqa nəşrlərdən fərqləndirir, kitaba müəyyən dərəcədə elmi-tədqiqat xarakteri verir". R.Rzanın "Uzaq ellər yaxın töhfələr" məqaləsində Füzuli kəderindən söz açmışdır. Bununla bağlı tədqiqatçı qeyd edir ki, İraq-Kərkük azərilərinin ümumi dərdi, kədəri Kərkük bayatılarında öz əksini tapmışdır. Müəllif məqaləsində 21 Kərkük bayatısını tədqiqata cəlb edir və yazır: "Xoyratlar bizim bayatılarla tamamilə eyniyyət təşkil edir, onlardan heç nə ilə fərqlənmir... bunların hamısı eyni təxəyyülün, eyni tefəkkürün məhsuludur".

Qocaman tədqiqatçı Kərküklü tədqiqatçı Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyətini yüksək qiymətləndirir:

"Məlumdur ki, "Kərkük bayatıları" Əta Tərzibaşının "Kərkük xoyrat və maniləri" kitabı əsasında tərtib edilmişdir. Ə.Tərzibaşının bu kitabı həm bu janrın tarixini, yaranma, yaşama və yayılma prosesini, həm də Kərkük xoyratları ilə azəri bayatıları arasındakı yaxınlığı yaxşı nümayiş etdirən çox maraqlı bir əsərdir. Üç cildə ibarət olan bu əsər 1955, 1956, 1957-ci illərdə Bağdadda nəşr edilmişdir. Bunlardan birinci cild sırf tədqiqatdan, ikinci və üçüncü cildlər xoyrat və manilərdən ibarətdir. Birinci cildə müəllif xoyratın bir sıra maraqlı cəhətlərini gözdən keçirmişdir".

Onu deməyə dəyər ki, "Kərkük bayatıları" Bakıda necə böyük marağa səbəb olmuşdusa, Rəsul Rzanın "Uzaq ellərin yaxın töhfələri" məqaləsi və Təhmasib müəllimin yazısı İraqda yaşayan soydaşlarımız tərəfindən maraq və minnətdarlıqla qarşılandı. Hər iki məqalə Bağdadda çıxan "Qardaşlıq" dərgisində çap olundu. Bundan sonra İraqda yaşayan soydaşlarımızla ədəbi və elmi əlaqələrimiz daha da gücləndi. Əta Tərzibaşı Təhmasib müəllimə təşəkkür məktubu və "Kərkük əskilər sözü" (Bağdad, 1962) kitabını göndərdi.

Çox keçmədi M.H.Təhmasib Əta Tərzibaşının "Kərkük əskilər sözü" kitabına həsr olunan "Ara uzaq, ürək yaxın" məqaləsini yazdı ("Ədəbiyyat və incəsənət", 12 mart, 1972).

Müəllif əvvəlcə atalar sözündən bəhs edir və göstərir ki, bütün dünyada elə bir xalq təsəvvür etmək mümkün deyil ki, bu janr onda olmasın. Araşdırıcı xüsusi vurğulayır ki, atalar sözü və məsəllər ən mükəmməl, ən zəngin, ən kütləvi janrdır.

Təhmasib müəllim 128 səhifəni, 700 atalar sözünü incələyərək o qənaətə gəlir ki, iraqlı soydaşlarımız arasında da, bizdə də atalar sözləri ən çox sevilən janrlardan biridir. Eləcə də atalar sözləri və əskilər sözü eyni məfhumu ifadə edir.

Kitaba “Əskilər sözü” adı verilməsinə Əta Tərzibaşı özü aydınlıq gətirir: “Kitabın adına “Əskilər sözü” deməyimizin səbəbi bizdə “atalar sözü” qarşılığı olaraq bu deyimin işlənməsidir”.

Araşdırıcı Əta Tərzibaşının müxtəsər “Ön söz”ündə bu janrın Yaxın Şərqdə toplanması və nəşri tarixinə də ötəri bir nəzər salmasından, ərəblərdə və türklərdə çap olunmuş kitabların siyahısını verilməsindən söz açır və gileyini bildirir və Azərbaycanda bu sahədə görülmüş böyük işlərdən, müdafiə olunmuş dissertasiyalardan söz açır. Müəllif bununla bərabər, iraqlı soydaşlarımızın atalar sözləri ilə bizimkilərin arasında bir fərq olmadığını göstərir. Misal üçün, Əta Tərzibaşı əskilər sözündən bezisinin anlaşılmamaq ehtimalını göz önünə gətirərək açıqlanmasını vermişdir. Təhmasib müəllim həmin açıqlamaları incələyərək yazır: “Açıqlamaları diqqətlə gözdən keçirdikdə çox maraqlı bir mənzərə qarşısında qaldıq. Aydınlaşdı ki, belə açıqlamalara bizim azərbaycanlı oxucunun ehtiyacı yox dərəcəsindədir. Bu, ona görə belədir ki, yuxarıda deyildiyi kimi, buradakı atalar sözünün böyük əksəriyyəti bizdə də Kerkükdə xalq içərisində olduğu şəkildə və mənada yaşamaqdadır. Hələ tam atalar sözü bir yana dursun, bunlarda işlənen yüzrlərlə müxtəlif çeşidli ifadələr də tam bizdə olduğu kimidir”.

Təhmasib müəllim, misal üçün “gorbagor getsin”, “ocaq”, dolma, yarpız, toy, kürəkən, qıç, ac, tox, açıq, duz, don, arvad, ortaxlı, ağac, yaş, yoğun və s. göstərir.

Qocaman folklorşünasın qənaətləri hədəfə düz deyir: “Bir sözlə, “Kerkük xoyrat və maniləri” bir sıra məziyyətləri ilə bərabər, həm də bizim xalqların bir-birinə nə qədər yaxın olduqlarını çox aydın bir şəkildə göstərmişdisə, “Kerkük əskilər sözü” də bu yaxınlığı bir qədər yaxşı nümayiş etdirdi”.

* * *

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, folklorşünaslıq elmi üzrə ilk elmlər doktoru, professor Məmmədhusəyn Təhmasib 50 illik elmi fəaliyyəti dövründə bu elm sahəsində bir çox yeniliklərə imza atmışdır. Alim ilk olaraq mərasim və mövsüm folklorunu elmi müstəviyə çıxarmış, onların sistemli şəkildə tədqiqinin əsasını qoymuşdur. Tədqiqatçının o vaxtlar yenilik sayılan bu araşdırmaları indi də öz əhəmiyyətini itirmir.

M.H.Təhmasib aşiq yaradıcılığını folklorun spesifik bir sahəsi kimi tədqiq edərək ilk olaraq göstərmişdir ki, aşiq ədəbiyyatı sözün həqiqi mənasında tam yazılı ədəbiyyat olmadığı kimi, tam folklor da deyildir.

Alimin nağıl janrının ümumi-nəzəri problemlərinin elmi dövriyyəyə gətirilməsi istiqamətində fəaliyyəti də danılmazdır. O, ilk olaraq nağılların təsnifatını vermiş, ilk olaraq keçəli Azərbaycan nağıllarının mübariz qəhrəmanı kimi təqdim etmişdir. Təhmasib müəllim, eləcə də ilk olaraq xeyrixah divlərdən söz açmışdır.

Tədqiqatçı ilk olaraq Molla Nəsrəddin lətifələrinin təsnifini vermiş, lətifələri ilk dəfə tərtib edərək geniş ön sözlə çap etdirmişdir.

Araşdırıcı ilk olaraq “Koroğlu” dastanının on yeddi qolunu çoxsaylı aşiqlərin repertuarından yazıya almış, tərtib edərək çap etdirmişdir.

M.H.Təhmasib ilk olaraq dastanların hamı tərəfindən məqbul sayılan təsnifini vermişdir.

Alimin yaradıcılığında “Kitabi-Dədə Qorqud” əhəmiyyətli yer tutur. O, ilk olaraq “Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy”un təhlili zamanı “Qorqudşünaslıq” üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən bəhs edir.

Tədqiqatçı, eləcə də qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarını fərqləndirən çox maraqlı məsələləri də ilk dəfə olaraq araşdırmışdır.

Heyrətamiz poetik gücü və zənginliyi ilə seçilən, lirik növün ən geniş yayılan, ən kamil janrı bayatılar da folklorşünas alimin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Sovet ideoloji maşınının kəsib-tökdüyü bir zamanda o, İraqda yaşayan soydaşlarımızın bayatılarına və atalar sözlərinə məqalələr həsr etmişdir.

Deyilənlərə onu da əlavə etmək olar ki, “Koroğlu” eposu, “Azərbaycan dastanları”, “Azərbaycan məhəbbət dastanları”, aşiq yaradıcılığına həsr olunmuş “Aşığın sözü”, “Molla Nəsrəddin lətifələri”, “Azərbaycan nağılları” kimi aparıcı janrlar üzrə müqəddiməni də nüfuzlu söz sahibi M.H.Təhmasib yazmışdır.

Sadaladıqlarımız görkəmli alimin gördüyü fundamental elmi işlərin miqyası barədə təsəvvür yaradan faktlardır.

Yaradıcılığına çoxsaylı məqalələr, dissertasiya və monoqrafiyalar həsr olunan professor Məmmədhusəyn Təhmasib folklorumuza elmi yeniliklər gətirən, məktəb yaradan, “Bir qalanın sirri” və “Onu bağışlamaq olarmı” kimi unudulmaz əsərlərilə yaddaşlarda qalan, hələ sağlığında əbədiyyət qazanan xoşbəxt taleli alimlərimizdəndir – desək, yanılmırıq.

BU, ŞİRİNDİL ALIŞANLIDIR...

Yetmiş yaşından öncə düşündüklərim

Şirindil Alışanlı 1970-ci ildən tanıyıram və bu tanışlığın əlli ikinci ili tamam olur. Amma tanışlıq hələ dostluq, həmrəylik demək deyil. Bizim dostluğumuz onun BDU-nu bitirib Ədəbiyyat İnstitutuna gəlişiylə başladı. 1976-cı ildə. Məmməd Cəfər Cəfərov, Mirzəağa Quluzadə, Kamal Talıbzadə, Əziz Mirəhmədov, Məmmədhüseyn Təhmasib, Kamran Məmmədov, Mirəli Seyidov, Qasım Qasımlı, Yaşar Qarayev, Şamil Salmanov, Akif Hüseynov, Arif Hacıyev, Nadir Məmmədov, Azadə Rüstəmov kimi böyük bir pleyada təşkil edən iki nəsillə görüşməli ədəbiyyatşünasların əhatəsində idik. Yolumuz, niyyətimiz məlum idi, amma cavan idik, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının Baş Ştabında «generallarla, yüksək rütbəli zabıtlarla» bir cərgədə addımlamağımıza hələ illər, aylar gerekirdi. İki arzumuz vardı – aspiranturanı vaxtında bitirib elmlər namizədi olmaq, bir də ədəbi qəzet və jurnallarda çıxış etmək. Mənim və Şirindilin ustad hesab etdiyimiz iki insanın – Kamal Talıbzadənin və Yaşar Qarayevin qayğısını həmişə hiss edirdik. Şirindillə dostluğum da o illərdən başladı.

Yetmişinci illər sona çatırdı, artıq hər iki arzumuz çatmaq, təkcə institutda deyil, ədəbi aləmdə də görülmək, imzamızı imzalar içində tanıtdırmaq istəyimiz tədricən gerçəkləşirdi. Bu yolda Şirindil Alışanlı daha fəal idi və bu istedadlı gənc, açıq etiraf edək ki, öz nəzəri hazırlığı və fərdi tənqidçi üslubu ilə seçilir, fərqlənirdi. 1977-1980-ci illərdə Şirindil SSRİ Elmlər Akademiyasının M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda təhsilini davam etdirdi, 1981-ci ildə görkəmli estetik Yuri Borevin rəhbərliyi ilə namizədlik dissertasiyanı müdafiə etdi. Amma Şirindil Alışanlı Moskvaya getməmişdən əvvəl özünü bir tənqidçi kimi təsdiq edə bilmişdi. Onun «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində iki ortabab şairin şeir kitabları haqqında «barıt qoxulu» tənqidi məqalələri dərc olundu, bir neçə resenziyası və həmçinin elə o qəzetdə müasir Azərbaycan poemasının problemləri ilə bağlı geniş məruzəsi Şirindili kifayət qədər tanıtdırdı. Adətən, bir tənqidçinin özünü ədəbi aləmdə təsdiqləməsi üçün yaşın otuzu yetişkən dövrüdür, amma Şirindilin yaşı heç otuzda da çatmamışdı. Və sonrakı illər...

Şirindil Alışanlı bir insan və tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi yetişib formalaşdığı dörd məkənin və dörd şəxsiyyətin böyük rolu olub. Birinci

məkan Ədəbiyyat İnstitutudur ki, onun əmək kitabçasında lap başdan bu institutun adı qeyd edilib. Bu məkan Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının yuxarıda qeyd etdiyim Baş Ştabıdır. Ədəbiyyat İnstitutu indi də həmin missiyanı yerinə yetirir. Şirindili bu institutdan və bu institutu da hal-hazırda Şirindildən ayrı təsəvvür eləmirəm. O, Ədəbiyyat İnstitutunda pillə-pillə irəliləyib: əvvəlcə baş laborant, sonra elmi işçi, institutun elmi katibi, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi bölməsinin müdiri, Tarixi poetika şöbəsinin müdiri və hazırda XX əsr (sovet dövrü) Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri. Təbii ki, İnstitut Elmi Şurasının və Müdafiə Şurasının üzvü. Ədəbiyyat İnstitutundan ayrılmaqla o, «Elm» Redaksiya, Nəşriyyat və Poliqrafiya Nəşriyyatının direktoru vəzifəsində çalışıb.

Şirindilin Məmməd Cəfər müəllimə, Kamal Talıbzadəyə, Əziz Mirəhmədova həsr etdiyi yazılar var, ozamankı sonuncu tənqidçi nəslinin birincilərə dəqiq və son dərəcə obyektiv meyarlarla yanaşdığı bu portret yazılarda hüsn-rəğbətdən daha çox, anlamaq, dərk etmək meyli əsas idi. Ancaq Şirindilin də, mənim də, ozamankı bir çox cavan alimlərin də bircə kumiri vardı – o da Yaşar Qarayev idi. O Yaşar Qarayev ki, hamımızın yekdil fikrini Şirindil ona həsr etdiyi yazıda belə ifadə etmişdi: «XX əsr Azərbaycan humanitar fikrinin tarixi, nəzəri və müasir problemlərini Yaşar Qarayevsiz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Yaşar Qarayev humanitar elmlərimizin ən aktual, böyük milli-ictimai tutum kəsb edən problemləri haqqında söz demək səlahiyyəti qazanmışdı. «Ədəbiyyat filosofu», «Tənqidimizin şairi», «Elmimizin möcüzəsi» kimi təyinlərlə, epitetlərlə qiymətləndirənlər yanılmırlar». Şirindil Alışanlı Yaşar Qarayevdən, onun adı ilə bağlı bir məktəbdən çox şey öyrənib. Yaşar müəllimlə Şirindil arasında çox səmimi bir münasibət vardı. Yeri gəlmişkən deyim: Yaşar müəllim ağır xəstə idi, işdən çıxıb evə gedəndə özünü itirib Akademianın qapısı ağzında yerə yığılmışdı. Onu Şirindil görüb dərhal xəstəxanaya aparmışdı, qayğısını çəkmişdi...

İkinci məkan M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutu və bu məkanın ozamankı bütün SSRİ miqyasında tanınan və dünyada da bir estetika alimi kimi təqdir olunan Yuri Borev idi. Şirindil üç il onun elmi rəhbərliyi altında düzgün metodoloji axına qoşuldu, gələcək tənqidçi-ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti üçün gerekli olan istiqamətlərə, meyllərə yiyələndi. Şirindilin elmi-nəzəri məqalələrində görkəmli rus alimlərinin əsərlərinə tez-tez müraciət olunur – Çernişevskidən tutmuş Xrapçenko, Baxtin, Vinqradov, Lixaçev və Veselovskiye qədər... Milli bir ədəbiyyatşünasın təkcə milli məkana sığınıb yalnız ondan faydalanması təbii ki, kəsir sayıla bilməz, amma etiraf edək ki, rus ədəbiyyatşünaslıq elmi dünyada birinci sıradadır və Şirindil Alışanlı da öz elmi-nəzəri mülahizələrində o alimlərin fikirlərinə istinad edir. Lakin istinad etmək qətiyyən sitatbazlığa çevrilmir, milli ədəbi-elmi təcrübəni təsdiqə yetirməyə xidmət edir.

Üçüncü məkan Azərbaycan poeziya məkanıdır. Şirindil Alışanlının bir sıra yazıları müasir poeziyaya, onun problemlərinə və ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığına həsr olunub. O, Rəsud Rzanı, Bəxtiyar Vahabzadəni, Hüseyn Arifi, Aşıq Şəmşiri, Nəriman Həsənzadəni, Qasım Qasımozadəni, Məmməd Arazı, Cabir Novruzunu, Vəqif Səmədoğlunu, Məmməd İsmayılı, Məmməd

Aslanı, Ağa Laçını, Adil Cəməli çox sevir və bu sevgi həm onun məqalə və resenziyalarında, icmal məqalələrində tərifə yox, professional təhlilə çevrilir. Ancaq bir şair var ki, Şirindil Alışanlının elmi-nəzəri fikirlərində, ədəbiyyat tarixinin araşdırılması istiqamətində meyar rolunu oynayır. Şirindil həтта müasir bir şairin yaradıcılığından söz açanda da o, böyük şairin yaradıcılığından gələn «bir dad, bir duz» axtarır. Bu, böyük şair Səməd Vurğundur. Mir Cəlal müəllimin ifadəsiylə desək, «Azərbaycanı şeirə gətirən Səməd Vurğun». O, Səməd Vurğunu təkcə böyük şair kimi xatırlamır, həm də onun elmi-nəzəri fikir dünyasını araşdırır. Və sübut edir ki, Səməd Vurğun «şair-ədəbiyyatşünas» olmamışdır, Səməd Vurğun indinin özündə də aktuallığını itirməyən bir çox elmi-nəzəri məqalələrin müəllifidir. Nəzəriyyəçi alimdir. Şirindil yazır ki: «M.F.Axundovdan sonra məhz S.Vurğun dünya nəzəri-estetik fikrinin dövryyəsinə daxil olmuşdur». Elə onun Sovet yazıçılarının İkinci qurultayında etdiyi məruzə o illərdə böyük sensasiya doğurmadımı?

Nəhayət, dördüncü məkan. Laçın-Kəlbəcər mühiti və bu mühitin yetirməsi olan Hüseyn Kürdoğlu. Hüseyn Kürdoğlu Şirindilin böyük qardaşıdır və Şirindilin mənəvi tərbiyəsində, xüsusilə poeziyanı, folkloru dərinlən mənimsəməsində böyük rol oynayıb. Hüseyn Kürdoğlu, mənim fikrimcə, qeyri-adi poetik istedadla malik bir şair idi və onun şairliyi xalq poeziyasının XX əsrdəki müasir tapıntılarından biri idi – daha çox iki Hüseynin – Hüseyn Arifin və Hüseyn Kürdoğlunun səyi ilə qoşma da, gəraylı da, bayatı da və xalqın milli etnoqrafik, ozan-aşıq mədəniyyəti müasir poetik təfəkkürün işığında canlandı. Yaşar Qarayev, Bəkir Nəbiyev, Tofiq Hacıyev, Qəzənfər Paşayev Hüseyn Kürdoğlunun poeziyasından bu xüsusda geniş söz açıblar. Ailədə böyük qardaşın açdığı yol-sənət sahəsi heç olmasa kiçik qardaşların birinə təsirsiz qalmır və Şirindil Alışanlı Hüseyn Kürdoğlunun elmi və poetik ailə dərslərini yaxşı mənimsədi (Hüseyn Kürdoğlu həm də şərqşünas alim idi). Şirindil şair yox, alim oldu, amma şeiri duymaq, poeziya haqqında fikir söyləməkdə Hüseyn Kürdoğlunun rolunu danmaq mı olar?

Şirindil Alışanlının müxtəlif illərdə çap olunmuş kitablarına nəzər yetirirəm: «Sözün estetik yaddaşı» (1994), «Ədəbi-bədii düşüncənin sərhədləri» (2010), «Müasir humanitar təfəkkür və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı» (2011), «Ədəbi-nəzəri fikrin tarixiliyi və müasirliyi» (2013), «Sözün yaşamaq haqqı» (2022). Mənə bağışladığı nəşrlər bunlardır...

Oxucular üçün aydın təsəvvür yaransın deyə, ilk növbədə, Şirindil Alışanlının ədəbi-elmi kimliyini müəyyənləşdirmək istədim. O, nəzəriyyəçi alimdirmi? O, ədəbiyyat tarixçisidirmi? O, tənqidçidirmi? Hansının birinci olduğunu təyin etmək niyyətim yoxdur. Amma Şirindil Alışanlının yaradıcılığında bütün bunları bir-biriindən təcrid etmək olmaz. Elmin nəzəriyyəsinə yiyələnmədən nə ədəbiyyat tarixçisi, nə də tənqidçi olmaq mümkün deyil. Amma nəzəriyyəni mükəmməl mənimsəməklə də iş bitmir, nəzəri fikirlər öz reallığını və təsdiqini konkret ədəbi hadisələrin təhlilində tapır. Bu vəhdəti biz ilk dəfə Yaşar Qarayevin yaradıcılığında görmüşük və Şirindil Alışanlı da ustadı kimi mənimsədiyi nəzəri fikirləri reallaşıdır bilir.